

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_200621

UNIVERSAL
LIBRARY

ಶ್ರೀಃ

ಕುಮಾರಸಂಚಿವಕಾವ್ಯ

ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗವು

ಶ್ರೀ ಶಾರದಾವ್ಯಯ್ಯನವಃ

ಶ್ಲೋ|| ತಸ್ಮಿನ್ ವಿಪ್ರಕೃತಾಃ ಕಾಲೇ ತಾರಕೇಣ ದಿವಾಕಸಃ |

ತುರಾಸಾಹಂ ಪುರೋಧಾಯ ಧಾಮ ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ ಯಯುಃ||

ಪದಃ—(೧) ತಸ್ಮಿನ್ (೨) ವಿಪ್ರಕೃತಾಃ (೩) ಕಾಲೇ (೪) ತಾರಕೇಣ (೫) ದಿವಾಕಸಃ (೬) ತುರಾಸಾಹಂ (೭) ಪುರೋಧಾಯ (೮) ಧಾಮ (೯) ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ (೧೦) ಯಯುಃ

ಶಬ್ದಃ—(೧) ದ, ಪು, ಸ, ಏ (೨) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೩) ಅ, ಪು, ಸ, ಏ (೪) ಅ, ಪು, ತ್ಯ, ಏ (೫) ಸ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೬) ಪ.ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೭) ಅಪ್ಯ (೮) ನ, ನ, ದ್ವಿ, ಏ (೯) ಅ, ನ, ದ್ವಿ, ಏ (೧೦) ಕ್ರಿ.

ಅನ್ವಯ—ತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ತಾರಕೇಣ ವಿಪ್ರಕೃತಾಃ ದಿವಾಕಸಃ, ತುರಾಸಾಹಂ ಪುರೋಧಾಯ ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ ಧಾಮ ಯಯುಃ.

ಅರ್ಥ—ತಸ್ಮಿನ್-ಆ, ಕಾಲೇ-ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ತಾರಕೇಣ-ತಾರಕಾಸು ರಸಿಂದ, ವಿಪ್ರಕೃತಾಃ-ಬಾಧೆಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ದಿವಾಕಸಃ-ದೇವತೆಗಳು, ತುರಾಸಾಹಂ-ಇಂದ್ರನನ್ನು, ಪುರೋಧಾಯ-ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡ, ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ-ಬ್ರಹ್ಮನ, ಧಾಮ-ಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಯಯುಃ ಹೊಂದಿದರು,

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಪಾರ್ವತಿಯು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಶುಕ್ರಾಪೇಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಜ್ರಣಖನಿಂಬುವನ ಮಗನಾದ ತಾರಕಾಸುರನೊಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೊಡಗೊಂಡು ಸತ್ಕಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನಬಳಿಗೆ ಬಂದರು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಯಯುಃ, ಕೇ-ಯಾರು ? ದಿವಾಕಸಃ, ಕಿಂ-ಏನನ್ನು ಕುರಿತು ? ಧಾಮ, (ಸ. ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಂಧಾಮ ? ಎಂತಹ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ? ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ, ಕಿಂಕ್ಯಾ-ಏನುಮಾಡಿ ? ಪುರೋಧಾಯ, ಕಂ-ಯಾರನ್ನು ? ತುರಾಸಾಹಂ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ದಿವಾಕಸಃ-ಎಂ

ಥದೇವತೆಗಳು ? ವಿವ್ರಕ್ಯತಾಃ, ಕೇನ-ಯಾರಿಂದ ? ತಾರಕೇಣ, ಕದಾ
ಯಾವಾಗ ? ಕಾಲೇ, ಕಥಂಭೂತೇಕಾಲೇ-ಎಂಥಕಾಲದಲ್ಲಿ ? ತಸ್ಮೈ.

ವಿಗ್ರಹ—(೫) ದಿವಂ ಓಕಃ ಯೇಷಾಂತೇ-ದಿವೌಕಸಃ (ಷ. ಬ.
ವ್ರೀ) (೬) ತುರಂ ಸಾಹಯತಿ ಇತಿ-ತುರಾಸಾಹಃ (ಕೃ, ವೃ) + ತಂ.
ಧಾತುರೂಪ—(೧೦) ಯಯೌ, ಯಯತುಃ, ಯಯಾಃ
ಯಯಾಥ, ಯಯಿಥ ಯಯಥುಃ, ಯಯಾ.
ಯಯೌ, ಯಯಿವ, ಯಯಿಮಾ.

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಯಾ-ಪ್ರಾಪಣೇ) ಹೋಗುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ,
ಅದಾದಿ, ಎರಡನೆಯ ಗಣ, ಪರಸ್ಕೃಪದಿ, ಯಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವು
‘ಲಿಟ’ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಒಹುವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೫) ದಿವ-ಸ್ಥಗ್ನವು, ಓಕಃ-ಸ್ಥಾನವು ಯಾರಿಗೋ ಅವ
ರು (೬ವ, ಅರ್ಥ) ದ್ವ್ಯ ಶಬ್ದವು-ಸ್ವರ್ಗ, ಆಕಾಶ, ಇವೆರಡರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ
ಉಂಟು. ದ್ವ್ಯಃಓಕಃ ಯೇಷಾಂತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ-
ದ್ವ್ಯಃ + ಓಕಃ = ದಿವೌಕಸಃ, ಪೃಷ್ಠೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದ
ರಿಂ ರೂಪವಾಗುವುದು (೬) ತುರ - ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಸಾಹಯ
ತಿ-ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೬ವ, ೬) ತುರ + ಸಾಹ + ಕ್ವಿಪ್ (ಲೋಪ) =
ತುರಾಸಾಹಃ, ಕ್ವಿಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಶಬ್ದಂ
ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘದೇಶವು ಬಂತು. ಮುಗ್ಧಬೋಧವ್ಯಾಕರಣಕಾರನು
ಟಾಬಂತವಾದ (ಆಕಾರಾಂತ) ತುರಾಶಬ್ದವೊಂದಿಂಬೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ
ಸಹ, ಧಾತುವು ಚಾರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉ
ಪಾಂತಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘದೇಶಬಂದಿದೆ. ಈ ಸಹ ಧಾತುವು ಹಲಾದಿ
ಪ್ರತ್ಯಯವು (ವೃಂಜನಾದಿ) ಪರವಾದಾಗ ‘ಸಾಡ್’ ಎಂಬ ರೂಪವ
ನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸಾಡ್ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಹ ಧಾತುವಿನ
ಸಕಾರಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶವು (ಷ) ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯೈಕ
ವಚನಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಅನ್’ ಎಂಬ ಅಜಾದಿ (ಸ್ವರಾದಿ) ಪ್ರತ್ಯಯವಾ
ದುದರಿಂದ ಸಾಡ್ ಎಂಬ ರೂಪವೂ, ಷಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಲಿಲ್ಲ (೭)
ಪುರಃ + ಧಾ + ಯ, ಲೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾವ್ಯಯ (೯) ಸ್ವಯಂಭವ

ತೀತಿ-ಸ್ವಯಂಭೂಃ (ತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಅಂದರೆ ಅಯೋನಿಜನು) ಸ್ವಯಂಭುವಃ ಇದಂ-ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ ಇದು ಅವನದಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಫಲದಲ್ಲಿ 'ಆಣ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. ಣ್, ಎಂಬುದು ಶೋಕವಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಆದಿ ದೀರ್ಘವೂ ಬಂತು. ಸ್ವಯಂಭೂ + ಅ + ಅಮ್ = ಸ್ವಾಯಂಭುವಂ, ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯೈಕವ ಚನಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ 'ಆಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಸ್ವಯಂ ಭೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೂ, ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ನಿಮಿತ್ತ ನುಡಿಕೊಂಡು ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂ ಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತ ಕಾರ್ಯವು ಅನಿತ್ಯವೆಂಬ ನ್ಯಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವಯಂ + ಭೂ + ಅಂ = ಸ್ವಾಯಂಭವಂ, ಎಂದು ಗುಣವು, ಅವಾದೇಶವೂ ಬರ ಲಿಲ್ಲ. ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಪಾದಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಎಂತಲೂ, ಶ್ಲೋಕವೃತ್ತವೆಂತಲೂ ಹೆಸರು. ಈ ವೃತ್ತದ ನಾಲ್ಕುಪಾ ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರವೂ ಎರಡು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳ ಏ ಳನೆಯ ಅಕ್ಷರವೂ, ಲಘುವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಲ್ಲಾ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆರ ನೆಯರ್ನಾಳವು ಗುರುವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷಣವು. ಶ್ಲೋ || ಪಂಚಮಾಲಘುಸರಸ್ವತ ಸಸ್ತಮಂದ್ವಿಚತುರ್ಥಯೋಃ | ಸಪ್ತಂಗುರು ವಿಜಾನೀಯಾ ದೇಶಚೈಕೈಕಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ || ಎಂದು ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸರ್ಗವು ಪೂರಯಿಸುವವರೆಗೂ ಇದೇ ವೃತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ||೧||

ಶ್ಲೋ|| ತೇಷಾನ್ಮಾವಿರಭೂದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿನ್ಲಾನ ಮುಖಶ್ರಿಯಾಂ !

ಸರಸಾಂ ಸುಪ್ತಪದ್ಮಾನಾಂ ಪ್ರೌತರ್ದೀಧಿತಮಾನಿನ ||೨||

ಪದ—(೧) ತೇಷಾಂ (೨) ಆವಿರಭೂತ್ (೩) ಬ್ರಹ್ಮ (೪) ಪರಿನ್ಲಾನಮುಖಶ್ರಿಯಾಂ (೫) ಸರಸಾಂ (೬) ಸುಪ್ತಪದ್ಮಾನಾಂ (೭) ಪ್ರೌತಃ (೮) ದೀಧಿತಮಾನ್ (೯) ಇವ.

ಶಬ್ದ—(೧) ದ, ಪು, ಷ, ಬ, (೨) ಕ್ರಿ (೩) ನ, ಪು, ಪ್ರ ಏ [೪] ಈ, ಪು, ಷ, ಬ. (೫) ಸ, ನ, ಷ, ಬ (೬) ಅ, ನ, ಷ, ಬ,

(೨, ೯) ಆವ್ಯ (೮) ತ, ಪ್ರ, ಪು, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪರಿವ್ಲಾನಮುಖಶ್ರಿಯಾಂ ತೇಷಾಂ, ಸುಪ್ತ ಪದ್ಮಾನಾಂ ಸರಸಾಂ ಪ್ರತಃ ದೀಧಿತಿನಾಂ ಇವ, ಆವಿರಭೂತ್.

ಅರ್ಥ—ಬ್ರಹ್ಮಾ-ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪರಿವ್ಲಾನ-ಬಾಡಿದ, ಮುಖ-ಮುಖಗಳ, ಶ್ರಿಯಾಂ-ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ತೇಷಾಂ-ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಸುಪ್ತ-ಮಲಗಿರುವ (ಮುಕುಳಿತವಾದ), ಪದ್ಮಾನಾಂ-ಕಮಲಗಳುಳ್ಳ, ಸರಸಾಂ-ಸರೋವರಗಳಿಗೆ, ಪ್ರತಃ-ಪ್ರತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ, ದೀಧಿತಿನಾನಿವ-ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಆವಿರಭೂತ್-ಕಾಣಿಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ತಾರಕನ ಬಾಧೆಯಿಂದಂಟಾದ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಬಾಡಿ ಕಳೆಗುಂದಿದ ಮುಖವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನ ದರ್ಶನವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಬಾಡಿ ಮುಗಿದಿರುವ ಕಮಲವನಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು. ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದ ವಿಕಸಿತಗಳಾಗಿ ರವ್ಯವಾಗಿರುವ ಕಮಲಗಳಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ದರ್ಶನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಮುಖವು ಹರ್ಷೋನ್ಮುಖವಾಯ್ತೆಂದು ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಆವಿರಭೂತ್, ಕಃ-ಯಾರು? ಬ್ರಹ್ಮಾ (ಅ. ಪ್ರ) ಕೇಷಾಂ-ಯಾರಿಗೆ ? ತೇಷಾಂ, ಕಥಂಭೂತಾನಾಂ-ಎಂಥ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ? ಪರಿವ್ಲಾನ ಮುಖಶ್ರಿಯಾಂ, ಕಃ-ಯಾರಂತೆ ? ದೀಧಿತಿನಾನಿವ, ಕೇಷಾಂ - ಯಾವವುಗಳಿಗೆ, ಸರಸಾಂ, ಕಥಂಭೂತಾನಾಂ ಸರಸಾಂ-ಎಂಥಸರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ? ಸುಪ್ತ ಪದ್ಮಾನಾಂ, ಕದಾ-ಯಾವಾಗ? ಪ್ರತಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೪) ಮುಖಾನಾಂ ಶ್ರೀಃ-ಮುಖಶ್ರೀಃ (ಷ. ತ) ಪರಿವ್ಲಾನಾ ಮುಖಶ್ರೀಃ ಯೇಷಾಂತೇ ಪರಿವ್ಲಾನಮುಖಶ್ರಿಯಃ (ಷ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತೇಷಾಂ, (೬) ಸುಪ್ತಾನಿ ಪದ್ಮಾನಿ ಯೇಷುತಾನಿ-ಸುಪ್ತ ಪದ್ಮಾನಿ (ಸ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತೇಷಾಂ,

ಧಾತುರೂಪ—(೨) ಆವಿರಭೂತ್, ಆವಿರಭೂತಾಂ, ಆವಿರಭೂವತ್
ಆವಿರಭೂಃ, ಆವಿರಭೂತಂ, ಆವಿರಭೂತ,
ಆವಿರಭೂವಂ ಆವಿರಭೂವ, ಆವಿರಭೂನು,

ಧಾತ್ವರ್ಥಃ—(ಭೂ-ಸತ್ತಾಯಾಂ) ಇರುವಿಕೆ, ಆಗುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ವಾದಿ, ಬಂದನೆಯ ಗಣ, ಪರಸ್ತೈವದಿ, ಭೂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆವಿಃ' ಎಂಬ ಪೂರೈವದವು (ಅವ್ಯ) ಸೇರಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿ 'ಲುಜ್ಞಃ', ಲಕಾರದ ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರ, ಏ.

ವಿಶೇಷಃ—(೨)ಆವಿಃ, ಪ್ರಾದುಃ, ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥಗಳು. (೪) ದೀಧಿತಯಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ ಇತಿ-ದೀಧಿತಮಾ, (ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳವನು.) ಅದು ಇವನಿಗುಂಟೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು (ತವ್ಯ) ಕಿರಣಃ, ಉಸ್ರಃ, ಮಯೂಖಃ, ಭಾನುಃ, ಕರಃ, ಮರೀಚಿಃ, ದೀಧಿತಃ, ಅಂಶುಃ, ಗಭಸ್ತಿಃ ಘೈಃ, ಘೃಷ್ಟಿಃ, ಪ್ರಭಾ, ರುಕ್, ರುಚಿಃ ತ್ವಿಟ್, ಭಾ, ಭಾಃ, ಛವಿಃ, ದ್ಯುತಿಃ, ದೀಪ್ತಿಃ, ರೋಚಿಃ, ಶೋಚಿಃ ಪ್ರಕಾಶಃ, ದ್ಯೋತಃ, ಆತಮಃ, ಗೌಃ, ಅರ್ಚಿಃ, ತೇಜಃ, ಧಾಮ, ಮಹಃ, ವಿಭಾ, ಇವು ಏಕಾರ್ಥಕವಾದವುಗಳು, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದು, ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಉಪನೇಯವೂ, ಸೂರ್ಯನೆಂಬುಪಮಾನವೂ, ಇವ ಎಂಬ ವಾಚಕ ಶಬ್ದವೂ, ಆವಿರ್ಭವನ ವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರೈವಮಾಲಂಕಾರವು ||೨||

ಶ್ಲೋ|| ಅಥ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾತಾರಂ ತೇ ಸರ್ವೇ ಸರ್ವತೋಮುಖಾ |

ವಾಗೀಶಂ ವಾಗ್ಭಿರಧ್ಯಾಭಿಃ ಪ್ರಣಿಪತ್ಯೈಃ ಪತಸ್ಥಿರೇ ||೩||

ಪದಃ—(೧) ಅಥ (೨) ಸರ್ವಸ್ಯ (೩) ಧಾತಾರಂ (೪) ತೇ (೫) ಸರ್ವೇ (೬) ಸರ್ವತೋಮುಖಾ (೭) ವಾಗೀಶಂ (೮) ವಾಗ್ಭಿಃ (೯) ಅಧ್ಯಾಭಿಃ (೧೦) ಪ್ರಣಿಪತ್ಯೈಃ (೧೧) ಉಪತಸ್ಥಿರೇ.

ಶಬ್ದಃ—(೧, ೧೦) ಅವ್ಯ, (೨) ಋ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೩) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೪) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ, (೬-೭) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೮) ಚ, ಸ್ತ್ರೀ, ತ್ಯ. ಬ (೯) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ತ್ಯ, ಬ, (೧೧) ಕ್ರಿ.

ಅನ್ವಯಃ—ಅಥ ಸರ್ವೇತೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾತಾರಂ ಸರ್ವತೋಮುಖಾ ವಾಗೀಶಂ ಪ್ರಣಿಪತ್ಯೈಃ ಅಧ್ಯಾಭಿಃ ವಾಗ್ಭಿಃ ಉಪತಸ್ಥಿರೇ.

ಅರ್ಥಃ—ಅಥ-ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವೇ-ಸಮಸ್ತರಾದ, ತೇ-ಅವರ

(ದೇವತೆಗಳು) ಸರಸ್ವತೆ- ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಧಾತಾರಂ-ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ, ಸರಸ್ವತೋಮುಖಂ-ಚತುರ್ಮುಖನಾದ, ವಾಕ್-ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ, ಈಶಂ-ಬಡೆಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರಣಿವತ್ಯ-ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಅರ್ಘ್ಯಭಿಃ-ಸಾರ್ಥಕಗಳಾದ, ವಾಗ್ಭಿಃ-ಮಾತುಗಳಿಂದ, ಉಪತಸ್ಥಿರೇ-ಹೊಗಳಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:—ಬ್ರಹ್ಮದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ, ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣಕರ್ತನು, ವಿದ್ಯಾಧಿಪತಿಯು, ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಆಗಿರುವ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವಚನಗಳಿಂದಹೊಗಳಿದರು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ:—ಉಪತಸ್ಥಿರೇ, ಕೇ-ಯಾರು ? ತೇ, ಕಂ-ಯಾರನ್ನು ? ವಾಗೀಶಂ (ಸ. ಪ್ರ) ಕಾಭಿಃ-ಯಾವವುಗಳಿಂದ ? ವಾಗ್ಭಿಃ, ಕಥಂ ಭೂತಾಭಿಃವಾಗ್ಭಿಃ—ಎಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ?, ಅರ್ಘ್ಯಭಿಃ. ಕಿಂಕೃತ್ಯಾ-ಎನವನಾಡಿ ! ಪ್ರಣಿವತ್ಯ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ತೇ-ಎಂತಹ ಅವರು ? ಸರಸ್ವೇ, ಕಥಂಭೂತಂ ವಾಗೀಶಂ—ಎಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ? ಸರಸ್ವತೋಮುಖಂ ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಂ ವಾಗೀಶಂ ? ಧಾತಾರಂ, ಕಸ್ಯ - ಯಾವುದಕ್ಕೆ ? ಸರಸ್ವತೃ, ಕದಾ-ಯಾವಾಗ ? ಅಥ

ವಿಗ್ರಹ:—(೬ ಸರಸ್ವತಃ ಮುಖಾನಿ ಯಸ್ಯಸಃ-ಸರಸ್ವತೋಮುಖಃ (ಷ. ಬ. ಪ್ರೀ) + ತಂ, (೭) ವಾರ್ತಾಂ ಈಶಃ-ವಾಗೀಶಃ (ಷ. ತ) + ತಂ ಧಾತುರೂಪಃ—(೧೧) ಉಪತಸ್ಥೇ, ಉಪತಸ್ಥಾತೇ, ಉಪತಸ್ಥಿರೇ, ಉಪತಸ್ಥಿವೇ, ಉಪತಸ್ಥಾರ್ಥೇ, ಉಪತಸ್ಥಿಧ್ವೇ, ಉಪತಸ್ಥೇ, ಉಪತಸ್ಥಿವಹೇ, ಉಪತಸ್ಥಿಮಹೇ,

ಧಾತ್ವರ್ಥಃ—(ಷ್ಠ-ಗತಿಸವೃತ್ತಾ) ನಿಲ್ಲುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ವಾದಿ, ಬಂದನೆಯ ಗಣ ಅಕರ್ಮಕ, ಪರಸ್ಮೈಪದಿ 'ಷ್ಠ' ಎಂಬಧಾತುವು 'ಉಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಕೂಡಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ 'ಲಿಟ್' ಲಕಾರದ ಭೂತಕಾಲ ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಶೇಷ:—(೬) ಸರಸ್ವತಃ, ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಎಲ್ಲದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. (೭) ವಾಕ್-ವಿದ್ಯೆ ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತಿಗೆ, ಈಶಃ-ಪತಿಯು, (೯) ಅರ್ಘ್ಯದನವೇತಾಃ 'ಅರ್ಘ್ಯಃ-(ಅರ್ಥರ

ಹಿತವಲ್ಲದುವು) ಬಿಡಲ್ಪಡದ್ದು, ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. (ತ.ವೃ) + ತಾಘಿ, ಇದೇ ಆರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ಪಥಿ, ನ್ಯಾಯ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆಯೂ, ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು(೧೦) ಪ್ರ + ನಿ + ಪತ್ + ಯ = ಪ್ರಣಿಪತ್ಯ, ಪ್ರ, ನಿ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳೊಡನಿರುವ 'ಪತ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲ್ಯಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೂಡಿದೆ. 'ನಿ' ಎಂಬುಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಪತ್' ಧಾತುವು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ (೧೧) 'ಸ್ಥಾ', ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ, ಪೂಜಿಸುವಿಕೆ, ಹೊಗಳುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪ ಎಂಬುಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುವುದೆಂಬ ವಾರ್ತಿಕೆಯಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಬಂತು ||೪||

ಶ್ಲೋ||ನಮಸ್ತ್ರಿಮೂರ್ತಯೇ ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಾಕ್ಸೃಷ್ಟೈಃ ಕೇವಲಾತ್ಮನೇ|
ಗುಣತ್ರಯ ವಿಭಾಗಾಯ ಪಶ್ಚಾತ್ತೇದಮುಪೇಯುಷೇ ||೪||

ಪದ—(೧) ನಮಃ [೨] ತ್ರಿಮೂರ್ತಯೇ [೪] ತುಭ್ಯಂ [೪] ಪ್ರಾಕ್ [೫] ಸೃಷ್ಟೈಃ [೬] ಕೇವಲಾತ್ಮನೇ [೭] ಗುಣತ್ರಯವಿಭಾಗಾಯ [೮] ಪಶ್ಚಾತ್ [೯] ಭೇದಂ [೧೦] ಉಪೇಯುಷೇ

ಶಬ್ದ—(೧, ೪, ೮) ಅವ್ಯ. [೨] ಇ, ಪು, ಚ, ಏ (೪) ದ, ಪು, ಚ, ಏ (೫) ಇ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪಂ, ಏ (೬) ನ, ಪು, ಚ, ಏ (೭) ಅ, ಪು, ಚ, ಏ (೮) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೧೦) ಸ. ಪು, ಚ, ಏ

ಅನ್ವಯ—(ಹೇಭಗವಃ) ಸೃಷ್ಟೈಃಪ್ರಾಕ್, ಕೇವಲಾತ್ಮನೇ ಪಶ್ಚಾತ್ ಗುಣತ್ರಯವಿಭಾಗಾಯ, ಭೇದ ಮುಪೇಯುಷೇ ತ್ರಿಮೂರ್ತಯೇ ತುಭ್ಯಂನಮಃ.

ಅರ್ಥ—(ಹೇಭಗವಃ-ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ) ಸೃಷ್ಟೈಃ-ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ, ಪ್ರಾಕ್-ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲಾತ್ಮನೇ-ವಿಕರೂಪನಾಗಿದ್ದ, ಪಶ್ಚಾತ್-ಸೃಷ್ಟಿಸಂತರದಲ್ಲಿ ಗುಣತ್ರಯ-ಮೂರುಗುಣಗಳ ವಿಭಾಗಾಯ-ವಿಭಾಗವುಳ್ಳ, ಭೇದಂ-ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಭೇದ (ಉಪಾಧಿ) ವನ್ನು, ಉಪೇಯುಷೇ-ಹೊಂದಿದ, (ಆದಕಾರಣ) ತ್ರಿಮೂರ್ತಯೇ-ಮೂರುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾದ ತುಭ್ಯಂ-ನಿನಗೆ, ನಮಃ-ನಮಸ್ಕಾರವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ ! ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮುಂಚೆ ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವಿಲ್ಲದೆ ಏಕರೂಪನಾಗಿದ್ದು [ಶ್ರು-ಆತ್ಮಾನಾ ಇದ ಮೇ ಕವಿವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್] ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಾಗ ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳೆಂಬ ಮೂರುಗುಣಗಳ್ಳವನಾಗಿ, ಬಂದೊಂದುಗೂಡ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಾದಿ ಬಂದೊಂದು ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ಮೂರುರೂಪನಾಗಿ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿ ಲಯಕರ್ತೃವಾದ ನಿನಗೆ ,, ನಮೋರಜೋಜುಷೇಸೃಷ್ಟಾಸ್ಥಿತಾ ಸತ್ತ್ವಮಯಾಯಃಚ | ತನೋರೂಪಾಯ ಸಂಹಾರೇ ತ್ರಿರೂಪಾಯಸ್ವಯಂಭುವೇ” ಎಂಬ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆವು ಎಂದು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರವಾಡಿದರು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ನಮಃ, ಕಸ್ಮೈ-ಯಾರಿಗೆ ? ತುಭ್ಯಂ ಕಥಂಭೂತಾಯ.ತುಭ್ಯಂ-ಎಂಥ ನಿನಗೆ ? ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಯೇ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತಾಯ ತುಭ್ಯಂ ? ಉಪೇಯುಷೇ, ಕಂ-ಏನನ್ನು ? ಭೇದಂ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತಾಯತುಭ್ಯಂ ? ಗುಣತ್ರಯವಿಭಾಗಾಯ, ಕದಾ-ಯಾವಾಗ ? ಕಠಾ ? ತ್. ಪುನಃಕಥಂಭೂತಾಯತುಭ್ಯಂ ? ಕೇವಲಾತ್ಮನೇ. ಕದಾ-ಯಾವಾಗ. ಪ್ರಾಕ್,ಕಸ್ಯಾಃ ? ಸೃಷ್ಟ್ಯೇ.

ವಿಗ್ರಹಃ—(೧) ತಿಸ್ರಃ ಮೂರ್ತಯಃ ಯಸ್ಯಸಃ-ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಃ (ಷ ಬ. ವ್ರೀ) + ತಸ್ಮೈ (೨) ಕೇವಲಃ ಆತ್ಮಾಯಸ್ಯಸಃ-ಕೇವಲಾತ್ಮಾ (ಷ ಬ. ವ್ರೀ) + ತಸ್ಮೈ, (೩) ಗುಣಾನಾಂತ್ರಯಂ ಗುಣತ್ರಯಂ (ಷ. ತ) ಗುಣತ್ರಯಮೇವ ವಿಭಾಗಃ ಯಸ್ಯಸಃ-ಗುಣತ್ರಯವಿಭಾಗಃ (ಷ. ಬ ವ್ರೀ) + ತಸ್ಮೈ.

ವಿಶೇಷಃ—(೧) ಇಲ್ಲಿ ‘ನಮಃ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಯೋಗ ವಿರುವುದ ರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಬಂತು, (೫) ‘ಸೃಜ್’ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ‘ಕ್ತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ‘ಸೃಷ್ಟಿಃ’ ಎಂದಾಯ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಅಂಚೂತ್ತರಪದಯೋಗ ದಿಂದ ಪಂಚಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. (೨) ವಿಭಜ್ಯತೇ ಅನೇನತತಿ-ವಿಭಾಗಃ ಕರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು (೧೦) ‘ಉಪ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ‘ಇನ್’ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ‘ಕ್ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬಂದು ಉಪ್ಪೇಯಿವಃ, ಎಂದಾಗಿರುವ ರೂಪವನ್ನು 'ನಿಸಿತ' ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ||೪||.

ಶ್ಲೋ|| ಯದವೇಷೋ ಮಸಾಮಂತ ರುಪಂ ಬೀಜ ಮಜ ತ್ವಯಾ |

ಅತ್ಯುರಾಚರಂ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರಭವ ಸ್ತಸ್ಯ ಗೀಯಸೇ ||೫||

ಪದ:—(೧) ಇತ್ (೨) ಅವೇಷಂ (೩) ಅಪಾಂ (೪) ಅಂತಃ (೫) ಉಪ್ಪಂ (೬) ಬೀಜಂ (೭) ಅಜ. (೮) ತ್ವಯಾ (೯) ಅತಃ (೧೦) ಚರಾಚರಂ (೧೧) ವಿಶ್ವಂ (೧೨) ಪ್ರಭವಃ (೧೩) ತಸ್ಯ (೧೪) ಗೀಯಸೇ.

ಶಬ್ದ:—(೧ ೩, ೯) ಅವ್ಯ [೨, ೫, ೬, ೧೦, ೧೧] ಅ. ನ. ಪ್ರ. ಏ (೩) ಪ, ಪ್ರೀ, ಪ, ಸಿಕ್ಯಬ. [೬] ಅ, ಪು, ಸಂ, ಏ (೮) ದ, ಪು, ತ್ಯ, ಏ (೧೨) ಆ, ಪು ಪ್ರ, ಏ [೧೩] ದ, ನ, ಪ, ಏ [೧೪] ಕ್ರಿ

ಅನ್ವಯ:—ಅಜ, ತ್ವಯಾ ಅಪಾಂ ಅಂತಃ ಯತ್ ಅವೇಷಂ ಬೀಜಂ ಉಪ್ಪಂ, ಅತಃ, ಚರಾಚರಂ ವಿಶ್ವಂ, ತಸ್ಯ ಪ್ರಭವಃ ಗೀಯಸೇ,

ಅರ್ಥ:—ಅಜ-ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ತ್ವಯಾ-ನಿನ್ನಿಂದ, ಅಪಾಂ-ನೀರಿನ, ಅಂತಃ-ಬಳಗೆ, ಯತ್-ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅವೇಷಂ-ವೃಥವಾಗ ದ, ಬೀಜಂ-ಬೀಜವು, (ನೀರೈವು) ಉಪ್ಪಂ-ಬಿತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ಅತಃ-ಆ ಬೀಜದ ದೇಸೆಯಿಂದಲೇ, ಚರಾಚರಂ-ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ, ವಿಶ್ವಂ-ಈ ಪ್ರಪಂಚವು, (ಉತ್ಪನ್ನವಾಯ್ತು) ತಸ್ಯ-ಆ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಪ್ರಭವಃ-ಕಾರಣನಾಗಿ, ಗೀಯಸೇ-ಕೀರ್ತಿ ಸಲ್ಲುತ್ತೀಯೆ [ಜನರಿಂದ.]

ತಾತ್ಪರ್ಯ:—ಎಲೈಬ್ರಹ್ಮನೇ! ನೀನು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾದ ಜಲರಾಶಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸುಫಲವಾದ ನಿನ್ನ ವೀರೈವನ್ನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಇಟ್ಟೆಯೋ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದು ಜಗದ್ಬೀಜವಾಗಿ ಈ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾಯ್ತು. ಅದರಿಂದ ನೀನೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಲೋಕದಿಂದ ಹೊಗಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವಿ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಗೀಯಸೇ, [ಕೈಃ-ಲೋಕೈಃ] ಕಃ-ಯಾರು ? ತ್ವಂ (ಕ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಃ-ಎಂಥವನಾಗಿ ? ಪ್ರಭವಃ, ಕಸ್ಯ-ಯಾವುದ

ಕ್ಕೆ ? ತಸ್ಯ, ವಿಶ್ವಂ. ಕಥಾಭೂತಾವಿಶ್ವಂ-ಎಂಥ ಪ್ರಪಂಚವು ? ಚರಾಚರಂ, ಕುತಃ-ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ? ಅತಃ, ಉಪ್ತಂ, ಕಿಂ-ವಿನು ? ಬೀಜಂ, ಕಥಾಭೂತಂಬೀಜಂ - ಎಂತಹ ಬೀಜವು ? [ವೀರೈವು] ಅಮೋಘಂ, ಕುತ್ರ-ಎಲ್ಲಿ ? ಅಂತಃ, ಕಾಸಾಂ-ಯಾವುದರ ? ಅಪಾಂ. ಕೇನ-ಯಾರಿಂದ ? ತ್ವಯಾ. ತಸ್ಯಸಂಬುಧಿಃ ಹೇಅಜ.

ವಿಗ್ರಹ—[೨] ನಮೋಘಂ-ಅಮೋಘಂ (ನಬ್. ತ) (೧೦) ಚರಾಚರಂ ಚ ಚರಾಣಾಂಚಸಮಾಹಾರಃ ಚರಾಚರಂ (ಸ, ದ್ವ೦)

ಧಾತುರೂಪ—(೧೪) ಗೀಯತೇ, ಗೀಯೇತೇ, ಗೀಯಂತೇ,
ಗೀಯಸೇ, ಗೀಯೇಥೇ, ಗೀಯಧ್ವೇ,
ಗೀಯೇ ಗೀಯಾವಹೇ, ಗೀಯಾಮಹ

ಧಾತ್ವರ್ಥ — [ಗೈ-ಶಬ್ದೇ] ಕಬ್ಬವಾಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ಯಾದಿ ಬುದನೆಯ ಗಣದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಗೈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶವೂ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದು ಲಿಟು ಆಕಾರದ ವರ್ತಮಾನರೂಪ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನ

ವಿಶೇಷ —(೫) ನಮಃ, ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪ್ತಂ-ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಂ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವು (೬) ನ ಜಾಯತೇ-ಇತ್ಯಜಃ-ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತನು (೧೦) ಸಮಾಹಾರದಲ್ಲಿ ವಿಕವ ದ್ವೈವವು ಬಂತು (೧೪) ಪ್ರಭವತ್ಯಸ್ಮಾತ್-ಇತಿ ಪ್ರಭವಃ (ಕೃ. ವೃ) ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಧಕ್ಕೆ "ಅದಶ್ಚ ರಾಚರಂ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರಸವಸ್ಯ ಸ್ಯಾಯತೇ" ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವು ಅದಃ-ಈ ಚರಾಚರಂ-ವಿಶ್ವಂ, ತಸ್ಯ-ತ ವೀರ್ಯದ, ಪ್ರಸವಃ-ಪುಷ್ಪವು (ಎಂಬದಾಗಿ) ಗೀಯತೇ-ಹೆಳ್ಳುಡುತ್ತದೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನುವು, ಆಪವನ ಸಸರ್ವಾದೌತಾಸು ವೀರೈವಮಪಾಸೃಜತ್ | ತದಣ್ಣಮಭವಧೈಮಂ ಸಹಸ್ರಾಂಶುಸಮಪ್ರಭಂ" ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನು ಮೊದಲು ಉದಕರಾಶಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವೀರೈವವನ್ನಿಟ್ಟನು. ಅದು ಸೂರ್ಯಕೇಟಪ್ರಕಾಶಮಾನ

ವಾದ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಅಡವಾಯ್ತು ; ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ ||೪||
ಶ್ಲೋ || ತಿಸೃಭಿ ಸ್ತ್ವ ಮನಸ್ತಾಭಿ ರ್ಮಹಿಮಾನ ಮುದೀರಯ ||

ಪ್ರಲಯಸ್ಥಿತಿ ಸರ್ಗಾಣಾ ಮೇಕಃ ಕಾರಣತಾಂ ಗತಃ ||೬||

ಪದ—(೧) ತಿಸೃಭಿಃ (೨) ತ್ವಂ (೩) ಅವಸ್ಥಾಭಿಃ (೪) ಮಹಿ
ಮಾನಂ (೫) ಉದೀರಯ || (೬) ಪ್ರಲಯಸ್ಥಿತಿ ಸರ್ಗಾಣಾಂ (೭) ಏಕಃ
(೮) ಕಾರಣತಾಂ (೯) ಗತಃ.

ಶಬ್ದ—(೧) ಇ, ಸ್ತ್ರೀ, ತ್ವ, ಬ (೨) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೩) ಆ
ಸ್ತ್ರೀ, ತ್ವ, ಬ (೪) ಸ, ಪ್ರ, ದ್ವಿ, ಏ (೫) ತ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೬) ಅ, ಪು
ಷ, ಬ. (೭) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ, (೮) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಏಕಾತ್ಮಂ ತಿಸೃಭಿಃ ಅವಸ್ಥಾಭಿಃ ಮಹಿಮಾನಂ ಉದೀ
ರಯ || ಪ್ರಲಯಸ್ಥಿತಿ ಸರ್ಗಾಣಾಂ ಕಾರಣತಾಂಗತಃ.

ಅರ್ಥ—ಏಕಾತ್ಮ-ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರೈದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದ, ತ್ವಂ-ನೀ
ನು, ತಿಸೃಭಿಃ-ಮೂರಾದ, ಅವಸ್ಥಾಭಿಃ-ಹರಿಹರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದ
ಮಹಿಮಾನಂ-ಸ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಉದೀರಯ ||-ವಿಸ್ತರಿಸಿದವನಾಗಿ, ಪ್ರ
ಲಯ-ನಾಶವೂ, ಸ್ಥಿತಿ-ಪಾಲನೆಮೂ, ಸರ್ಗಾಣಾಂ-ಸೃಷ್ಟಿಯೂ, ಇವು
ಗಳಿಗೆ, ಕಾರಣತಾಂ-ಕಾರಣತಾವನ್ನು, ಗತಃ-ಹೊಂದಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಪ್ರಪಂಚೋತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಪೂರೈದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ವ
ದಾರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದ ನೀನು ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳ
ನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಮೂರುರೂಪುಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು, ಸತ್ತ್ವಗುಣಾದಿವಿಷ್ಣು
ವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಲೂ, ರಜೋಗುಣವನ್ನು ತಳೆದು ಬ್ರ
ಹ್ಮನನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾಗಿ, ತಮೋಗುಣಾಶ್ರಯನಾಗಿ ಪರ
ಮೇಶ್ವರರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ಹೀಗೆಯೇ
ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಗತಃ, ಕಃ-ಯಾರು ? ತ್ವಂ, ಕಾಂ-ಏನನ್ನು ? ಕಾರ
ಣತಾಂ (ಸ, ಪ್ರ,) ಕೇಷಾಂ-ಯಾವವುಗಳಿಗೆ ? ಪ್ರಲಯಸ್ಥಿತಿ ಸರ್ಗಾಣಾಂ.
ಕಥಂಭೂತಃ-ಎಂಥವನಾಗಿ ? ಉದೀರಯ ||, ಕಂ-ಏನನ್ನು ? ಮಹಿ
ಮಾನಂ, ಕಾಭಿಃ-ಯಾವವುಗಳಿಂದ ? ಅವಸ್ಥಾಭಿಃ, ಕಥಂಭೂತಾಭಿಃ

ಅವಸ್ಥಾಭಿಃ-ಎಂಥ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ? ತಿಸೃಭಿಃ, ಕಥಂಭೂತಸ್ತ್ವಂ-
ಎಂಥ ನೀನು ? ಏಕಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೬) ಪ್ರಲಯಶ್ಚ, ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ, ಸರ್ಗಶ್ಚ-ಪ್ರಲಯಸ್ಥಿತಿ ಸರ್ಗಃ
(ದ್ವಂದ್ವ) + ತೇಷಾಂ.

ವಿಶೇಷ—(೧) ತ್ರಿ, ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ತಿಸೃ' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು (೪) ಮಹಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಇಮನಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ (೫) ಯತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಧಾತುವಿಗೆ 'ಶತ್ಯ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದುತ್ತದೆ. (೨) ಏಕಶಬ್ದವು, ಮಾಖ್ಯ ಕ್ವವಲ. ಅನ್ಯ, ಬಂದು, ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ (೪) ಕಾರಣ ಸೃಭಾವಃ-ಕಾರಣತಾ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಲ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. (೩, ೪) + ತಾಂ, (೫) ಗಮ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮರ್ದದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕವು ೪ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್ತಾಸ್ಥಿರಮಪೇಯುಷೇ' ಎಂಬುವವನ್ನು ವಿವರಣೆಮಾಡುತ್ತದೆಯಾಗಿ ಪೂನರುಕ್ತೃದೋಷವಿಲ್ಲ' ೬||

ಶ್ಲೋ|| ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಮಾತ್ಮಭಾಗಾತೇ ಭಿನ್ನಮೂರ್ತೇಃ ಸಿಸೃಕ್ಷಯಾ |

ಪ್ರಸೂತಿಭಾಜಃ ಸರ್ಗಸ್ಯ ತಾವೇವ ಪಿತರಾ ಸ್ತ್ರೂತಾ ||೭||

ಪದ---(೧) ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾ (೨) ಆತ್ಮಭಾಗಾ (೩) ತೇ (೪) ಭಿನ್ನಮೂರ್ತೇಃ (೫) ಸಿಸೃಕ್ಷಯಾ (೬) ಪ್ರಸೂತಿಭಾಜಃ (೭) ಸರ್ಗಸ್ಯ (೮) ತಾ (೯) ಏವ (೧೦) ಪಿತರಾ (೧೧) ಸ್ತ್ರೂತಾ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೨, ೧೧) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ದ್ವಿ, (೩) ದ, ಪು, ಪ, ಏ (೪) ಇ, ಪು, ಪ, ಏ (೫) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ತೃ, ಏ (೬) ಜ, ಪು, ಪ, ಏ (೭) ಅ, ಪು, ಪ, ಏ (೮) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ದ್ವಿ (೯) ಅನ್ಯ (೧೦) ಋಪ, ಪ್ರ, ದ್ವಿ.

ಅನ್ವಯ.—ಸಿಸೃಕ್ಷಯಾ ಭಿನ್ನಮೂರ್ತೇಃ ತೇ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾ ಆತ್ಮಭಾಗಾ, ತಾವೇವ ಪ್ರಸೂತಿ ಭಾಜಃ ಸರ್ಗಸ್ಯ ಪಿತರಾ ಸ್ತ್ರೂತಾ.

ಅರ್ಥ—ಸಿಸೃಕ್ಷಯಾ-ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಭಿನ್ನ - ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸಿದ, ಮೂರ್ತೇಃ-ದೇಹವುಳ್ಳ, ತೇ-ನಿನ್ನ,

ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸೌ-ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪವಾದ, ಆತ್ಮಭಾಗೌ-ನಿನ್ನ ದೇಹಭಾಗಗಳಾದ, ತಾವಿವ-ಆ ಭಾಗಗಳೇ, ಪ್ರಸೂತಿಭಾಜಃ-ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ, ಸರ್ಗಸ್ಯ-ಸೃಷ್ಟಿಗೆ, ಪಿತೌ-ತಂದೆತಾಯಿಗಳೆಂದು. ಸ್ತ್ರೀ ತಾ-ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವು (ಹಿರಿಯರಿಂದ)

ತಾ|| ಹಿಂದೆಜೇಳದಂತೆ ಭೂತಸೃಷ್ಟಿಯಾದನೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪವಾದ ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬಯಸಿ ನಿನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದದ್ದು ಸರಿಯುಳ್ಳಿ. ಆ ನಿನ್ನ ದೇಹಭಾಗಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಗಳೇ ಜನನವನ್ನು ಪಡೆವ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ತಂದೆತಾಯಿಗಳೆಂದು ಹಿರಿಯರು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುವರು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ — ಸ್ಮೃತೌ, ಕೌ-ಯಾರು ? ತೌ, ಕಥಾಭೂತೌ-ಎಂಥವರಾಗಿ ? ಪಿತೌ, ಕಸ್ಯ-ಯಾವುದಕ್ಕೆ ? ಸರ್ಗಸ್ಯ, ಕಥಾಭೂತಸ್ಯ ಸರ್ಗಸ್ಯ - ಎಂಥಸೃಷ್ಟಿಗೆ ? ಪ್ರಸೂತಿಭಾಜಃ, ಕಥಾಭೂತೌತೌ-ಎಂಥ ಅವು, ಆತ್ಮಭಾಗೌ ಪುನಃ ಕಥಾಭೂತೌತೌ ? ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸೌ. ಕಸ್ಯ-ಯಾರ ? ತೇ, ಕಥಾಭೂತಸ್ಯತೇ-ಎಂಥ ನಿನಗೆ ? ಭಿನ್ನಮೂರ್ತೀಃ, ಕಯಾ-ನೀರಿಂದ ? ಸಿನ್ಯಕ್ಷಮಾ.

ವಿಗ್ರಹ— (೧) ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸೌ-ಪ್ರಮಾಂಶ್ಚ-ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸೌ (ದ್ವಂದ್ವ) (೨) ಆತ್ಮನಃಭಾಗೌ-ಆತ್ಮಭಾಗೌ (ಷ, ತ) (೪) ಭಿನ್ನಾ, ಮೂರ್ತಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ-ಭಿನ್ನಮೂರ್ತಿಃ (ಷ, ಬ, ವ್ರೀ) + ತಸ್ಯ (೬) ಪ್ರಸೂತಿಂಭಜತೀತಿ-ಪ್ರಸೂತಿಭಾಜ್ (ಕೃ, ವೃ) + ತಸ್ಯ, (೧೧) ಮಾತಾಜ, ಪಿತಾಜ-ಪಿತೌ (ಏಕಶೇಷ)

ವಿಶೇಷ—(೧) ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸೌ ಎಂಬ ಅರ್ಹಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತನಾಡಿದ್ದಾರೆ (೨) ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು, ಜೀವ, ಪೈರೈ, ದೇಹ ಸ್ವಭಾವ, ಪರಮಾತ್ಮ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರಿಸುವುದು (೫) ಸ್ವಪ್ನಮಿಚ್ಛಾ-ಸಿಸೃಕ್ಷಾ, ಸೃಜಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂತು, ಧಾತೃಂತದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವವು ಬಂತು, ಸಿಸೃಕ್ ಎಂದಾಗಿ ಸ್ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿ ಸಿಸೃಕ್ಷಾ ಎಂ

ದಾಗಿದೆ (೨) ಸೃಷ್ಟ್ಯತೇ ಇತಿ ಸರ್ಗಃ 'ಅರ್ಹ ಪ್ರಾಪ್ತಯವು ಬಂತು. (ಕೃ, ವೃ) (೧೦) ಮಾತೃಶಬ್ದದೊಡನೆ ಪಿತೃಶಬ್ದವು ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಶಬ್ದವೊಂದೇ ಉಳಿಯಿತು (೧೧) ' ಸ್ತೃಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತಯವು ಬಂದಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ದೇಹದ ಭಾಗದ್ವಯವೇ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲತಾಯಿತಂದೆಗಳಾಯ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಮನುವು:- ' ದ್ವಿ-ಧಾತೃತ್ವಾತ್ಮನೋದೇಹ ಮರ್ಥನಪುರುಷೋಭವತ್, ಅರ್ಥನಸಾರೀ ಅಸ್ಯಾಂ ಸ ವಿರಾಜಮಸೃಜತ್ಪ್ರಭುಃ ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು ||೨||

ಶ್ಲೋ|| ಸ್ವ ಕಾಲಪರಿವರ್ತನೇನ ವ್ಯಸ್ತ ರಾತ್ರಿದಿವಸ್ಯ ತೇ |

ಯಾಲ ಸ್ವಪ್ನವಬೋಧಾತಾ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಲಯೋದಯಾ ||

ಪದ---(೧) ಸ್ವಕಾಲ ಪರಿವರ್ತನೇನ (೨) ವ್ಯಸ್ತರಾತ್ರಿದಿವಸ್ಯ (೩) ತೇ (೪) ಯಾ (೫) ತು (೬) ಸ್ವಪ್ನವಬೋಧಾ (೭) ಅ (೮) ಭೂತಾನಾಂ (೯) ಪ್ರಲಯೋದಯಾ,

ಶಬ್ದ---(೧) ಅ, ಪು, ತ್ಯ, ವ (೨) ಅ, ಪು, ಪ, ವ (೩) ದ ಪು, ಪ, ವ (೪) ದ ಪು ಪ್ರ, ದ್ವಿ (೫) ಅಪ್ಯ, (೬, ೭) ಅ, ಪು, ಪ್ರ; ದ್ವಿ (೮) ದ ಪು, ಪ್ರ ದ್ವಿ (೯) ಅ ನ, ಸ, ವ.

ಅರ್ಥ---ಸ್ವಕಾಲಪರಿವರ್ತನ ವ್ಯಸ್ತರಾತ್ರಿದಿವಸ್ಯ ತೇ ಸ್ವಪ್ನವಬೋಧಾ ಯಾ ತೌರುಧಾತುನಾಂ ಪ್ರಲಯೋದಯಾ.

ಅರ್ಥ---ಸ್ವ-ನಿಶ್ಚ, ಕಾಲ-ಕಾಲದ, ಪರಿವರ್ತನ-ಪ್ರವರ್ತನದಿಂದ, ವ್ಯಸ್ತ-ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ರಾತ್ರಿದಿವಸ್ಯ-ರಾತ್ರಿಹಗಲುಗಳೆಂಬ, ಭೇದವುಳ್ಳ, ತೇ-ನಿನ್ನ ಸ್ವಪ್ನ ಸಿದ್ಧಿಯೂ, ಅವಬೋಧಾ-ಎಚ್ಚರವೂ, ಯಾ-ಯಾವವೋ, ತಾತು-ಅವುಗಳೇನೆ, ಭೂತಾನಾಂ-ಭೂತಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಲಯ-ಸಂಹಾರವೂ, ಉದಯಾ-ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ, (ಆಗುವವು)

ತಾತ್ಪರ್ಯ---'ಚತುರ್ಯುಗ ಸುಪ್ರಾಣಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೋದಿವ ಮುಚ್ಯತೇ' ಅಂದರೆ - ಚತುರ್ಯುಗಗಳು ಸಾವಿರಸಾರಿ ಮರಳಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಬಂದು ಹಗಲಾಗುವುದು. ಎಂಬ ಕಾಲಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಕಾಲವನ್ನು ನೀನು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೆಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರಲು, ನಿನ್ನ

ಸಿದ್ಧಿ, ಮತ್ತು ಎಚ್ಚರಗಳ ಕಾಲವೇ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಳಯ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇವುಗಳಾಗಿರುವವು. ಅಂದರೆ ಸರಮಾತ್ರನು ಎಚ್ಚತ್ತಿದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚವು ಬದುಕಿರುವುದು. ಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚವು ವಿಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂಬ ಭಾವವು

• ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಪ್ರಲಯೋದಯಾ, ಕಾ-ಯಾವುವು ? ಅ, ಕೇಷಾಂ-ಯಾದಿಗೆ ? ಭೂತಾನಾಂ, ಕಾತು - ಯಾವುವಾದರೋ ? ಸ್ವಪ್ನವ ಬೋಧಾತು. ಕಸ್ಯ-ಯಾರ ? ತೇ, ಕಥಂಭೂತಸ್ಯತೇ-ಎಂಥ ಸಿನ್ಹ ? ವ್ಯಸ್ತರಾತ್ರಿಂದಿವಸ್ಯ, ಕೇನ-ಯಾತರಿಂದ ? ಸ್ಯಕಾಲಪರಿಮಾಣೇನ.

ವಿಗ್ರಹ—(೧) ಸ್ವಸ್ಯಕಾಲಃ-ಸ್ವಕಾಲಃ (ಷ, ತ) ಸ್ವಕಾಲಸ್ಯಪರಿಮಾಣಂ-ಸ್ವಕಾಲಪರಿಮಾಣಂ (ಷ, ತ) + ತೇನ, (೨) ರಾತ್ರಿಶ್ಚದಿವಾಚ-ರಾತ್ರಿಂದಿವಂ (ದ್ವಂದ್ವ) ವ್ಯಸ್ತಂ, ರಾತ್ರಿಂದಿವಂ ಯಸ್ಯಸಃ-ವ್ಯಸ್ತರಾತ್ರಿಂದಿವಃ (ಷ, ಬ, ವ್ರಿ) + ತಸ್ಯ (೬) ಸ್ಯಪ್ನಶ್ಚ ಅವಬೋಧಶ್ಚ-ಸ್ವಪ್ನವಬೋಧೌ (ದ್ವಂದ್ವ) (೯) ಪ್ರಲಯಶ್ಚ ಉದಯಶ್ಚ (ದ್ವಂದ್ವ)

ವಿಶೇಷ—(೧) ಪರಿಣಾಮೇನ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವು (೨) ರಾತ್ರಿಂದಿವ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (೪) ಯೌ ಸ್ಯಪ್ನಬೋಧಾತಾವೇವ, “ ಸ್ವಪ್ನವಬೋಧೌ ಭೂತಾನಾಂತಾವೇವ, ಇವೆರಡೂ ಪಾಠಾಂತರಗಳು. ಶ್ಲೋ ೬ ಯದಾಪದೇವೋಜಾಗರ್ತಿತದೈವಂ ಚೇಷ ತೇಜಗತ್ , ಯದಾಸ್ವಪಿತಶಾಂತಾತ್ಮತದಾಸರ್ವಂ ಪ್ರಲೀಯತೇ ” ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಪಂಚವು ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು, ಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಿ ಯೋಗನಿಬ್ರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಆತನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಭಗವಂತನ ದೈನಂದಿನ ಸೃಷ್ಟಿಲಯಗಳನ್ನು ಇದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದ ಹಾಗಾಯ್ತು, ಮಹಾಪ್ರಳಯವು ಬ್ರಹ್ಮನ ವರ್ಷಶತಾಂತದಲ್ಲಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು||೪|| ಶ್ಲೋ|| ಜಗದ್ಯೋನಿ ರಯೋನಿ ಸ್ವಜಗವಂತೋ ನಿರಂತಕಃ|

ಜಗದಾದಿ ರನಾದಿ ಸ್ವಂ ಜಗದೀಶೋ ನಿರೀಶ್ವರಃ ||೯||

ಪದ—(೧) ಜಗದ್ಯೋನಿಃ (೨) ಅಯೋನಿಃ (೪) ತ್ವಂ (೪) ಜಗದಂತಃ (೫) ನಿರಂತಕಃ (೬) ಜಗದಾದಿಃ (೭) ಅನಾದಿಃ (೮) ತ್ವಂ

(೯) ಜಗದೀಶಃ (೧೦) ನಿರೀಶ್ವರಃ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೨, ೩, ೪) ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೫, ೬) ದ, ಪು, ಪ್ರ
ಏ (೭, ೮, ೯, ೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ

ಅನ್ವಯ—ತ್ವಂ ಜಗದ್ಯೋನಿಃ ಆಯೋನಿಃ, ಜಗದಂತಃ ನಿರಂತ
ಕಃ, ತ್ವಂ ಜಗದಾದಿಃ ಅನಾದಿಃ, ಜಗದೀಶಃ ನಿರೀಶ್ವರಃ

ಅರ್ಥ—ತ್ವಂ-ನೀನು, ಜಗತ್-ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಯೋನಿಃ-ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಕಾರಣನು, ಆಯೋನಿಃ-ನಿನಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವು, ಜಗತ್-ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಅಂ
ತಃ-ನಾಶಕಾರಕನು, ನಿರಂತಕಃ-ಅಂತರಹಿತನು (ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದವನು)
ತ್ವಂ-ನೀನು ಜಗತ್-ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಈಶಃ-ಬಡೆಯನು, ನಿರೀಶ್ವರಃ-ಶಿಕ್ಷಕನಿಲ್ಲ
ದವನು (ಆಗಿದ್ದೀಯೆ)

ತಾತ್ಪರ್ಯ || ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ ! ನೀನು ಪ್ರಪಂಚದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ
ಕಾರಣನು (ಶ್ರು-ಯತೋವಾಇವಾನಿಭೂತಾಸಿ ಜಾಯಂತೇ) ಅನಾ
ದಿಯಾದವನಾದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಕಾರಣರಾರೂ ಇಲ್ಲ, ನೀನೇ ಲೋಕ
ದ ಸ್ಥಿತಿ (ರಕ್ಷಣೆ) ಯನ್ನು ಮಾಡುವನು [ಶ್ರು-ಯೇನಜಾತಾಸಿಜೀವಂತಿ]
ಆದರೆ ನೀನು ಸರ್ವಕೃತನಾದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ರಕ್ಷಕರಾರೂ ಇಲ್ಲವು. ಮ
ತ್ತು, ಈ ಪ್ರಪಂಚದ ನಾಶವನ್ನೂ ಮಾಡುವಿ (ಶ್ರು-ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿ
ಸಂವಿಶಂತಿ) ಆದರೆ ನೀನು ನಿತ್ಯನಾದುದರಿಂದ ನಾಶರಹಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ
(ಶ್ರು-ಅನಂತಮವೃಕ್ಷಂ....) ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನೀನೊಬ್ಬ
ನೇ ಇದ್ದವನಾದುದರಿಂದ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಪ್ರಾರಂಭವಾ
ಯಿತು (ಶ್ರು-ಆತ್ಮಾವಾಇದಮೇಕಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ ” ಅಸದ್ವ್ಯಾ ಇದಮ
ಗ್ರಾಸೀತ್) ನಿನಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅನಾದಿ

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ನಿರೀಶ್ವರಃ, ಕಃ ? ತ್ವಂ, ಕಥಂಭೂತಃ ? ಜಗದೀ
ಶಃ, ಜಗದಾದಿಃ, ಕಃ ? ತ್ವಂ, ಕಥಂಭೂತಃ ? ಅನಾದಿಃ, ಜಗದಂತಃ,
ಕಃ ? ತ್ವಂ, ಕಥಂಭೂತಃ ? ನಿರಂತಕಃ, ಜಗದ್ಯೋನಿಃ, ಕಃ ? ತ್ವಂ,
ಕಥಂಭೂತಃ ? ಆಯೋನಿಃ.

ವಿಗ್ರಹಃ—(೧) ಜಗತಃ ಯೋನಿಃ-ಜಗದ್ಯೋನಿಃ (ಪ, ತ) (೨)
ನವಿದ್ಯತೇಯೋನಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ (ಪ. ಬ. ವಿ. ಅರ್.) ಅಥವಾ - ನಯೋನಿಃ—

ಅಯೋನಿ (ನೞ, ತ) (೪) ಜಗತಃ ಅಂತಃಜಗದಂತಃ (ಪ, ತ) (೪) ನವಿದ್ಯತೇ ಅಂತೋಯಸ್ಯಸಃ (ಪ, ಬ, ವ್ರೀ) ಅಥವಾ ಅಂತಯತೀತ್ಯಂ ತಕಃ (ಕೃ, ವೃ) ನ ಅಂತಕಃ-ನಿರಂತಕಃ (ನೞ, ತ) (೬) ಜಗತಃ ಆದಿಃ-ಜಗದಾದಿಃ (ಪ, ತ) (೭) ನವಿದ್ಯತೇ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ (ಪ, ಬ) ಅಥವಾ ನ ಆದಿಃ (ನೞ, ತ) (೮) ಜಗತಃ ಈಶಃ-ಜಗದೀಶಃ (ಪ, ತ) (೧೦) ನವಿದ್ಯತೇ ಈಶ್ವರಃ ಯಸ್ಯಸಃ (ಪ, ಬ, ವ್ರೀ)

ವಿಶೇಷ—(೪) ಅನಂತೋ ಜಗದಂತಕಃ (ಪಾ) (೫) ಅಂತಯ ತೀತ್ಯಂತಕಃ-ಪಂಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪುತ್ಯಯವು ಬಂತು. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಅಂತಕಃ ಎಂದಾಯ್ತು (೭) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ನೞ' ನ ನಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ನ + ಆದಿಃ = ಅ + ಆದಿಃ ಎಂದಾಯ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಉಸ್ವರಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ನುಟ', (ಃ) ಎಂಬಾಗುವು ಬಂದು ಅಃ + ಆದಿಃ = ಅನಾದಿಃ, ಎಂದಾಗಿದೆ. (೧೦) 'ಈಶ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲೆ ಸ್ವಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಸರಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ 'ಈಶ್ವರಃ' ಎಂದಾಯ್ತು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಬಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಪದಗಳನ್ನು 'ನೞ' ತತ್ಪರಾಪನಾಡಿದರೆ ವಿರೋಧಾರ್ಥವೂ, ಬಹು ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಆ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಬಹುಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಕಾರಣರಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬರ್ಥವು ಬರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಠ್ಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ವಿಗೋಧಾಭಾಸಾಲಂಕಾರಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಬಂದನ್ನೊಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಸ್ವತಂತ್ರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟಿಯು ||೯||

ಶ್ಲೋ|| ಆತ್ಮಾನಮಾತ್ಮನಾನೇತ್ಸಿ ಸೃಜಸ್ಯಾತ್ಮಾನ ಮಾತ್ಮನಾ |

ಆತ್ಮನಾ ಕೃತಿನಾ ಚ ತ್ವ ಮಾತ್ಮನೈವ ಪ್ರಲೀಯಸೇ ||೧೦||

ಪದ—(೧) ಆತ್ಮನಾ (೨) ಆತ್ಮನಾ (೪) ವೇತ್ಸಿ (೪) ಸೃಜಸಿ (೫) ಆತ್ಮಾನಂ (೬) ಆತ್ಮನಾ (೭) ಆತ್ಮನಾ (೮) ಕೃತಿನಾ (೯) ಚ (೧೦) ತ್ವಂ (೧೧) ಆತ್ಮನಿ (೧೨) ಏವ (೧೩) ಪ್ರಲೀಯಸೇ.

ಶಬ್ದ—(೧,೫) ನ,ಪು,ದ್ವಿ,ವ (೨,೬,೭) ನ,ಪು,ತ್ಯ,ವ (೪,೮,೧೪)
ಕ್ರ (೮) ನ,ಪು,ತ್ಯ,ವ (ಇ೯ಅಂತ) (೯,೧೨) ಅವ್ಯ (೧೧) ನ,ಪು,ಸ,ವ.

ಅನ್ವಯ—ತ್ವಂ ಕೃತಿನಾ (ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಧ್ಯಾಹಾರ್ಯಗಳು) ಆತ್ಮನಾ ಆತ್ಮಾನಂವೇತ್ತಿ, ಆತ್ಮನ ಆತ್ಮನಂ ಸೃಜಸಿ, ಆತ್ಮನಾ ಆತ್ಮನೈವ ಪ್ರಲೀಯಸೇಚ.

ಅರ್ಥ—ತ್ವಂ-ನೀನು, ಕೃತಿನಾ-ಸಂ.ರ್ಥವಾದ, ಆತ್ಮನಾ-ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಆತ್ಮಾನಂ-ನಿನ್ನನ್ನು, ವೇತ್ತಿ-ತಿಳಿಯುತ್ತೀಯೆ, ಆತ್ಮನಾ-ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಆತ್ಮಾನಂ-ನಿನ್ನನ್ನು, ಸೃಜಸಿ-ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೀಯೆ, ಆತ್ಮನಾ—ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಆತ್ಮನೈವ-ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರಲೀಯಸೇಚ - ಅಡಗುತ್ತೀಯೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ ! ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿನ್ನ ಆಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ನಿನ್ನಿಂದ ನೀನೆ ತಿಳಿಯುತ್ತೀಯೆ, ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೀಯೆ (ಶು-ಸ್ವೇಮಹಿವ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ) ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ನೀನು ಲಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೀಯೆ. ಅಂದರೆ—ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಸಂಹಾರಗಳನ್ನು ಆಲೋಚನಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ನೀನೇ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೀಯಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನನ್ನಳಿದ ಪ್ರಾಂಜವು ಮಾತ್ರವದಿರುವುದು. ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚರೂಪನಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಪಂಚೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಪ್ರಲೀಯಸೇಚ. ಈ? ತ್ವಂ, (ಅ, ಪ್ರ) ಕಸ್ಮಿನ್ನೇವ? ಆತ್ಮನೈವ. ಕೇನ? ಆತ್ಮನಾ, ಸೃಜಸಿ, ಈ? ತ್ವಂ, ಕಂ? ಆತ್ಮಾನಂ (ಸ. ಪ್ರ) ಕೇನ? ಆತ್ಮನಾ, ವೇತ್ತಿ, ಈ? ತ್ವಂ, ಕಂ? ಆತ್ಮಾನಂ, ಕಥಾಭಾತೇ ನಾತ್ಮನಾ? ಕೃತಿನಾ.

ಧಾತುರೂಪ—(೪) ವೇತ್ತಿ, ವಿತ್ತಃ, ವಿದಂತಿ,

ವೇತ್ತಿ, ವಿತ್ಥಃ, ವಿತ್ಥ,

ವೇದ್ತಿ, ವಿದ್ವಃ, ವಿದ್ವಃ,

ಧಾತೃರ್ಥ—(ವಿದ-ಜ್ಞಾನೇ) ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಅದಾದಿ ,

ಎರಡನೆಯ ಗಣದ ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದಿ 'ವಿದ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಲಟ್ ಲಕಾರದ ವರ್ಮಾನಕಾಲದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ—(೪) ಸೃಜತಿ, ಸೃಜತಃ, ಸೃಜಂತಿ,
ಸೃಜಸಿ, ಸೃಜಥಃ, ಸೃಜಥ,
ಸೃಜಾಮಿ, ಸೃಜಾಮಃ, ಸೃಜಾಮಾಃ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ —(ಸೃಜ-ವಿಸರ್ಗೇ) ಸೃಷ್ಟಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ತುದಾದಿ' ಆರನೆಯ ಗಣದ ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದಿ 'ಸೃಜ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಲಟ್ ಲಕಾರದ ವರ್ಮಾನಕಾಲದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ—(೧೪) ಪ್ರಲೀಯತೇ, ಪ್ರಲೀಯೇತೇ, ಪ್ರಲೀಯಂತೆ
ಪ್ರಲೀಯಸೇ, ಪ್ರಲೀಯೇಥೇ, ಪ್ರಲೀಯಧ್ವ
ಪ್ರಲೀಯೇ, ಪ್ರಲೀಯಾವಹೇ, ಪ್ರಲೀಯಾಮಾಹೇ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಲೀಜ-ಶ್ಲೇಷಣೇ) ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ದಿವಾದಿ' ನಾಲ್ಕನೆಯಗಣ ಆಸ್ತನೇಪದಿ ಲಿಜ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬುವಪರಗವು ಸೇರಿ 'ಆಡಗಿಹೋಗುವಿಕೆ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಲಟ್ ಲಕಾರದ ವರ್ಮಾನಕಾಲದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವ||

ವಿಶೇಷ—(೧) ಆತ್ಮ-ಪ್ರಯತ್ನ, ಧೈರ್ಯ, ಮನಸ್ಸು, ಸ್ವಭಾವ, ಪರಮಾತ್ಮ, ಜೀವ, ಬುದ್ಧಿ, ದೇಹ ಇವು ನಾನಾರ್ಥಗಳು. (೨) ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮ', ಶಬ್ದವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ, ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. (೪) ಕೃತೀ = ಕೃತಕೃತೃನು, ವಿದ್ವಾಂಸನು, ಕುಶಲನು, ಇವು ನಾನಾರ್ಥಗಳು. (೧೪) ಪ್ರಪಂಚದಂತೆ, ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಲಯ (ಆಲೋಚನೆ, ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರ) ಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವವು || ೧೦ ||

ಶ್ಲೋ|| ದ್ರವಸ್ತಂಘಾತಕಂಠಃ ಸ್ಥೂಲಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮೋಲಘುಗುರುಃ |

ವೈಕ್ಲೋ ವೈಕ್ಲೇತರ ಶ್ವಾಸಿ ಪ್ರಾಕಾಮ್ಯಂ ತೇ ವಿಭೂತಿಷು ||

ಪದ—(೧) ದ್ರವಃ (೨) ಸಂಘಾತಕಂಠಃ [೪] ಸ್ಥೂಲಃ (೪) ಸೂಕ್ಷ್ಮಃ (೫) ಲಘುಃ (೬) ಗುರುಃ (೭) ವೈಕ್ಲಃ (೮) ವೈಕ್ಲೇತರಃ

(F) ಚ (೧೦) ಅಸಿ (೧೧) ಪ್ರಾಕಾಮ್ಯಂ (೧೨) ತೇ (೧೩) ವಿಭೂತಿಷು.

ಶಬ್ದ—(೧, ೨, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೮, ೯) ಉ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ,
(F) ಅವ್ಯ (೧೦) ಕಿ (೧೧) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೧೨) ದ, ಪು, ಪ, ಏ (೧೩)
ಇ, ಸ್ತೀ, ಸ, ಬ.

ಅನ್ವಯ—(ತ್ವಂ) ದ್ರವಃ, ಸಂಘಾತಕಲಿಕಾ, ಸ್ಥೂಲಃ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಃ
ಲಘುಃ, ಗುರುಃ, ವ್ಯಕ್ತಃ, ವ್ಯಕ್ತೇತರಶ್ಚ ಅಸಿ, ತೇ ವಿಭೂತಿಷು ಪ್ರಾ
ಕಾಮ್ಯಂ.

ಅರ್ಥ—ತ್ವಂ-ನೀನು, ದ್ರವಃ-ರಸರೂಪನೂ, ಸಂಘಾತಃ-ಬಲವ
ತ್ತರವಾದ ಸೇರುವಿಕೆಯಿಂದ, ಕಲಿಕಾ-ಗಟ್ಟೆಯಾದವನೂ, ಸ್ಥೂಲಃ-ಇಂ
ದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವಷ್ಟು ಗಾತ್ರವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಸೂ
ಕ್ಷ್ಮಃ-ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಷ್ಟು ಗಾತ್ರವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ,
(ಸಣ್ಣಗೆ) ಲಘುಃ-ತೂಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಾದವನಾಗಿಯೂ, ಗುರುಃ
ಅತ್ಯಂತ ಭಾರವಾದವನಾಗಿಯೂ, ವ್ಯಕ್ತಃ-ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನಾಗಿಯೂ ಅವ್ಯ
ಕ್ತಶ್ಚ-ಕಾರಣರೂಪನಾಗಿಯೂ, ಅಸಿ - ಆಗಿರುತ್ತೀಯೆ, ತೇ-ನಿನಗೆ,
ವಿಭೂತಿಷು-ಅಣಿಮಾದಿ ಅಷ್ಟಪದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಕಾಮ್ಯಂ-ಇಷ್ಟಪತ್ತಿ
ಯು (ಸ್ಯಾತಂತ್ಯವು).

ತಾ|| ಎಲೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ! ನೀನು--ಅಲ್ಪವಾದ ಸ್ನೇಹಾಕರ್ಷ
ಣೆಯುಳ್ಳ ನೀರು ಮೊದಲಾದವುಗಳಂತೆ ಮೃದುವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀಯೆ
ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಘಟ, ಪಟಾದಿಗಳಂತೆ ಸ್ಥೂಲನಾ
ಗಿಯೂ, ಅತೀಂದ್ರಿಯನಾಗಿ ಪರಮಾಣುಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂ
ಪವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೆ, ತೂಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ ಅರಳ
ಮುಂತಾದವುಗಳಂತೆ ಅಚಲ (ಅಲ್ಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯ) ನಾಗಿಯೂ
ಇರುವಿ. ಕಾಡ್ಯರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತ
(ಸ್ಪಷ್ಟ) ನಾಗಿಯೂ, ಕಾರಣರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ತೋರಿಬಾರದ್ದರಿಂದ ಅವ್ಯ
ಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಇರುವಿ. ಇಂತಹ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅಣಿಮಾ
ದೃಷ್ಟಪದ್ಧಿಗಳು ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿರುವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಪ್ರಾಕಾಮ್ಯಂ, ಕಸ್ಯ ? ತೇ, ಕಾಸು ? ವಿಭೂತಿಷು,

ಅಸಿ, ಕೆ? ತ್ವಂ, (ಅ,ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಃ? ವ್ಯಕ್ತೇತರಃ, ಪುನಃ ಕಥಂ
ಭೂತಃ (೬ ಸಾರಿ) ಗುರುಃ, ಲಘುಃ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಃ, ಸ್ಥೂಲಃ, ಸಂಘಾತ
ಕಠಿನಃ, ದ್ರವಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೨) ಸಂಘಾತೇನ ಕಠಿನಃ-ಸಂಘಾತಕಠಿನಃ (ತೃ, ತ)
(೪) ವ್ಯಕ್ತಾತ್ ಇತರಃ-ವ್ಯಕ್ತೇತರಃ (ಪಂಚ, ತ)

ಧಾತುರೂಪ—(೧೦) ಅಸಿ: ಸ್ತಃ, ಸಂತಿ,
ಅಸಿ, ಸ್ಥಃ, ಸ್ಥ,
ಅಸ್ಮಿ, ಸ್ವಃ, ಸ್ತಃ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಅಸ-ಭುವಿ) ಇರುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅಸ ಎಂಬ
ಅದಾದಿ ಎರಡನೆಯಗಣದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಧಾತುವು ಲಟ್ ಲಕಾರದ ವರ್ಮ
ಮಾನಕಾಲದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕ ವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೧) 'ದು' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಬಂದಿದೆ. (೨) ವಿ ಎಂಬುವಸ್ವರಗುಣವಾದ ಅಶ್ವಿ ಧಾತುವಿಗೆ
ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೂಡಿದೆ. (೪) ಇತರ ಶಬ್ದಯೋಗದಿಂದ ಪಂಚಮಿ
ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. (೧೧) ಪ್ರಕಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾತು. ಅಪ್ಪಸಿದ್ಧಿಗಳು, ಆಣಿಮಾ, ನ.ಹಿಮಾ,
ಗರಿಮಾ, ಲಘಿಮಾ, ಪೃಷ್ಠಿ, ಪೃಕಾಮ್ಯ, ಈಶಿತ್ಯ, ವಶಿತ್ಯ (೧೪)
ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪೀಲಿಗದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂ
ದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವುಳ್ಳ ಧರ್ಮಗ
ಳೆರಡೆರಡು ಕೂಡಿನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತನೆಂದು ಕಂಡುಬರು
ವುದಾದರೂ, ಆತನ ಮುನಿ ಇತಿಶಯದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಸಾಧ್ಯಗಳಾಗಿವೆ.
ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ||೧೧||

ಶ್ಲೋ|| ಉದ್ಭೂತಃ ಪ್ರಣವೋಯಾ ಇಂ ನ್ಯಾಯೈ ಸ್ತ್ರೀಭಿರುದೀರಣಂ |

ಕರ್ಮಯಜ್ಞಃ ಫಲಂ ಸ್ವರ್ಗ ಸ್ತಾಸಾಂತ್ಯಂ ಪ್ರಭವೋಗಿರಾಂ ||

ಪದ—(೧) ಉದ್ಭೂತಃ (೨) ಪ್ರಣವಃ (೪) ಯಾಸಾಂ (೪) ನ್ಯಾ
ಯೈಃ (೫) ತ್ರಿಭಿಃ (೬) ಉದೀರಣಂ (೭) ಕರ್ಮ (೮) ಯಜ್ಞಃ (೯) ಫ

ಲಂ (೧೦] ಸ್ವರ್ಗಃ (೧೧) ತಾಸಾಂ (೧೨) ತ್ವಂ (೧೩) ಪ್ರಭವಃ (೧೪) ಗಿರಾಂ.

ಕಬ್ಬ—(೧.೨,೪,೧೦,೧೩) ಅ,ಪು,ಪ್ರ,ವಿ, (೩,೧೧) ದ,ಸ್ತ್ರೀ,ಷ,ಬ, (೪] ಅ,ಪು,ತ್ಯ,ಬ (೫) ಇ,ಪು,ತ್ಯ,ಬ (೬,೮) ಅ,ನ,ಪ್ರ,ವಿ (೭] ನ,ನ,ಪ್ರ,ವಿ (೧೨) ದ,ಪು,ಪ್ರ,ವಿ (೧೪) ರ,ಸ್ತ್ರೀ,ಷ,ಬ.

ಅನ್ವಯ—ಯಾಸಾಂಗಿರಾಂ ಉದ್ಭವಃ ಪ್ರಣವಃ, ತ್ರಿಭಿಃನ್ಯಾಯೈಃ ಉದೀರಣಂ, ಕರ್ಮಯಜ್ಞಃ, ಫಲಂಸ್ವರ್ಗ, ತಾಸಾಂಗಿರಾಂತ್ಯಂ ಪ್ರಭವಃ, (ಅಸಿ)

ಅರ್ಥ—ಯಾಸಾಂ-ಯಾವ, ಗಿರಾಂ-ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ, ಉದ್ಭವತಃ-ಪ್ರಾರಂಭವು (ಸವೂಪ್ತಿಯು) ಪ್ರಣವಃ-ಓಂಕಾರವೋ ! ತ್ರಿಭಿಃ-ಮೂರುಬಗೆಯಾದ, ನ್ಯಾಯೈಃ-ಸ್ವರಗಳಿಂದ, ಉದೀರಣಂ-ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೋ, ಕರ್ಮ-(ವಿಧಿಸತಕ್ಕ) ಕರ್ಮವು, ಯಜ್ಞಃ-(ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇದ್ಯಮಾದಿ) ಯಜ್ಞವೋ, ಫಲಂ-ಪ್ರಯೋಜನವು, ಸ್ವರ್ಗಃ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋ, ತಾಸಾಂ-ಅಂತಹ, ಗಿರಾಂ-ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ (ವೇದಗಳಿಗೆ), ತ್ವಂ-ನೀನು, ಪ್ರಭವಃ-ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನನು, (ಅಸಿ-ಆಗಿರುತ್ತಿ).

ತಾ|| ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ ! ಯಾವ ವಾಕ್ಯಗಳ ಆರಂಭ ಮತ್ತು ಪರಿಸವೂಪ್ತಿಯು (ಎಂದರೆ ಎತ್ತ ಕಡಿ ಮುಕ್ತಾಯ) ಓಂಕಾರವೋ, ಆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಗಳಿಂದ ಲೋ, ಮತ್ತುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವು ಯಜ್ಞವೋ, ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಫಲವು ಸ್ವರ್ಗವೋ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಮುಕ್ತಿಯೋ, ಅಂತಹ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವು (ಸ್ತುತನು) ನೀನೇ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಅಸಿ. ಕಃ-ಯಾರು?, ತ್ವಂ (ಅ,ಪ್ರ) ಕಃ-ವನು?, ಪ್ರಭವಃ. ಕಾಸಾಂ-ಯಾವವುಗಳಿಗೆ?, ಗಿರಾಂ. ಸ್ವರ್ಗಃ. ಕಿಂ-ವನು?, ಫಲಂ. ಕಃ-ಯಾವುದು?, ಯಜ್ಞಃ. ಕಿಂ-ವನು? ಕರ್ಮ. ಉದೀರಣಂ. ಕೈಃ—ಯಾವವುಗಳಿಂದ?, ನ್ಯಾಯೈಃ. ಕಥಂಭೂತೈಃ ನ್ಯಾಯೈಃ-ಎಂತಹ ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ?, ತ್ರಿಭಿಃ. ಪ್ರಣವಃ. ಕಥಂಭೂತಃ-ಎಂಥದು?, ಉದಾತಃ.

ವಿಗ್ರಹ — ಪ್ರಭವತ್ಯಸ್ಮಾದಿತಿ-ಪ್ರಭವಃ, ನೀಯನ್ತೇ ಏಭಿರಿತಿ ನ್ಯಾಸಃ-ಸ್ವರಾಃ.

ವಿಶೇಷ — ಒಂಕಾರಃ, ಪ್ರಣವಃ, ಸಮ. ಅಭ್ಯಾದಾನಂ, ಉದ್ವಿಗತಃ, ಆರಂಭಃ, ಸಮ. “ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರಣವಂ ಕುರ್ಯಾದಾದಾವಂತೇ ಬಿ ಸರ್ವತಃ | ದಶತ್ಯೇನಃ ಕೃತಂ ಪೂರ್ವಂ ಪರಸಾಚ್ಚ ವಿಶೇಷತಃ” ಮೊದಲು ಒಂಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವೇದವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕು. ಮುಗಿಸುವಾಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ. ಇದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪಾಪವು ಪರಿಹರವಾಗಿ ತರುವಾಯ ವಿಶೇಷಫಲ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಚ್ಛನು. (೪) ಸ್ವರವಿಶೇಷದಿಂದ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವುಂಟು. “ಯಥೇಂದ್ರ ಶತ್ರುಸ್ವರತೋಪರಾಧಾತ್” ಸ್ವರಭೇದದಿಂದ ಅರ್ಥಭೇದವುಂಟಾಗಿ ತ್ವಾಪ್ಪನ್ನು ಹತನಾದನು. “ಒಂಕಾರಶ್ಚಾಥ ಶಬ್ದಶ್ಚ ದ್ವಾವೇತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಃಪುರಾ | ಕಂಠಂಭಿತ್ವಾ ವಿಸಿರ್ವಾತಾಂ ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಂಗಳ ಕಾವುಭೂ||” ಒಂಕಾರ ಮತ್ತು ಅಥ ಶಬ್ದ ಇವೆರಡೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಕೊರಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಹೊರಟುಬಂದವು, ಇವೆರಡೂ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ ಶುಭಪ್ರದಗಳು. ಸಾಂಖ್ಯಮತದ ನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ||೧೨||

ಶ್ಲೋ|| ತ್ವಾವಾಮನಂತಿ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರವರ್ತಿನೀಂ |

ತ್ವದ್ವರ್ತಿನ ಮುದಾಸೀನಂ ತ್ವಾಮೇವ ಪುರುಷಂ ವಿದುಃ ||೧೩||

ಪದ—(೧) ತ್ವಾಂ (೨) ಆಮನಂತಿ (೩) ಪ್ರಕೃತಿಂ (೪) ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರವರ್ತಿನೀಂ (೫) ತ್ವದ್ವರ್ತಿನಂ (೬) ಉದಾಸೀನಂ (೭) ತ್ವಾಂ (೮) ಏವ (೯) ಪುರುಷಂ (೧೦) ವಿದುಃ.

ಶಬ್ದ—(೧,೨) ದ,ಪು,ದ್ವಿ,ವಿ (೨,೧೦) ಕ್ರಿ (೩) ಇ,ಸ್ತ್ರೀ,ದ್ವಿ,ವಿ (೪) ಈ,ಸ್ತ್ರೀ,ದ್ವಿ,ವಿ (೫) ನ,ಪು,ದ್ವಿ,ವಿ (೬,೯) ಅ,ಪು,ದ್ವಿ,ವಿ (೮) ಅವ್ಯ.

ಅನ್ವಯ—ತ್ವಾಂ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರವರ್ತಿನೀಂ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಆಮನಂತಿ. ತ್ವಾಮೇವ ತ್ವದ್ವರ್ತಿನಂ ಉದಾಸೀನಂ ಪುರುಷಂ ವಿದುಃ.

ಅರ್ಥ—(ಮುನಯಃ-ಮಹರ್ಷಿಗಳು), ತ್ವಾಂ-ನಿನ್ನನ್ನು, ಪುರುಷಾರ್ಥ-ಸ್ವರ್ಗಮೋಕ್ಷಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರವರ್ತಿನೀಂ-ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ

ವ, ಪ್ರಕೃತಿ-ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನಾಗಿ (ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮೂಲ ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ), ಆಮನಂತಿ-ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತ್ವಾಮೇವ - ನಿನ್ನನ್ನೇ, ತತ್-ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು, ದರ್ಶನಂ - ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿರುವ, ಉದಾಸೀನ-ಕೂಟಸ್ಥನಾದ, ಪುರುಷಂ-ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ (ಮೂಲಭೂತ ನನ್ನಾಗಿ) ವಿಮುಃ-ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾ|| ಮುನಿಗಳು ಚೇತನರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿ ಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವ ಸತ್ಪರಜಸ್ತಮೋಗುಣ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ನೀನೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು—ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಹೋಗದೆ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಕೂಟಸ್ಥನೆನಿಸಿರುವವನೂ ನೀನೇ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ವಿಮುಃ. ಕೇ-ಯಾರು?, ಮುನಯಃ. ಕಂ-ಯಾರನ್ನು? ತ್ವಾಮೇವ (ನ, ಪ್ರ) ಏನನ್ನಾಗಿ?, ಪುರುಷಂ. ಕಥಾಭೂತಂ ಪುರುಷಂ-ಉದಾಸೀನಂ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಂ-ತ್ವದ್ದರ್ಶನಂ. ಆಮನಂತಿ. ಕೇ-ಯಾರು?, ಮುನಯಃ. ಕಂ-ಯಾರನ್ನು?, ತ್ವಾಂ. (ನ, ಪ್ರ) ಕಾಂ-ಏನನ್ನಾಗಿ?, ಪ್ರಕೃತಿಂ. ಕಥಾಭೂತಂ ಪ್ರಕೃತಿಂ-ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರವರ್ತಿನೀಂ.

ವಿಗ್ರಹ—(೩) ಪುರುಷಸ್ಯ ಅರ್ಥ (ಸುತ) ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರವರ್ತಯತಿ ಇತಿ (ಕೃ, ವೃ) + ತಾಂ (೫) ತಾಂಪಶ್ಯತಿ ಇತಿ (ಕೃ, ವೃ) + ತಂ (೬) ಉದಾಸ್ತ ಇತಿ (ಕೃ, ವೃ) + ತಂ (೯) ಪುರಿ—ಹೃದಯಾಕಾಶೆ, ಶೇತೆ ಇತಿ (ಕೃ, ವೃ).

ಧಾತುರೂಪ—ಆಮನತಿ, ಆಮನಃ, ಆಮನಂತಿ,
ಆಮನಸಿ, ಆಮನಥಃ, ಆಮನಥ,
ಆಮನಾಮಿ, ಆಮನಾಮಃ, ಆಮನಾಮುಃ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಮ್ನಾ-ಅಭ್ಯಾಸ) ಅಭ್ಯಾಸ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಭ್ಯಾಡಿ ಮೊದಲನೆಯುಗಣ, ಪರಸ್ಕೃಪದಿ, ಸಕರ್ಮಕ, ಮ್ನಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಹೇಳುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ವರ್ತಮಾನ, ಲಟ್, ಪ್ರ, ಬ.

ವೇದ, ವಿದತುಃ, ವಿದುಃ, ವೇತ್ತಿ, ವಿತ್ತಃ, ವಿದಂತಿ
ವೇತ್ಥ, ವಿದಫಃ, ವಿದ, ವೇತ್ಸಿ, ವಿತ್ಥಃ, ವಿತ್ಥ
ವೇದ, ವಿದ್ವ, ವಿದ್ವ. ವೇದ್ವಿ ವಿದ್ವಃ, ವಿದ್ವಃ.

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ವಿದ-ಜ್ಞಾಂ) ತಿಳಿವು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅದಾದಿ
ನಿರಾಕರಣ, ಸಕರ್ಮಕ, ಪರಸ್ಮೈಪದಿ, ವರ್ಮಮಾನ ಲಟ್ ಪ್ರ,
ಬ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಲಿಟ್, ಲೋಟ್, ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ
ರೂಪದ್ವಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲಿಟ್-ವಿನೇದ, ವಿದಾಂಚಕಾರ,
ವಿದಾಂಬಭೂವ, ವಿದಾಮಾಸ. ಲೋಟ್-ವಿದಾಂಕರೋತು, ವಿದಾಂ
ಕುರುತಾತ್, ವೇತ್ತು, ವಿತ್ತಾತ್. ಲಿಟ್-ವಿನೇದ. ಲಬ್ಜ್-ಅವೇತ್, ವಿ
ಧಿಲಿಬ್ಜ್-ವಿದ್ಯಾತ್, ಆಶೀಲಿಬ್ಜ್-ವಿದ್ಯಾತ್. ಲುಬ್ಜ್-ಅವೇದಿಷ್ಯತ್.
ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಶೇಷ—ಪ್ರಕೃತಿಃ, ಇದು-ಪಂಚಭೂತಗಳು, ಪ್ರಧಾನ, ಮೂ
ಲಕಾರಣ, ಸ್ವಭಾವ, ಪ್ರಭೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ (೨) ಮನಾದೇಶ
ಬಂದಿದೆ “ಅಜಾಮೇಕಾಂಲೋಹಿತ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಾಂ ಬಹ್ವೀಂಪ್ರಜಾಂ
ಜನಯಂತೀಗಂಸರೂಪಾಂ ಅಜೋಹೈಕೋ ಜಪಮಾಣೋನುಶೇತೆ
ಜಹಾತ್ಯೇನಾಂ ಭುಕ್ತಭೋಗಾನುಜೋನ್ಯಃ ” ಕೆಂಪು, ಬಿಳುಪು, ಕಪ್ಪು
ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದಾಗಿ, ತನಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸಂತತಿಯನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಿರು
ವ ಹೆಣ್ಣುಮೇಕೆಯು ಇದರ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಬಂದು ಗಂಡುಮೇಕೆಯು
ತಿರುವ ಜೇತನನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಬಿದ್ದಿರುವನು. ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಂದ
ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆಂದು ಆದನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಮೇಕೆಯು (ಪರಮಾತ್ಮ
ನು) ಬಿಡುತ್ತಾನೆ ||೧೪||

ಶ್ಲೋ|| ತ್ವಂ ಪಿತೃಣಾಮಪಿ ಪಿತಾ ದೇವಾನಾಮಪಿ ದೇವತಾ |

ಪರತೋಪಿ ಪರಶ್ಚಾಪಿ ವಿಧಾತಾ ವೇಧಸಾ ಮಪಿ ||೧೫||

ಪದ—(೧) ತ್ವಂ (೨) ಪಿತೃಣಾಂ (೩) ಅಪಿ (೪) ಪಿತಾ (೫)
ದೇವಾನಾಂ (೬) ಅಪಿ (೭) ದೇವತಾ (೮) ಪರತಃ (೯) ಅಪಿ (೧೦)
ಪರಃ (೧೧) ಚ (೧೨) ಅಪಿ, (೧೩) ವಿಧಾತಾ (೧೪) ವೇಧಸಾಂ
(೧೫) ಅಪಿ.

ಬೃ — (೧) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ವ (೨) ಯ, ಪು, ಪ, ಬ (೩, ೬, ೮, ೯, ೧೦, ೧೫) ಅವ್ಯ. (೪) ಋ, ಪು, ಪ್ರ, ವ (೫) ಅ, ಪು, ಪ, ಬ (೬) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪ್ರ, ವ (೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ವ (೧೨) ಕ್ರಿ (೧೪) ಸ, ಪು, ಪ, ಬ.

ಅನ್ವಯ—ತ್ವಂಪಿತೃಣಾಮಿ ಪಿತಾ, ದೇವಾನಾಮಿ ದೇವತಾ, ಪರತಃ, ಅಪಿಸರಃ, ವೇಧಸಾಮಿ ಚ ವಿಧಾತಾ, ಅಸಿ,

ಅರ್ಥ—ತ್ವಂ-ನೀನು, ಪಿತೃಣಾಮಿ-ಪಿತೃಗಳಿಗಾಗಿ, ಪಿತಾ-ತಂದೆ, ದೇವಾನಾಂ-ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಅಪಿ-ಕೂಡ, ದೇವತಾ-ದೇವನು, ಪರತೋಪಿ-ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಪರಃ-ಶ್ರೇಷ್ಠನು ವೇಧಸಾಮಿಚ-ದಕ್ಷಾದಿಬ್ರಹ್ಮರುಗಳಿಗೂ ಸಹ, ವಿಧಾತಾ-ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರನು, ಅಸಿ-ಆಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ ! ಎಲ್ಲ ಜನರಿಂದಲೂ ತರ್ಪಣವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾತಾದಿ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ನಿನಗೋಸುಗ ತರ್ಪಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರಾಗಿ ಆ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನೀನು ಪಿತೃವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಅೋಕದ ಜನರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುವ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ನಿನ್ನ ಶೈಶ್ವಭಾವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಾದ ಕಾರಣ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನೀನು ದೇವತೆಯಾಗಿರುವಿ. ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ನೀನಾಗಿದ್ದೀಯೆ, ಪ್ರಸುಚಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತರಾದ ದಕ್ಷಾದಿನವಬ್ರಹ್ಮರನ್ನೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವನಾದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಅಸಿ, ಕಃ ? ತ್ವಂ (೨, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಃ ? ವಿಧಾತಾ, ಕೇಷಾಮಪಿ ? ವೇಧಸಾಮಪಿ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತಃ, ಪರಃ. ಕುತೋಪಿ ? ಪರತೋಪಿ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಾ ? ದೇವತಾ, ಕೇಷಾಮಪಿ ? ದೇವಾನಾಮಪಿ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಃ, ಪಿತಾ. ಕೇಷಾಮಪಿ ? ಪಿತೃಣಾಮಪಿ

ಧಾತುರೂಪ—(೧೨) ಅಸ್ತಿ, ಸ್ತಃ, ಸಂತಿ
ಅಸಿ, ಸ್ಥಃ, ಸ್ಥಃ
ಅಸ್ತಿ. ಸ್ಥಃ, ಸ್ಥಃ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಅಸ-ಭುವಿ) ಇರುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅದಾದಿ ಎರಡನೆಯ ಗಣದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಅಸಿ ಎಂಬ ಧಾತುವು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ 'ಲಿಟಾ' ಲಕಾರದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ---(೪) ಪಂಚವಿಧಗೆ ತಸಿಲ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು (೧೦) ಅಸ್ಮಾತ್ಪರನಾಪರಮಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿತ್, ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು “ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾಂ ರಾತ್ಯಾ ಅರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪರಮನಃ | ಮನಸಶ್ಚ ಪರಾಬುದ್ಧಿಬುಧ್ಧೇ ರಾತ್ಯಾವಾಹಾಪರಃ || ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತ ಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃಪರಃ | ಪುರುಷಾನ್ಮ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾಗತಿಃ || ” ಇಂದ್ರಿಯ, ವಿಷಯ, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಆತ್ಮ, ಅವ್ಯಕ್ತ, ಇವುಗಳು ಉತ್ತರೋತ್ತರವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಪುರುಷನು (ಪರಮಾತ್ಮನು) ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಸ್ತುವಾವುದೊಂದೂ ಇಲ್ಲ ಮೆಂಬ ಗೀತಾನುಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಪರಾತ್ಪರನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪರ-ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಅನ್ಯ, ದೂರಗತ, ಕತು, ಭಗವಂತ, (ನಾನಾ) (೧೪) ವಿದಧಾತೀತಿವಿಧಾತಾ (ಕೃ, ವೃ) ಬ್ರಹ್ಮ ಮನ್ಮಥ (ನಾನಾ) || ೧೪||

ಶ್ಲೋ|| ತ್ವಮೇವ ಹವ್ಯಂ ಹೋತಾ ಚ ಭೋಜ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಶಾಶ್ವತಃ | ವೇದ್ಯಂ ಚ ವೇದಿತಾ ಚಾಸಿ ಧ್ಯಾತಾಧ್ಯೇಯಂಚ ಯತ್ಪರಂ || ೧೫||

ಪದ---(೧) ತ್ವಂ (೨) ಏವ (೩) ಹವ್ಯಂ (೪) ಹೋತಾ (೫) ಚ (೬) ಭೋಜ್ಯಂ (೭) ಭೋಕ್ತಾ (೮) ಚ (೯) ಶಾಶ್ವತಃ (೧೦) ವೇದ್ಯಂ (೧೧) ಚ, (೧೨) ವೇದಿತಾ (೧೩) ಚ (೧೪) ಅಸಿ (೧೫) ಧಾತಾ (೧೬) ಧ್ಯೇಯಾ (೧೭) ಚ (೧೮) ಯತ್ (೧೯) ಪರಂ.

ಶಬ್ದ---(೧) ದ, ಪ್ರ, ಪು, ಏ (೨, ೫, ೮, ೧೦, ೧೪, ೧೭) ಅ ವ್ಯ (೩, ೬, ೧೦, ೧೬, ೧೯) ಆ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೪, ೭, ೧೨, ೧೫) ಋ,

ಪು, ಪ್ರ, ಏ (F) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೧೪) ಕ್ರಿ. (೧೪) ದ, ನ, ಪ್ರ ಏ.

ಅನ್ವಯ:-ತ್ವಮೇನ ಭ್ಯಾ ಹೋತಾಚ, ಭೋಜ್ಯಂ ಶಾಶ್ವತಃ
ಭೋಕ್ತಾಚ, ವೇದ್ಯಂಚವೇದಿತಾಚ, ಧ್ಯಾತಾಯತ್ ಪರಂಧೈಯಂತ
ಚ್ಚ, ಅಸಿ,

ಅರ್ಥ---ತ್ವಮೇವ-ನೀನೇ, ಹವ್ಯಾ-ಆಜ್ಞಾದಿಹೋಮದ್ರವ್ಯವೂ,
ಹೋತಾಚ-ಹೋಮಕರ್ತೃವೂ, ಭೋಜ್ಯಂ-ಅನ್ನವೂ, ಶಾಶ್ವತಃ-ನಾ
ಶರಹಿತನಾದ, ಭೋಕ್ತಾ-ಭುಂಜಿಸುವವನು, ಚ-ಸಹ, ವೇದ್ಯಂ-ತಿಳಿಯ
ಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೂ, ವೇದಿತಾಚ - ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನೂ, ಧ್ಯಾತಾ - ಧ್ಯಾನ
ಮಾಡುವವನೂ, ಯತ್-ಯಾವುದು, ಪರಂ-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಧೈಯಂ-
ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದೋ, (ತಚ್ಚ - ಅದೂಕೂಡ) ಅಸಿ - ನೀನು
ಆಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

ಅತ್ಯುಕ್ತ:-ಸರ್ವಂಽಲ್ಪಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ, ಓತತ್ಸರ್ವಂ, ನಾನೃತ್ಯಚಿಂತೆ,
ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಚನಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತಗಳಾದ ಜೀವಸ್ತುವೇ ಲೋಕದ
ಲ್ಲೆಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಎಚ್ಚೆ ಭಗವಂತನೇ ! ಆಜ್ಞಾದಿ ಹವಿಃಪದಾರ್ಥಗಳೂ
ಅವುಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವವೂ, ಎರಡೂ ನೀನೆ ! ಅನ್ನವೂನೀನೆ,
ಭೋಜನಮಾಡುವವನೂ ನೀನೆ. ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೂ ತಿಳಿಯುವವನೂ
ನೀನೆ ! ಧ್ಯಾನಿಸುವವನೂ ನೀನೇ ! ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಸ್ತುವುಗ ನೀನೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಅಸಿ, ಕಃ ? ತ್ವಂ (ಅ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಃ ? ಧ್ಯಾ
ತಾ, ಕಿಂಚ ? ತಚ್ಚ, ಕಥಂಭೂತಂ ? ಧೈಯಂ, ಕಥಂಭೂತಂಚ ?
ಯತ್ಪರಂ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತಶ್ಚ ? ವೇದಿತಾಚ. ಕಥಂಭೂತಂ ? ವೇದ್ಯಂ
ಪುನಃಕಥಂಭೂತಸ್ತ್ವಂ ಭೋಕ್ತಾಂ, ಕಥಂಭೂತೋ ಭೋಕ್ತಾ ?
ಶಾಶ್ವತಃ ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಂ ? ಭೋಜ್ಯಂ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಸ್ತ್ವಂ ?
ಹೋತಾಚ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತಂ ? ಹವ್ಯಂ.

ವಿಶೇಷ---(೩) ಹೂಯತೇ ಇತಿಪ್ರಾಂ (ಕೃ, ವೃ) ಯತ್ ಪ್ರ
ತ್ಯಯವು ಬಂಶು (೪) ಜಹೋತಿತಿ ಪ್ರೋತಾ (ಕೃ, ವೃ) (೫) ಭೋ
ಕ್ತುಂಯೋಗ್ಯಂ-ಭೋಜ್ಯಂ (ಕೃ, ವೃ) ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ಕುಮಾರಸಂಭವ ಕಾವ್ಯ ೨ನೇ ಸರ್ಗ.

ಇಲ್ಲಿ ಭುಜ ಎಂಬಧಾತುವು ಭಜ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭೋಜ್ಯಂ, ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ಯವು ಒಂದು ಭೋಗ್ಯಂ ಎಂದಾಗಲಿಲ್ಲ (ಫ) ಶಬ್ದತಃ ಸಿದ್ಧಿಃ-ಶಾಶ್ವತಃ (ತ, ವೃ) ಸರ್ವದಾ ಇರುವವನು [ಅವ, ಅ] ಕಾಲಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರಜಾ, (ಇಕಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕೆಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ, ಅಣ್, (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. 'ಣ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾದಿಗೆ ದೀರ್ಘವುಬಂದು ಶಾಶ್ವತ ವೆಂದಾಯ್ತು. (೧೫) 'ಧೈಃ' ಧಾತುವಿಗೆ ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಐಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ, ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ (ಕೃ, ವೃ) ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಸಂಬಿಕೆಯು ಬಲವಾದ ಪ್ರವಾಹ (ಪರಂಪರ) ಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಹವ್ಯ, ಹೋತ್ಯ, ವೇದಲಾವ ಭಿನ್ನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರಭಿನ್ನವಸ್ತುವು ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲವಾಗಿ "ಸರ್ವೋಬತ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ, ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೫ ||

ಶ್ಲೋ|| ಇತಿತೇಭ್ಯಃ ಸ್ತುತಿಃ ಶ್ರುತ್ವಾ ಯಥಾರ್ಥಾ ಹೃದಯಂಗಮಾಃ |

ಪ್ರಸಾದಾಭಿಮುಖೋ ವೇಧಾಃ ಪ್ರತ್ಯವಾಚ ದಿವಾಕಸಃ || ೧೬ ||

ಪದ—(೧) ಇತಿ (೨) ತೇಭ್ಯಃ (೩) ಸ್ತುತಿಃ (೪) ಶ್ರುತ್ವಾ (೫) ಯಥಾರ್ಥಾಃ (೬) ಹೃದಯಂಗಮಾಃ [೭] ಪ್ರಸಾದಾಭಿಮುಖಃ [೮] ವೇಧಾಃ (೯) ಪ್ರತ್ಯವಾಚ (೧೦) ದಿವಾಕಸಃ

ಶಬ್ದ—(೧, ೪) ಅವ್ಯ. (೨) ದ, ಪು, ಪಂ, ಬ (೩) ಇ, ಸ್ತ್ರೀ-ದ್ವಿ, ಬ (೫, ೬) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಬ (೭) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೮) ಸ, ಪು ಪ್ರ, ಏ (೯) ಕ್ರಿ. (೧೦) ಸ, ಪು, ದ್ವಿ, ಬ

ಅನ್ವಯ—ವೇಧಾಃ ಇತಿತೇಭ್ಯಃ ಯಥಾರ್ಥಾಃ ಹೃದಯಂಗಮಾಃ-ಸ್ತುತಿಃ ಶ್ರುತ್ವಾ, ಪ್ರಸಾದಿಭಿಮುಖಸ್ತು ದಿವಾಕಸಃ ಪ್ರತ್ಯವಾಚ

ಅರ್ಥ—ವೇಧಾಃ-ಬ್ರಹ್ಮನು, ಇತಿ-ಪೂರೋಕ್ತವಾದ, ಯಥಾರ್ಥಾಃ-ಸತ್ಯವಾದ, ಹೃದಯಂಗಮಾಃ - ಮನೋಹರಗಳಾದ, ಸ್ತುತಿಃ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು, ಶ್ರುತ್ವಾ-ಕೇಳಿ, ಪ್ರಸಾದ-ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ, ಅಭಿಮುಖ

ಸ್ನೇಹ-ಸಿದ್ಧನಾಗಿ, ದಿವಾಕಸಃ-ದೇವ ತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರತ್ಯುವಾಚಃ ಹೇಳಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರುತಿಸ್ತೃತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೂ, ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿ, ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವಲೋಕನೆ ಇಂತೆಂದನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಪ್ರತ್ಯುವಾಚ, ಕಃ ? ವೇಧಾಃ, ಕಾ-ದಿವಾಕಸಃ (ಸ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಸ್ಯ ? ಪ್ರಸಾದಾಭಿಮುಖಸ್ಯ-ಕಿಂಕೃತ್ಯಾ ? ಶ್ರುತ್ವಾ, ಕಾಃ ? ಸ್ತುತಿಃ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ಸ್ತುತಿಃ ? ಹೃದಯಂಗಮಾಃ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಾಃ ಸ್ತುತಿಃ ? ಯಥಾರ್ಥಾಃ, ಕೇಭ್ಯಃ ? ತೇ ಭ್ಯಃ, ಕಥಂ ? ಇತಿ.

ವಿಗ್ರಹ---(೫) ಅರ್ಥವನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಯಥಾರ್ಥಂ (ಆಪ್ಯ, ಭಾ ಯಥಾರ್ಥ ಮಾಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ಯಥಾರ್ಥಾಃ (ತ. ವೃ) + ತಾಃ (ಃ) ಹೃದಯಂಗತ್ಯಂತೀತಿ ಹೃದಯಂಗಮಾಃ (ಹೃ. ವೃ) + ತಾಃ, (ಽ) ಪ್ರಸಾದೇನ ಅಭಿಮುಖಃ-ಪ್ರಸಾದಾಭಿಮುಖಃ (ತೃ ತ) (೧೦) ದಿವಃ ಓ ಕಸ್ಯೇಷಾಂತೇ-ದಿವಾಕಸಃ (ಪ, ಬ) + ತಾಃ.

ಧಾತುರೂಪ---(೯) ಪ್ರತ್ಯುವಾಚ, ಪ್ರತ್ಯುಚತುಃ ಪ್ರತ್ಯುಚಃ. ಪ್ರತ್ಯುನಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯುಚಥಾಃ, ಪ್ರತ್ಯುಚ ಪ್ರತ್ಯುವಾ (ನ) ಚ ಪ್ರತ್ಯುಚಿವ, ಪ್ರತ್ಯುಚಿಮ

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ವಚ-ಪರಿಭಾಷಣೇ) ಹೇಳುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅದಾದಿ ಎರಡನೆಯಗೂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ, ವಚ, ಎಂಬಧಾವಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಎಂಬುಪಸರ್ಗವು ಕೂಡಿ, ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಲಿಟ್ ಲಕಾರದ ಭೂತರೂಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ

ವಿಶೇಷ---(೨) ಕ್ರಿಯೋಪಯೋಗವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಂಜನಿವಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂತು (೪) 'ಷ್ಟು, ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗಿಂತಲಿ, ಕ್ತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. (೪) ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾವ್ಯಯ (೨) ಗಮಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರ

ತೈಯವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದರಿಂದ ಮುಮಾಗ ಮವೂ ಬಂದಿದೆ (೧) ವಿಷ್ಣು, ಬ್ರಹ್ಮ, (ನಾನಾ) (೧೦) ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಓಕಸಃ-ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು (ಅವ, ಅರ್ಥ)

ಶ್ಲೋ|| ಪುರಾಣಸ್ಯ ಕವೇಸ್ತಸ್ಯ ಚತುರ್ಮುಖಸಮೀರಿತಾ |

ಪ್ರವೃತ್ತಿರಾಸೀ ಚೈವದ್ವಂದಾಂ ಚರಿತಾರ್ಥಾ ಚತುಷ್ಟಯೀ ||೧೭||

ಪದ--(೧) ಪುರಾಣಸ್ಯ (೨) ಕವೇಃ (೩) ತಸ್ಯ (೪) ಚತುರ್ಮುಖಸಮೀರಿತಾ (೫) ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ [೬] ಆಸೀತ್ (೭) ಶಬ್ದಾನಾಂ [೮] ಚರಿತಾರ್ಥಾ (೯) ಚತುಷ್ಟಯೀ.

ಶಬ್ದ--(೧) ಅ, ಪು. ಪ, ಏ (೨) ಇ, ಪು, ಪ, ಏ (೩) ದ, ಪು, ಪ, ಏ [೪, ೮] ಆ, ಸ್ತೀ ಪು, ಏ (೫) ಇಸ್ತೀ, ಪು, ಏ (೬) ಕ್ರಿ, (೭) ಅ, ಪು, ಪ, ಬ, (೯) ಈ, ಸ್ತೀ, ಪು ಏ

ಅನ್ವಯ--ಚತುಷ್ಟಯೀ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ, ಪುರಾಣಸ್ಯ ಕವೇಃ ತಸ್ಯಚತುರ್ಮುಖಸಮೀರಿತಾಸತೀ, ಚರಿತಾರ್ಥಾ ಆಸೀತ್.

ಅರ್ಥ--ಚತುಷ್ಟಯೀ-ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ, ಶಬ್ದಾನಾಂ-ಶಬ್ದಗಳ, ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ-ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು, ಪುರಾಣಸ್ಯ-ಪ್ರಾಚೀನವಾದ, ಕವೇಃ-ಕವಿಯಾದ, ತಸ್ಯ-ಆ ಬ್ರಹ್ಮನ, ಚತುಃ-ನಾಲ್ಕಾದ, ಮುಖ-ಮುಖಗಳಿಂದ, ಸಮೀರಿತಾಸತೀ-ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ, ಚರಿತ-ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಅರ್ಥಾ-ಆಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದು, ಆಸೀತ್-ಆಯ್ತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ--ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಿಂದಲೂ ವಸಂತನಾಡಿದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ವಾಗ್ವೃತ್ತಿಯುಂಟಾದ ಕಾರಣವೆಂಬಿರಲಿ, ಮಧ್ಯಮಾ, ಪಶ್ಚಿಮೀ, ಅನಪಾಯಿನೀ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಪ್ರವರ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣಾರೀತಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಯ್ದೋ ಎನ್ನುವಹಾಗೆ ಇತ್ತು, ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದನೆಂದು ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ--ಆಸೀತ್, ಕಾ ? ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ (ಅ, ಪ್ರ) ಕೇಷಾಂ ? ಶಬ್ದಾನಾಂ, ಕಥಂಭೂತಾ ? ಚರಿತಾರ್ಥಾ, ಕಥಂಭೂತಾಸತೀ ? ಚತುರ್ಮುಖಸಮೀರಿತಾಸತೀ, ಕಸ್ಯ ? ತಸ್ಯ, ಕಥಂಭೂತಸ್ಯ ? ಕವೇಃ,

ಕಥಾಭೂತಸ್ಯ ಕವೇಃ ? ಪುರಾಣಸ್ಯ, ಕಥಾಭೂತಾಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ? ಚ ತುಪ್ಯಯಾ

ವಿಗ್ರಹ---(೪) ಮುಖಾನಾಂ ಚತ್ವಾರಿ, ಚತುರ್ಮುಖಾನಿ (ಷ. ತ) ಚತುರ್ಮುಖೈಃ-ಸಮೀರಿತಾ-ಚತುರ್ಮುಖಸಮೀರಿತಾ (ತೃ, ತ) (೮) ಚರಿತಃ ಅರ್ಥಃ ಸಾಚರಿತಾರ್ಥಾ (ಷ. ಬ. ಮೀ) *

ಧಾತುರೂಪ---(೬) ಆಸೀತ, ಆಸೌತ, ಆಸೇ
ಆಸೀ, ಆಸೌ, ಆಸ್ತ
ಆಸಂ, ಆಸ್ಯ, ಆಸ್ಮ

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಅಸ-ಭುವಿ) ಇರುವಿಕೆ, ಆಗುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅದಾದಿ, ಎ ರಡನೆಯ ಗಣದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಅಸ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಉಜ್ಞಾ, ಲಕಾರದ ಭೂತರೂಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ

ವಿಶೇಷ---(೧) ಪುರಾತನಃ-ಪುರಾಣಃ (ಹಳಬನು) ವೈಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ತಕಾರಶೋಪಬಂದಿದೆ (೨) ಕವಿ-ಕಾವ್ಯಕರ್ತ, ಕುಕ್ರ, ನೀರಹಕ್ಕಿ, ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ಕುದುರೆಯಲಗಾಮು, ವಿದ್ವಾಂಸ (ನಾನಾರ್ಥ) (೫) “ವೈಖರೀಶ್ಚ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ರ್ವಿಧ್ಯಮಾತುತಿಗೋಚರಾದ್ಯೋತಿತಾರ್ಥಾಚ ಪಶ್ಯಂತೀ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗನಸಾಯಿನೀ, ಶಬ್ದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ವೈಖರಿಯು. ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳುವುದು ಮಧ್ಯಮವು, ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಪಶ್ಯಂತಿಯು, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದು ಅನಸಾಯಿನಿಯು ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ನಾಲ್ಕು ಒಗೆಯುಳ್ಳದ್ದು (೯) ಚತುಷ್ಟಯಾ—ನಾಲ್ಕು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳದು. ಚತುರ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅವಯವವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ತಕಾರಕ್ಕೆಷ್ಟ್ಯತ್ವದಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶವೂ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಬೀಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿದೆ ||೧೩||

ಶ್ಲೋ|| ಸ್ವಾಗತಂ ಸ್ವಾನಧೀಕಾರಾ ಪ್ರಭಾವೈರವಲಂಬ್ಯವಃ ||

ಯುಗಪದ್ಯುಗಬಾಹುಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಜ್ಞ ವಿಕ್ರಮಾಃ (೪)

ಪದ---(೧) ಸ್ವಾಗತ (೨) ಸ್ವಾ (೩) ಅಧೀಕಾರಾ

ಪ್ರಭಾವೈಃ (೫) ಅವಲಂಬ್ಯ (೬) ನಃ (೭) ಯುಗಪತ್ (೮) ಯುಗಬಾಹುಭ್ಯಃ (೯) ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಃ (೧೦) ಪ್ರಾಜ್ಞವಿಕ್ರಮಾಃ

ಕಬ್ಬ — (೧, ೫೩) ಅನ್ವಯ (೨೨) ಅ, ಪು ದ್ವಿ, ಬ [೬] ದ, ಪು, ಚ, ಬ, [೮] ಉ, ಪು, ಚ, ಬ, (೯) ಅ, ಪು, ಚ ಬ [೧೦] ಅ, ಪು, ಸ, ಬ.

ಅನ್ವಯ—ಪ್ರಾಜ್ಞವಿಕ್ರಮಾಃ? ಸ್ವಾತ್ ಅಧೀಕಾರಾತ್ ಪ್ರಭಾವೈಃ ಅನಲಂಬ್ಯ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಃ ಯುಗಬಾಹುಭ್ಯಃನಃ, ಸ್ವಾಗತಂ?

ಅರ್ಥ—ಪ್ರಾಜ್ಞ-ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ, ವಿಕ್ರಮಾಃ-ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿರಾ ! ಸ್ವಾತ್-ಸ್ವಕೀಯಗಳಾದ, ಅಧೀಕಾರಾತ್-ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು, ಪ್ರಭಾವೈಃ-ಮಹಿಮೆಗಳಿಂದ, ಅನಲಂಬ್ಯ-ಚಿತ್ರಯಿಸಿ, ಯುಗಪತ್-ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಃ-ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವ, ಯುಗ-ನೋಗದಂತೆ ದೀರ್ಘವಾದ, ಬಾಹುಭ್ಯಃ-ಭುಜಗಳುಳ್ಳ, ವಃ-ನಿಮಗೆ, ಸ್ವಾಗತಂ-ಸುಖಾಗಮನವೇ !

ತಾತ್ಪರ್ಯ || ಎಲೈ ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿರಾ ! ನೋಗದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಿಜುದೋಳುಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದಿದ್ದು ಈಗ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬೃಹದಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ನಿಮಗೆ ಸುಖಾಗಮನವೇ ? ಎಂದು ಪ್ರಹ್ಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಗತವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿದನೆಂದು ಭಾವವು.

ಅಕಾಂಕ್ಷೆ—ಸ್ವಾಗತಂ? ಕೇಭ್ಯಃ? ವಃ, ಕಥಂಭೂತೇಭ್ಯಃನಃ ? ಯುಗಬಾಹುಭ್ಯಃ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತೇಭ್ಯಃನಃ ? ಪ್ರಾಪ್ತೇಭ್ಯಃ, ಕದಾ? ಯುಗಪತ್, ಕಿಂಕೃತ್ವಾ? ಅನಲಂಬ್ಯ, ಕಾತ್? ಅಧೀಕಾರಾತ್, ಕಥಂಭೂತಾತ್ ಅಧೀಕಾರಾತ್? ಸ್ವಾತ್, ಕೈಃ? ಪ್ರಭಾವೈಃ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ? ಪ್ರಾಜ್ಞವಿಕ್ರಮಾಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೮) ಯುಗ ಇನಬಾಹುಯೋರಾ ತೇ, - ಯುಗ ಬಾಹವಃ (ಪ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತೇಭ್ಯಃ, (೧೦) ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ವಿಕ್ರಮಾಯೇಷಾಂತೇ-ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ವಿಕ್ರಮಾಃ (ಪ, ಬ, ವೀ) + ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಃ.

ವಿಶೇಷ—(೪) ಉಪಸರ್ಗವಾದ 'ಅಧಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಘೋಷ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ 'ಕಾರಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. (೬) 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಸಃ' ಎಂಬ ದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. 'ಸಃ' ಎಂಬುದು ಸಮದವಕೋನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ರಃ' ಎಂಬಾದೇಶವೂ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಃ' ವಿಸರ್ಗವು ಅದೇಶವಾಗಿದೆ. (೮)

ಉದ್ಧವಾದ ತೋಳುಗಳು ಭಾಗ್ಯಪದಗಳೆಂದು ಪ್ರತಿರೋಧಿಸಿತು || ೧೪ ||

ಶ್ಲೋಕ || ಕಿಮಿದಂ ದೃತಿ ವಾತ್ಸೀಯಾಂ ನಬಿಭ್ರತಿಯಥಾಪುರಾ |

ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಾನಿ ಜ್ಯೋತಿರಂಷೀನಮುಖಾನಿವಃ || ೧೫ ||

ಪದ—(೧) ಕಿಂ (೨) ಇದಂ (೩) ದೃತಿಂ (೪) ಆತ್ಮೀಯಾಂ (೫) ನ (೬) ಬಿಭ್ರತಿ (೭) ಯಥಾ (೮) ಪುರಾ (೯) ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಾನಿ (೧೦) ಜ್ಯೋತಿರಂಷಿ (೧೧) ಇವ (೧೨) ಮುಖಾನಿ (೧೩) ವಃ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೨) ಮ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೩) ಇ, ಸ್ತ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (೪) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (೫, ೬, ೮, ೧೦) ಅವ್ಯ (೬) ಕಿ, (೯, ೧೨) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಬ (೧೦) ಪ, ನ, ಪ್ರ, ಬ (೧೩) ದ, ಪ್ರ, ಪ, ಬ.

ಅನ್ವಯ—ವಃ ಮುಖಾನಿ ಆತ್ಮೀಯಾಂದೃತಿಂ ಯಥಾಪುರಾ, ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಾನಿ ಜ್ಯೋತಿರಂಷೀನ, ನ ಬಿಭ್ರತಿ, ಇದಂ ಕಿಂ ?

ಅರ್ಥ—ವಃ-ನಿಮ್ಮ, ಮುಖಾನಿ-ಮುಖಗಳು, ಆತ್ಮೀಯಾಂ-ತಮ್ಮ, ದೃತಿಂ-ಕಾಂತಿಯನ್ನು, ಯಥಾಪುರಾ-ಪೂರ್ವದಂತೆ, ಹಿಮ-ಮಂಜಿನಿಂದ, ಕ್ಲಿಷ್ಟ-ಮಲಿನವಾದ, ಪ್ರಕಾಶಾನಿ-ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಜ್ಯೋತಿರಂಷೀನ-ನಕ್ಷತ್ರಗಳೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ನಬಿಭ್ರತಿ-ಧರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇದಂ-ಈ ಸಮಾಚಾರವು, ಕಿಂ-ಏನು ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಮಂಜು ಮುಚ್ಚಿ ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಮುಕಾಗುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಂತೆ ನಿಮ್ಮ ಮುಖವು ಕಳೆಗುದಿಹೋಗಿ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಇದೇನು ಸಮಾಚಾರವು ?

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಕಿಂ, ಯತ್ ? ಇದಂ. ನಬಿಭ್ರತಿ, ಕಾನಿ ? ಮುಖಾನಿ, ಕಾಂ ? ಕಾಂತಿಂ. (ಸ, ಪ್ರ) ಕೇಷಾಂ ? ವಃ, ಕಥಂಭೂತಾಂದೃತಿಂ ? ಆತ್ಮೀಯಾಂ, ಕಥಂ ? ಯಥಾಪುರಾ, ಕಾನೀವ ? ಜ್ಯೋತಿರಂಷೀನ, ಕಥಂ ಭೂತಾನಿ ಜ್ಯೋತಿರಂಷಿ ? ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಾನಿ.

ವಿಗ್ರಹ---(೪) ಆತ್ಮನಃ ಇಸಂ-ಆತ್ಮೀಯಾ (ಃ, ವೃ) + ತಾಂ (೯) ಹಿಮೇನಕ್ಲಿಷ್ಟಾನಿ-ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಾನಿ (ತೃ, ತ) ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಾನಿಪ್ರಕಾಶಾನಿಯೇಷಾಂತಾನಿ-ಹಿಮಕ್ಲಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಾನಿ (ಸ, ಬ, ವ್ರೀ).

ಧಾತುರೂಪ---(೬) ಬಿಭ್ರತಿ, ಬಿಭೃತಃ, ಬಿಭ್ರತಿ,

ಬಿಭೃಷಿ, ಬಿಭೃಥಃ, ಬಿಭೃಥ,
ಬಿಭೃಷಿ, ಬಿಭೃವಃ, ಬಿಭೃಮಃ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ತುಭ್ಯಾಂ-ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ) ಧರಿಸುವಿಕೆ, ರಕ್ಷಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ' ಮೂರನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ ಸಕರ್ಮಕ 'ತುಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದದ 'ಲಟಃ' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ

ವಿಶೇಷ---(೪) 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಈಯ್) ಬಂದಿದೆ. (೧೧) ಜ್ಯೋತಿಃ-ಕಾಂತಿ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಅಗ್ನಿ (ನಾನಾ) (೧) ಕಿಮಿಮಾಂ (ಪಾ) (೯) ಪ್ರಕಾಶಾನಿ-ಪ್ರಭಾವಾನಿ (ಪಾ) ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಮುಖಗಳು' ಮಲಿನವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುವು? ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು || ೧೯ ||

ಶ್ಲೋ|| ಪ್ರಶಮಾ ದರ್ಶಿಷಾ ಮೇತದನುದ್ಗೀರ್ಣ ಸುರಾಯುಧಾ |

ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹಂತುಃ ಕುಲಿಕಂ ಕುಂಠಿತಾಶ್ರೀನ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ೨೧ ||

ಪದ---(೧) ಪ್ರಶಮಾತ್ (೨) ಅರ್ಶಿಷಾಂ (೩) ಏತತ್ (೪) ಅನುದ್ಗೀರ್ಣಸುರಾಯುಧಂ (೫) ವೃತ್ರಸ್ಯ (೬) ಹಂತುಃ (೭) ಕುಲಿಕಂ (೮) ಕುಂಠಿತಾಶ್ರೀ (೯) ಇವ (೧೦) ಲಕ್ಷ್ಯತೇ.

ಶಬ್ದ---(೧) ಅ, ಪು, ಸ, ಏ (೨) ಷ, ನ, ಪ, ಬ (೩) ದ, ನ, ಪು, ಏ (೪, ೫) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೬) ಅ, ಪು, ಪ, ಏ (೭) ಋ, ಪು, ಪ, ಏ (೮) ಇ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೯) ಆವ್ಯ (೧೦) ಕ್ರಿ.

ಅನ್ವಯ---ಅರ್ಶಿಷಾಂಪ್ರಶಮಾತ್ ಅನುದ್ಗೀರ್ಣಸುರಾಯುಧಂ ವೃತ್ರಸ್ಯಹಂತುಃ ಕುಲಿಕಂ, ಕುಂಠಿತಾಶ್ರೀನಲಕ್ಷ್ಯತೇ.

ಅರ್ಥ---ಅರ್ಶಿಷಾಂ-ಕಾಂತಿಗಳ, ಪ್ರಶಮಾತ್-ತಗ್ಗು ವಿಕೆಯಿಂದ ಅನುದ್ಗೀರ್ಣ-ಕಾರಲ್ಪಡದ, ಸುರಾಯುಧಂ-ಇಂದ್ರನುಪ್ಪುಳ್ಳ, ವೃತ್ರಸ್ಯ-ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು, ಹಂತುಃ-ಕೊಂದ (ಇಂದ್ರನು) ಕುಲಿಕಂ-ನಜಾಯುಧವು, ಕುಂಠಿತ-ಮುರಿದುಹೋದ, ಆಶ್ರೀನ-ತಂದೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹಾಗೆ, ಲಕ್ಷ್ಯತೇ-ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:--ಕಳಗುಂದಿರುವ ಕಾರಣ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಾ

ಮನ ಬಿಲ್ಲಿನ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನುಗುಳದಂತೆ ಮಂಕಾಗಿರುವ ಈ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಮೊನೆಯು ಮುರಿದುಹೋಗಿದೆಯೋ ಎಂಬಾತೆ ಕಾಣುವುದು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಲಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕಿಂ ? ಕುಲಿತಂ (ಆ.ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತ ಮಿವ, ಕುಂತಿಕಾಶ್ರೀವ, ಕಸ್ಯ ? ಹಂತುಃ, ಕಸ್ಯ ? ವೃತ್ರಸ್ಯ, ಕಥಂ ಭೂತಂ ಕುಲಿತಂ, ಅನುದ್ಗೀರ್ಣ ಸುರಾಯುಧಂ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಂ ಕುಲಿತಂ ? ಏತತ್, ಕಸ್ಮಾತ್ ? ಪ್ರಶಮಾತ್, ಕೇಷಾಂ? ಅರ್ಚೇಷಾಂ,

ವಿಗ್ರಹ—(೪) ಸುರಾಣಾಂ ಆಮುಧಂ ಸುರಾಯುಧಂ (ಷ, ತ) ನನುದ್ಗೀರ್ಣಂ ಅನುದ್ಗೀರ್ಣಂ (ನಡ್, ತ) ಅನುದ್ಗೀರ್ಣಂ ಸುರಾಯು ಧಂ ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತತ್ ಅನುದ್ಗೀರ್ಣ ಸುರಾಯುಧಂ (ಸ. ಬ. ವೀ) (೪) ಕುಂತಿತಾಃ ಶತ್ರಯಃ ಯಸ್ಯತತ್ ಕುಂತಿತಾಶ್ರೀ. (ಷ, ಬ, ವೀ)

ಧಾತುರೂಪಃ—(೧) ಲಕ್ಷ್ಯತೇ, ಲಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ
ಲಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಲಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಲಕ್ಷ್ಯದ್ವೇ
ಲಕ್ಷ್ಯೇ, ಲಕ್ಷ್ಯವಹೇ, ಲಕ್ಷ್ಯಮಹೇ,

ಧಾತೃರ್ಥ—(ಲಕ್ಷ್ಯದರ್ಶನಾಂಕನಯೋಃ) ನೋಡುವಿಕೆ, ಗುರು ತುಮಾಡುವಿಕೆ, ಸಂಬರ್ಧವುಳ್ಳ ದಿವಾದಿ, ನಾಲ್ಕನಯಗಣದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಎಂಬ ಧಾತುವು 'ಲಟ', ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲ, ಪ್ರ, ಏ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಆರ್ಚೇಃ-ಬೆಂಕಿಯಲುರಿ, ತೇಜಸ್ಸು, (ನಾನಾ), (೪) 'ಗೃ', ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಉತ್', ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವೂ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ', (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರು. ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಣಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಪ್ರಕಾಶಿಸದೆ ಮುಳಿಸವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊನೆಯು ಮುರಿದಿದೆಯೋ ಎಂಬುದ್ರಷ್ಟೇಷ್ಯಾನ್ನ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾ ಲಂಕಾರವು ||೨೦||

ಶ್ಲೋ|| ಕಿಂಚಾಯ ಮುರಿದುರ್ದ್ವಾರಃ ಪಾಣಾ ಪಾಶಃ ಪ್ರಚೇತಸಃ |

ಮಂತ್ರೇಣಹತವೀರ್ಯಸ್ಥಃ ಘನಿನೋ ದೈವ್ಯಮಾಶ್ರಿತಃ ||೨೧||

ಪದ—(೧) ಕಿಂ (೨) ಚ (೩) ಆಯಂ (೪) ಅರಿದುರ್ದ್ವಾರಃ (೫)

ಪಾಣಾ (೬) ಪಾಶಃ (೭) ಪ್ರಚೇತಸಃ (೮) ಮಂತ್ರೇಣ (೯) ಹತವೀರೈಶ್ಚ (೧೦) ಫಣಿನಃ (೧೧) ದೈನ್ಯಂ (೧೨) ಆಶ್ರಿತಃ.

ಶಬ್ದ—(೧,೨) ಆವ್ಯ (೩) ಮ. ಪು, ಪು, ಏ (೪,೬,೧೨) ಅ. ಪು. ಪು. ಏ (೫) ಇ. ಪು. ಸ. ಏ (೭) ಸ. ಪು. ಪ. ಏ (೮) ಅ. ಪು. ತ್ಯ. ಏ (೯) ಅ. ಪು. ಪ. ಏ (೧೦) ನ. ಪು. ಪ. ಏ (೧೧) ಅ. ನ. ದ್ವಿ. ಏ

ಅನ್ವಯ—ಕಿಂಚ ಅಯಂ ಅರಿದುರ್ವಾರಃ ಪ್ರಚೇತಸಃ ಪಾಶಃ, ಪಾಣಾ ಮಂತ್ರೇಣ ಹತವೀರೈಶ್ಚ ಫಣಿನಃ ದೈನ್ಯಂ ಆಶ್ರಿತಃ,

ಅರ್ಥ—ಕಿಂಚ-ಮತ್ತೂ, ಅಯಂ-ಈ, ಅರಿ-ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ, ದುರ್ವಾರಃ-ತಡೆಯಬಹಳ್ಳವಾದ, ಪ್ರಚೇತಸಃ-ವರುಣನ, ಪಾಶಃ-ಪಾಶಾಯುಧವು, ಪಾಣಾ-ಕೈ ಪುಲ್ಲಿ, ಮಂತ್ರೇಣ-ಗಾರುಡಮುತ್ರದಿಂದ, ಹತ-ನಾಶವಾದ, ವೀರೈಶ್ಚ-ಶಾಸ್ತ್ರವುಳ್ಳ, ಫಣಿನಃ-ಸರ್ಪದ, ದೈನ್ಯಂ-ದೀನಭಾವವನ್ನು, ಆಶ್ರಿತಃ-ಹೂಂದಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಆಗೂ ಅಲ್ಲದೆ ಶತ್ರುಭಯಾಕರವಾದ ಈ ಪಾಶಾಯುಧವೂ ಸಹ, ವರುಣನ ಕೈಯಲ್ಲಿ, ಗಾರುಡಮುತ್ರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಸರಾಕ್ಷನವುಳ್ಳ ಪಾವನ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪತೆದು ದೈನ್ಯದಿಂದಿರುವುದು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಆಶ್ರಿತಃ, ಕಃ ? ಪಾಶಃ, ಕಿಂ ? ದೈನ್ಯಂ, ಕಸ್ಯ ? ಫಣಿನಃ, ಕಥಾಭೂತಸ್ಯ ಫಣಿನಃ ? ಹತವೀರೈಶ್ಚ, ಕೇನ-ಮಂತ್ರೇಣ, ಕಸ್ತೌ ? ಪಾಣಾ, ಕಸ್ಯ-ಪ್ರಚೇತಸಃ, ಕಥಾಭೂತಃ ಪಾಶಃ ? ಅರಿದುರ್ವಾರಃ, ಪುನಃ ಕಥಾಭೂತಃ ಪಾಶಃ ? ಅಯಂ, ಕಿಂ ? ಕಿಂಚ.

ವಿಗ್ರಹ—(೪) ದುಃಖೇನ ವಾರಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ - ದುರ್ವಾರಃ (ಪ್ರಾ, ಸ) ಅರಿಷಾಂ ದುರ್ವಾರಃ-ಅರಿದುರ್ವಾರಃ (ಪ್ರ.ತ) (೯) ಹತಂ ವೀರೈಶ್ಚ ಯಸ್ಯಸಃ ಹತವೀರೈಶ್ಚ (ಪ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತಸ್ಯ,

ವಿಶೇಷ—(೬) ಹಗ್ಗ, ಸಮಾಹ, ನಿಂದೆ, ಬಡನೆ, (ನಾನಾ) (೭) ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂಚೇತಃ ಯಸ್ಯಸಃ-ಬಳ್ಳೆಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು (ಅವಯ) (೯) ವೀರೈಶ್ಚ-ರೇಷು, ಪ್ರಭಾವ, ತೇಜಸ್ಸು, ಪರಾಕ್ರಮ, (೧೦) ಫಣಾ ಅಸ್ಯಾ ಸ್ತೀತಿ-ಫಣೀ. ಹೆಡೆಯುಳ್ಳುದು (ಅವ) (೧೧) ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂಟು. (೧೨) 'ಆ, ಎಂಬುವಸರ್ಗದೊಡನೆ 'ಶ್ರೀ, ಎಂಬ ಧಾ

ತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷ', ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ಪದ ದೈನ್ಯವನ್ನು ಪಾಶವು ಹೊಂದಿತು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಸರ್ಪದ ದೈನ್ಯವು ಪಾಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ತತ್ಪದ್ಧತ ದೈನ್ಯವುಂಟಾಯ್ತೆಂದು ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಸಂಭವ ವದ್ವಸ್ತು ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ನಿರ್ದರ್ಶನಾಲಂಕಾರವು ||೨೧||

ಶ್ಲೋ|| ಕುಬೇರಸ್ಯ ಮನಶ್ಚಲ್ಯಂ ಶಂಸತೀವ ಪರಾಭವಂ |

ಅಸವಿದ್ಧಗದೋ ಬಾಹು ಭಗ್ನಶಾಖ ಇವದ್ರುಮಃ ||೨೨||

ಪದ—(೧) ಕುಬೇರಸ್ಯ (೨) ಮನಶ್ಚಲ್ಯಂ (೩) ಶಂಸತಿ (೪) ಇವ (೫) ಪರಾಭವಂ (೬) ಅಸವಿದ್ಧಗದಃ (೭) ಬಾಹುಃ (೮) ಭಗ್ನಶಾಖಃ (೯) ಇವ (೧೦) ದ್ರುಮಃ.

ಶಬ್ದ—(೧) ಅ, ಪು, ಸ್ತ, ಏ (೨, ೩) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೪) ಕ್ರಿ (೫, ೯) ಆಪ್ಯ, (೬, ೮, ೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ ಏ, (೭) ಉ, ಪು, ಪ್ರ. ಏ

ಅನ್ವಯ.—ಅಸವಿದ್ಧಗದಃ ಕುಬೇರಸ್ಯ ಬಾಹುಃ ಭಗ್ನಶಾಖಃ ದ್ರುಮ ಇವ, ಮನಶ್ಚಲ್ಯಂ ಪರಾಭವಂ ಶಂಸತೀವ,

ಆರ್ಥ—ಅಸವಿದ್ಧ-ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗದಃ-ಗದೆಯುಳ್ಳ, ಕುಬೇರಸ್ಯ-ಕುಬೇರನ, ಬಾಹುಃ-ಭುಜವು, ಭಗ್ನ-ಮುರಿದುಬಿದ್ದ, ಶಾಖಃ-ಕೊಂಬೆಯುಳ್ಳ, ದ್ರುಮ ಇವ-ವೃಕ್ಷದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಮನಃ-ಮನಸ್ಸಿಗೆ, ಶಲ್ಯಂ-ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಪರಾಭವಂ - ಅಪಜಯವನ್ನು, ಶಂಸತೀವ-ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ ಎನ್ನುವ ಹಾಗಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಕೊಂಬೆಗಳಿಲ್ಲದ ಮರವು ಅಲಂಕಾರರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಗದೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಭುಜದಲ್ಲಿ ಧರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಶೋಭಿಸದಿರುವ ಕುಬೇರನನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವನು ಅತಿದುಸ್ಸಹವಾದ ಅಪಜಯವನ್ನು ಕತ್ರಗಳಿಂದ ಪಡೆದಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಶಂಸತೀವ, ಕಃ ? ಬಾಹುಃ, ಕಂ ? ಪರಾಭವಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕಥ-ಭೂತಂ ಪರಾಭವಂ ? ಮನಶ್ಚಲ್ಯಂ, ಕ ಇವ ? ದ್ರುಮ ಇವ, ಕಥಂ ಭೂತಃ ದ್ರುಮಃ ? ಭಗ್ನಶಾಖಃ, ಕಸ್ಯ ? ಕುಬೇರಸ್ಯ, ಕಥಂ ಭೂತಃ ಬಾಹುಃ ? ಅಸವಿದ್ಧಗದಃ,

ವಿಗ್ರಹ—(೨) ಮಾನಸಃ ಕಲ್ಯಾಣಃ-ಮನಶ್ಚಲ್ಯಾಃ (ಷ.ತ) + ತಾ, (೬) ಅಪವಿದ್ಧಾ ಗದಾಯೇನಸಃ-ಅಪವಿದ್ಧಗದಾಃ (ತೃ.ಬ.ವ್ರೀ)(೮) ಭಗ್ನಾಶಾಖಾ ಯಸ್ಯಸಃ-ಭಗ್ನಾಶಾಖಾಃ (ಷ.ಬ.ವ್ರೀ)

ಧಾತುರೂಪ—(೪) ಶಂಸತಿ, ಶಂಸತಃ, ಶಂಸಂತಿ
ಶಂಸಸಿ, ಶಂಸಥಃ, ಶಂಸಥ,
ಶಂಸಾಮಿ ಶಂಸಾಮಃ, ಶಂಸಾಮುಃ.

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಶಂಸು-ಸ್ತುತೌ) ಸ್ತುತಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭವ್ಯಾದಿ, ಬುದ್ಧನೆಯಗೂಡ, ಪರಸ್ಪೃಶದಿ ಶಂಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ಲಟ', ಲಕಾರದ, ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ ಪ್ರ, ಏ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಕಲ್ಯಾಣಃ-ಪಾಪ, ಮುಳ್ಳುಗೋಲು, ತೋಮರಾಯುಧ, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ಮಂಗಾರಗಿಡ, ಕೂನಸಾರಥಿ, (೪) ಬಾಹುವು (ನಾ.ನಾ) ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾರ್ಥದಿಂದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. (೮) ಶಾಖಾಶಬ್ದವು ಸ್ಪ್ರೀಲಿಂಗವಾದರೂ ಬಹು ಪ್ರೀತಿಸುವವನಾದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ ಬಾಹುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಶಾಖಾ-ಕೊಂಬೆ, ಭುಜ, ಕಾಲು, ಪಕ್ಷಾಂತರ, ವೇದಭೇದ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗದೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಬಾಹುವು ಕೊಂಬೆಮುರಿದು ಬಿದ್ದ ಮರದಹಾಗಿತ್ತು, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು, ಮತ್ತು - 'ಆಲಂಕಾರ ರಹಿತವಾಗಿರುವ ಗುರುತಿನಿಂದ ಪರಾಜಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಅನುಮಿತ ಲಂಕಾರವೂ ತೋರುವುದು || ೨೩ ||

ಶ್ಲೋ|| ಯಮೋಽಪಿ ವಿಜಿತನೃಪ್ಪಿಂ ದಂಡೇನಾಸ್ತಮಿತತ್ವಿಷಾ |

ಕುರುತೇಽಪಿ ನೃಪೋಽಪಿ ನಿರ್ದಾಣಾಲಾತಲಾಘವಂ || ೨೪ ||

ಪದ—(೧) ಯಮಃ (೨) ಅಪಿ (೪) ವಿಜಿತಃ (೪) ಭೂಮಿಂ (೫) ದಂಡೇನ (೬) ಅಸ್ಮಿನ್ ತತ್ವಿಷಾ (೭) ಕುರುತೇ (೮) ಅಸ್ಮಿನ್ (೯) ಅನೋಘೇ (೧೦) ಅಪಿ (೧೧) ನಿರ್ದಾಣಾಲಾತಲಾಘವಂ.

ಶಬ್ದ—(೧) ಅ. ಪು. ಪ್ರ. ಏ (೨, ೧೦) ಆವ್ಯ (೪) ತ. ಪು. ಪ್ರ. ಏ (೪) ಇ, ಸ್ಪ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (೫) ಅ, ಪು, ತ್ಯ, ಏ (೬) ಷ, ಪು, ತ್ಯ, ಏ

(೨) ಕ್ರಿ. (೪) ದ, ಪು, ಸ, ಏ [೯] ಅ, ಪು, ಸ, ಏ[೧೦] ಅ,ನ,ದ್ವಿ,ಏ.

ಅನ್ವಯ:—ಯವೋಪಿ, ಅಸ್ತಮಿತ ತ್ವಿಷಾ ದಂಡೇನ ಭೂಮಿಂ ವಿಲಿಖ್, ಅವೋಘೇ ಅಸ್ತಿನ್ಮಪಿ, ನಿರ್ವಾಣಾಲಾತಲಾಘವಂ ಕುರುತೇ

ಅರ್ಥ—ಯವೋಪಿ-ಯಮನಾದರೋ, ಅಸ್ತಮಿತ-ನಾಶವಾದ) ತ್ವಿಷಾ-ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ದಂಡೇನ-ತನ್ನ ದಂಡದಿಂದ, ಭೂಮಿಂ-ನಲವನ್ನು ವಿಲಿಖ್-ಗೀಚುತ್ತಾ, ಅವೋಘೇ-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಅಸ್ತಿನ್ಮಪಿ-ದಂಡದಲ್ಲಿ, ಯೂ, ನಿರ್ವಾಣ-ಆರಿತೋದ, ಅಲಾತ-ಕೊಳ್ಳೆಯ, ಲಾಘವಂ-ಅಲ್ಪತ್ವವನ್ನು, ಕುರುತೇ-ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ|| ಯಮನೂ ಕೂಡ ಕಳೆಗುಂದಿ ಮಲಿನವಾದ ತನ್ನ ದಂಡದಿಂದ ನಲವನ್ನು ಕೆರೆಯುತ್ತಾ, ಅಂತಹ ಅವೋಘವಾದ ದಂಡವನ್ನು ಬೆಂಕಿಯೆ ಆರಿದ ಕೊಳಗಿಂತ ಕಡೆಯಾದ ನೀಚಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಕುರುತೇ, ಕಃ ? ಯಮಃ, ಕಿಂ ? ನಿರ್ವಾಣಾಲಾತಲಾಘವಂ (ಸ, ಪು) ಕಸ್ತಿನ್ಮಪಿ ? ಅಸ್ತಿನ್ಮಪಿ, ಕಥಂಭೂತೇಅಸ್ತಿ ಅವೋಘೇ. ಕಥಂಭೂತಃ ? ವಿಲಿಖ್, ಕಾಂ ? ಭೂಮಿಂ. ಕೇನ ? ದಂಡೇನ, ಕಥಂಭೂತೇನ ದಂಡೇನ ? ಅಸ್ತಮಿತತ್ವಿಷಾ.

ವಿಗ್ರಹ---(೨) ಅಸ್ತಮಿತಾ-ತ್ವಿಟ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ - ಅಸ್ತಮಿತತ್ವಿಟ್ (ಪ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತೇನ (೯) ನವೋಘಃ-ಅವೋಘಃ (ನ, ಇ, ತ) + ತ್ವಿಟ್, (೧೦) ನಿರ್ವಾಣಂಚ ತತ್ ಅಲಾತಂಚ, ನಿರ್ವಾಣಾಲಾತಂ (ವಿ, ಪೂರ್ವ. ಕ) ನಿರ್ವಾಣಾತಸ್ಯ ಲಾಘವಂ - ನಿರ್ವಾಣಾ ಲಾತಲಾಘವಂ (ಪ, ತ) + ತತ್.

ಧಾತುರೂಪ--- (೨) ಕುರುತೇ, ಕುರ್ವಾತೇ, ಕುರ್ವತೇ.

ಕುರುಷೇ, ಕುರ್ವಾಥೇ, ಕುರುಭ್ವೇ.

ಕುರ್ವೇ, ಕುರ್ವಾಹೇ, ಕುಗ್ಮಹೇ.

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಡುಕ್ಯ ಇ-ಕರಣೇ) ಮಾಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ತನಾದಿ' ೪ನೆಯ ಗಣದ 'ಡುಕ್ಯ ಇ' ಎಂಬ ಉಭಯ ಪದಿ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇ ಪಪದ ' ಲಟ್ ' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ, ಪ್ರ, ಏ, ದಲ್ಲಿದ.

ವಿಶೇಷ—(೪) 'ವಿ, ಎಂಬುದು ಸ್ವರ್ಮ ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಲಿಖ' ಧಾತುವಿಗೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ. (೬) 'ಅಸ್ತಂ' ಎಂಬುದು ಮುಕಾರಾಂತಾವ್ಯಯವು, 'ಇತ' ಇಲ್ಲಿ 'ಇಣ್' (ಇ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ: ಅಸ್ತಮಿತತ್ವಿಟ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ವಿಟ್, ಶಬ್ದವು ಸ್ಪೀಲಿಂಗವಾಗಿದ್ದರೂ ಬಹುವ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ 'ಕ್ವಿಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು (೯) ಮೋಘ ವೆಂದರೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದುದೆಂದರ್ಥವು. ನ ಮೋಘಃ-ಅಮೋಘಃ (ನಷ್ಠ. ತ) ಸಾರ್ಥಕವಾದುದು. (೧೧) ಅಲಾತ, ಉಲ್ಕಾಕ, ಇವೆರಡೂ ಕೊಳ್ಳಿಗೆ ಹೆಸರು. 'ನಾ, ಎಂಬ ಸತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ನಿರ್, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದೆ. 'ಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ನಿರ್ವಾತ' ವೆಂಬದಾಗಿ, ವಾತವೆಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಕಾಂಸಂಜೆ ಯುಳ್ಳ ತಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ, ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಿರ್ವಾಣ, ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ನಿಪಾತಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಮದಂಡವು ಕೊಳ್ಳಿಯ ಲಾಘವವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಯಮದಂಡ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಉಲ್ಕಾಕ (ಕೊಳ್ಳು) ಪದಾರ್ಥದ ವೃತ್ತಿಯು ತೋರಿಬರುವುದರಿಂದ ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿ, ಎಂಬ ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ ಭೇದವು ||೨೪||

ಶ್ಲೋ|| ಅಮಿ ಚ ತಥ ಮಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿಶೀತಲಾಃ |

ಚಿತ್ರನೃಪ್ತಾ ಇವ ಗತಾಃ ಪ್ರಕಾಮಾ ಲೋಕನೀಯತಾಂ ||೨೫||

ಪದ—(೧) ಅಮಿ (೨) ಚ (೩) ಕಥಂ (೪) ಆದಿತ್ಯಾಃ (೫) ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿಶೀತಲಾಃ (೬) ಚಿತ್ರನೃಪ್ತಾಃ (೭) ಇವ (೮) ಗತಾಃ (೯) ಪ್ರಕಾಮಾಲೋಕನೀಯತಾಂ.

ಶಬ್ದ—(೧) ಮ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ. (೨, ೩, ೬) ಆಮ್ಯ. (೪, ೬, ೫, ೮) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೯) ಆ, ಸ್ಪೀ, ದ್ವಿ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿಶೀತಲಾಃ ಅಮಿ ಆದಿತ್ಯಾಕ್ಷ ಕಥಂ ಚಿತ್ರನೃಪ್ತಾ ಇವ ಪ್ರಕಾಮಾಲೋಕನೀಯತಾಂ ಗತಾಃ |

ಆರ್ಥ—ಪ್ರತಾಪ-ತೇಜಸ್ಸಿನ, ಕ್ಷತಿ-ನಾಶದಿಂದ, ಶೀತಲಾಃ-ತಣ್ಣ

ಗಾಗಿರುವ, ಅವಿವಾ-ಈ, ಆದಿತ್ಯಾಶ್ವ-ಸೂರ್ಯರೂ ಪೂಜೆ, ಕಥಾ-ಯಾ ವಕಾರಣದಿಂದ, ಚಿತ್ರ - ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸೃಷ್ಟಾ ಇವ-ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವರೋ ಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕಾಶ-ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಆಲೋಕನೀಯತಾಂ-ದರ್ಶನಾ ಹೃತೆಯನ್ನು, ಗತಾಃ-ಹೊಂದಿದರೋ !

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಅತ್ಯಪ್ಪವಾದ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸು ಅಡಗಿ ಹೋದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ತಂಪಾಗಿರುವನು. ಅದರಿಂದ ಚಿತ್ರಪಟದಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಬರೆಯುವಂತೆ ಆಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ದರ್ಶನವಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಗತಾಃ, ಕೇ ? ಆದಿತ್ಯಾಃ, ಕಾಂ ? ಪ್ರಕಾಶನಾ ಲೋಕನೀಯತಾಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕ ಇವ ? ಚಿತ್ರಸೃಷ್ಟಾ ಇವ, ಕಥಾ ಭೂತಾ ಆದಿತ್ಯಾಃ ? ಅವಿವಾ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಾ ಆದಿತ್ಯಾಃ ? ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿ ಶೀತಲಾಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೫) ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿಃ - ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿಃ (ಸ, ತ) ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತ್ಯಾ ಶೀತಲಾಃ-ಪ್ರತಾಪಕ್ಷತಿಶೀತಲಾಃ (ಸೃ, ತ) (೬) ಚಿತ್ರೇ ಸೃಷ್ಟಾಃ-ಚಿತ್ರಸೃಷ್ಟಾಃ (ಸ, ತ) (೯) ಪ್ರಕಾಶಂ ಆಲೋಕನೀಯತಾಂ-ಪ್ರಕಾಶನಾಲೋಕನೀಯತಾಂ- (ವಿ, ಪೂರ್ವ.ಕ) + ತಾಂ,

ವಿಶೇಷ—(೪) ಅದಿತೇಃ ಅಪತಾ ನಿ ಪುಮಾಂಸಃ-ಆದಿತ್ಯಾಃ (ತ, ವೃ) ಆಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದಿತ್ಯರು-ಮಿತ್ರ, ರವಿ, ಸೂರ್ಯ, ಭಾನು, ಖಗ, ಪೂಷ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ, ಮರೀಚಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಸವಿತ್ಯ, ಆರ್ಕ, ಭಾಸ್ಕರ, ಎಂದು ೧೨ ಮಂದಿ. ಆದಿತ್ಯ-ಸೂರ್ಯ, ದೇವತೆಗಳು, (ನಾನಾ) (೮) 'ಗಮ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ, (೯) ಆಲೋಕಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ - ಆಲೋಕನೀಯಃ (ತ, ವೃ) 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ, ಆಲೋಕನೀಯಸ್ಯ ಭಾವಃ - ಆಲೋಕನೀಯತಾ (ತ, ವೃ) ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಲ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಪ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ (ಆ, ಬಂದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರಗ ತಪ್ರತಿಮೆಯಂತೆ ಸೂರ್ಯನು ದೃಶ್ಯನಾದನು.' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ

ಉಪನಾಳಂಕಾರವು ತೋರುವುದು ||೨೪||

ಶ್ಲೋ|| ಪರವ್ಯಾಕುಲತ್ವಾ ನ್ತರುತಾಂ ವೇಗಭಂಗೋಽನುವಿಯಾಯತೇ |

ಅಭಸಾವೋಘಸಂರೋಧಃ ಪ್ರತೀಪಗಮನಾ ದಿವ || ೨೫ ||

ಪದ—(೧)ಪರವ್ಯಾಕುಲತ್ವಾತ್ (೨) ಮರುತಾಂ (೩) ವೇಗ
ಭಂಗಃ (೪) ಅನುವಿಯಾಯತೇ (೫) ಅಂಭಸಾಂ (೬) ಓಘಸಂರೋಧಃ
(೭) ಪ್ರತೀಪಗಮನಾತ್ (೮) ಇವ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೨) ಅ, ನ, ಪ, ಏ (೩) ತ, ಪು, ಪ, ಬ, (೬) ಅ,
ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೪) ಕ್ರಿ (೫) ಸ, ನ, ಪ, ಬ (೮) ಅನ್ಯ.

ಅನ್ವಯ—ಪ್ರತೀಪಗಮನಾತ್ ಅಂಭಸಾಂ ಓಘಸಂರೋಧ
ಇವ, ಪರವ್ಯಾಕುಲತ್ವಾತ್ ಮರುತಾಂ ವೇಗಭಂಗಃ ಅನುವಿಯಾಯತೇ.

ಅರ್ಥ—ಪ್ರತೀಪ - ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದಿಣ್ಣೆಗಳಿಂದ ಧು
ಮುಕುತ್ತಾ, ಗಮನಾತ್ - ಹರಿಯೋಣದರಿಂದ, ಅಂಭಸಾಂ - ನೀರಿ
ನ, ಓಘ - ಪ್ರವಾಹದ. ಸಂರೋಧ ಇವ - ತಡೆಯಾತೆ, ಪರ್ಯಾ
ಕುಲತ್ವಾತ್ - ಮುಗ್ಗರಿಸುತ್ತಾ ಬೀಳುವುದರಿಂದ, ಮರುತಾಂ - ವಾ
ಯುವಿನ, ವೇಗ - ವೇಗದ, ಭಂಗಃ - ವಿಚ್ಛೇದವು, ಅನುವಿಯಾಯತೇ-
ಉಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎತ್ತರದಿಂದ ಧುಮುಕಿ ಧುಮುಕಿ ಹರಿಯೋಣ
ದರಿಂದ ಪ್ರವಾಹದ ವೇಗವು ಹೇಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು ಗೊತ್ತಾ
ಗುವುದೋ ಹಾಗೆ, ಭಸುದಿಂದ ಎಡವಿ ಎಡವಿ ಮುಗ್ಗರಿಸುತ್ತಾ ನಡೆ
ಯುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿನ ವೇಗವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆಯೋ ಎನ್ನು
ವಂತೆ ತೋರುವುದು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಅನುವಿಯಾತೆ! ಕೈ? (ಜನೈಃ) ಕೆ? ವೇಗಭಂಗಃ
(ಕ, ಪ್ರ) ಕೇಷಾಂ ? ಮರುತಾಂ, ಕಸ್ಮಾತ್? ಪರವ್ಯಾಕುಲತ್ವಾತ್, ಇ
ಇವ ? ಓಘಸಂರೋಧ ಇವ ಕೇಷಾಂ ? ಅಂಭಸಾಂ, ಕಸ್ಮಾತ್?
ಪ್ರತೀಪಗಮನಾತ್.

ವಿಗ್ರಹ—(೩) ವೇಗಸ್ಯ ಭಂಗಃ ವೇಗಭಂಗಃ (ಪ, ತ) (೬)
ಓಘಸ್ಯಸಂರೋಧಃ-ಓಘಸಂರೋಧಃ (ಪ, ತ) (೭) ಪ್ರತೀಪಂಚ ತತ್

ಗಮನಂಜ, ಪ್ರತೀಪಗಮನಂ (ವಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ) + ತಸ್ಯಾತ್.

ಧಾತುರೂಪ—(೪)

ಅನುಮಿಯಾತೇ, ಅನುಮಿಯೇತೇ, ಅನುಮಿಯಂತೇ.

ಅನುಮಿಯಾಸೇ, ಅನುಮಿಯೇಫೇ, ಅನುಮಿಯಾಧ್ವೇ.

ಅನುಮಿಯೇ, ಅನುಮಿಯಾವಹೇ, ಅನುಮಿಯಾಮಹೇ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಮಾಜು - ಮಾನೇ) ಅಳೆಯುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥ
ವುಳ್ಳ, 'ಜುಹೋತ್ವಾದಿ' ಮೂರನೆಯ ಗಣದ 'ಮಾಜು' ಎಂಬ ಆತ್ಮನೇ
ಪದಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನು' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ 'ಉಹಿಸುವಿಕೆ'
ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ 'ಲಟ್' ಲಕಾ
ರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷೈಕವಚನವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೧) ಪರೈಕುಲಸ್ಯ ಭಾವಃ-ಪರೈಕುಲತ್ವಂ (ತ, ವೃ)
ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತ್ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು, (೨) ಆವಹ, ವಿವಹ, ಸಂವಹ,
ಉದ್ವಹ, ಪರಿವಹ, ಪ್ರವಹ, ಪರಾವಹ, ಎಂಬದಾಗಿ ಏಳು ವಾಯುಗ
ಳುಂಟು. (೩) ಮಾಜು, (ಮಾ) ಎಂಬ ಧಾತುವು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವು
ದರಿಂದಲೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ ಕರ್ಮಾರ್ಥದ ಯಕ್ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯ
ಯವು 'ಕಿತ್' (ಕಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು) ಆದುದರಿಂ
ದಲೂ, ಧಾತ್ವಂತದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶವು ಬಂತು. (೨)
ಪ್ರತಿ + ಆಪ - ಪ್ರತೀಪ, ಪ್ರತಿ, ಎಂಬುದು. ಉಪಸರ್ಗವಾದುದರಿಂದ
ಅದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ ಆಪ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾ
ರಾದೇಶವು ಬಂತು, ಹಿಂದಣ ಇಕಾರದೊಡನೆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ
ಯಾಗಿದೆ 'ನದಿಯು ವೇಗವು ಧುಮುಕುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಕಡಿದೆಯಾಗುವು
ದೋ ಹಾಗೆ' ವಾಯುವು ಹೆದರಿ ಮುಗ್ಗರಿಸುವುದರಿಂದ ವೇಗವು ಕಡಿ
ವೆಯಾಗಿದೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂ
ದ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಗ್ಗರಿಸುವುದು ಕಾರಣವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿ
ರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧ ಹೇತುತ್ವೇಷ್ವಾಲಂಕಾರವು || ೨೫ ||

ಶ್ಲೋ|| ಅವರ್ಜಿತ ಜಟಾ ಮಾಳ ವಿಲಂಬಿ ಶಶಿಕೋಟಯಃ |

ರುದ್ರಾಣಾ ಮುಪಿ ಮೂರ್ಧನಃ ಕ್ಷತಕುಂಕಾರ ಶಂಸಿನಃ || ೨೬ ||

ಪದ—(೧) ಆವರ್ಜಿತ ಜಟಾಮೌಳಿ ವಿಲಂಬಿ ಶಶಿಕೋಟಯಃ
(೨) ರುದ್ರಾಣಾಂ (೩) ಅಪಿ (೪) ಮೂರ್ಧನಃ (೫) ಹೃತ
ಹುಂಕಾರಶಂಸಿನಃ.

ಶಬ್ದ—(೧) ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೨) ಆ, ಪು, ಪ, ಬ (೩) ಅಪ್ಯ,
(೪) ನ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ.

ಅನ್ವಯ—ಆವರ್ಜಿತ ಜಟಾ ಮೌಳಿ ವಿಲಂಬಿ ಶಶಿಕೋಟಯಃ
ರುದ್ರಾಣಾಮಪಿ ಮೂರ್ಧನಃ ಹೃತಹುಂಕಾರ ಶಂಸಿನಃ.

ಅರ್ಥ—ಆವರ್ಜಿತ - (ಅವಮಾನದಿಂದ) ಬಗ್ಗಿಸಿದ, ಜಟಾ-
ಜಡೆಗಳುಳ್ಳ, ಮೌಳಿತಲೆಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಲಂಬಿ-ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವ, ಶಶಿ-
ಚಂದ್ರನ, ಕೋಟಯಃ - ರೇಖೆಗಳುಳ್ಳ, ರುದ್ರಾಣಾಂ - ಏಕಾದಶ
ರುದ್ರರ, ಮೂರ್ಧನಃ - ತಲೆಗಳು (ಮುಖಗಳು) ಹೃತ-ನಾಶವಾದ,
ಹುಂಕಾರ-ಹುಂಕಾರಶಬ್ದಗಳನ್ನು, ಶಂಸಿನಃ-ಹೇಳುವಂತಹವು (ಆಗಿವೆ)

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರು ತನಗಾದ ಅವಮಾನದಿಂದ
ತಲೆಯನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಲಾಗಿ, ಅವರ ಜಟಾಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರರೇಖೆಗಳು
ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವವು, ಸುರಸರಿಭವದಿಂದ ಕೋಪವು ಬಂದರೂ, ಹುಂ
ಕಾರಗಳಿಂದ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಪ್ರತೀಕಾರಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಸುಮ್ಮನೆ
ಗಾದವರಂತೆ ತೋರುವುದು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ — ಹೃತಹುಂಕಾರ ಶಂಸಿನಃ (ಭವಂತಿ) ಕೇ? ಮೂರ್ಧನಃ
(ಅ ಪ್ರ) ಕೇಷಾಮಪಿ? ರುದ್ರಾಣಾಮಪಿ, ಕಥಾಭೂತಾಃ ಮೂರ್ಧನಃ?
ಆವರ್ಜಿತ ಜಟಾಮೌಳಿ ವಿಲಂಬಿ ಶಶಿಕೋಟಯಃ.

ವಿಗ್ರಹ-ಜಟಾನಾಂ ಮೌಳಯಃ-ಜಟಾಮೌಳಯಃ (ಪ, ತ) ಆವರ್ಜಿತ
ತಾಶ್ಚ ತೇ ಜಟಾಮೌಳಯಶ್ಚ - ಆವರ್ಜಿತ ಜಟಾಮೌಳಯಃ (ವಿ, ಪೂರ್ವ,
ಕ) ಆವರ್ಜಿತಜಟಾಮೌಳಯಃ ವಿಲಂಬಿನಃ-ಆವರ್ಜಿತ ಜಟಾಮೌಳಿ ವಿಲಂ
ಬಿನಃ (ಸ, ತ) ಶಶಿನಾಂ ಕೋಟಯಃ (ಪ, ತ) ಆವರ್ಜಿತಜಟಾಮೌಳಿ
ವಿಲಂಬಿನಃ ಶಶಿಕೋಟಯಃ ಯೇಷಾಂತೇ. ಆವರ್ಜಿತ ಜಟಾಮೌಳಿ ವಿ
ಲಂಬಿಶಶಿಕೋಟಯಃ (ಪ, ಬ, ಪ್ರ) (೧) ಹೃತಾಶ್ಚ ತೇ ಹುಂಕಾರಾಶ್ಚ -
ಹೃತಹುಂಕಾರಾಃ (ವಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ) ಹೃತಹುಂಕಾರಾಣಾಂ ಶಂಸಿನಃ-ಹೃತ

ಹುಂಕಾರಶಂಸಿನಃ (ಷ, ತ)

ವಿಶೇಷ—(೧) ಕೋಟಿ, ಅತಿಶಯ, ಬಿಲ್ಲಿನ ತುದಿ, ಸಂಖ್ಯಾಭೇದ, ಅಂಚು, ಪಕ್ಷಾಂತರ (ನಾನಾ) (೨) ಹರ, ತೈಂಜಕ, ರುದ್ರ, ಮೃಗ, ವ್ಯಾಧ, ಕಪಾಲೀ, ರೈವತ, ಶುಭು, ಕಪರ್ದಿ, ವೃಷಾಕಪಿ, ಬಹುರೂಪ, ಈಗ, ಏಕಾದಶರುದ್ರರು, (೫) ಹುಂಕಾರ = ಅಹಂಕಾರ, (ಪಾ) ಸಂ ಸಂತೀತಿ ಶಂಸಿನಃ) (ತ, ವೃ) 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. ರುದ್ರರಿಗೆ ಹುಂಕಾರವೇ ಆಯುಧವು. ಅಂದರೆ ಆಯುಧಗಳು ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸಾಧನಗಳೋ ಹಾಗೆ ಆಯುಧರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಅಂತಹ ಹುಂಕಾರಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದುದರಿಂದ ನಷ್ಟಾಯುಧತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಿತ್ತೆಂದು ಭಾವವು ||೨೬||

ಶ್ಲೋ|| ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯೂಯಂ ಕಿಂ ಬಲವತ್ತರೈಃ |

ಅಪವಾದೈರಿವೋ ತ್ಸರಗ್ಃ ಕೃತವ್ಯಾವೃತ್ತಯಃ ಪರೇ||೨೭||

ಪದ—(೧) ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ (೨) ಪ್ರಥಮಂ (೩) ಯೂಯಂ (೪) ಕಿಂ (೫) ಬಲವತ್ತರೈಃ (೬) ಅಪವಾದೈಃ [೭] ಇವ (೮) ಉತ್ಸರಗ್ಃ (೯) ಕೃತವ್ಯಾವೃತ್ತಯಃ (೧೦) ಪರೇ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೮) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೨, ೪, ೭) ಅವ್ಯ (೩) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ [೫, ೬] ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ [೯] ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ, (ಸರವ್ಯ)

ಅನ್ವಯ—ಪ್ರಥಮಂ ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ ಯೂಯಂ ಬಲವತ್ತರೈಃ ಪರೈಃ; ಉತ್ಸರಗಾಃ ಅಪವಾದೈರಿವ ಕೃತವ್ಯಾವೃತ್ತಯಃ ಕಿಂ?

ಅರ್ಥ—ಪ್ರಥಮಂ - ಮೊದಲು, ಲಬ್ಧ - ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ - ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, (ಅವಕಾಶವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ) ಯೂಯಂ- ನೀವು, ಬಲವತ್ತರೈಃ-ಬಲಿಷ್ಠರಾದ, (ಅವಕಾಶರಹಿತಗಳಾದ) ಪರೈಃ- ಶತ್ರುಗಳಿಂದ, ಉತ್ಸರಗಾಃ - ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, (ಸೂತ್ರ) ಅಪವಾದೈರಿವ-ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಕೃತ-ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ವ್ಯಾವೃತ್ತಯಃ ಕಿಂ? ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಭಾಗವುಳ್ಳವರು (ವಿಷಯಸಂಕೋಚವುಳ್ಳವುಗಳು) ಆದಿರೇನು?

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವುಳ್ಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಬಲವಾದ ವಿಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರವು ಅದರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಕೇಚ ಪಡಿಸುವುದು, ಎಂಬುದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಲ್ಪಿತವಾದ ಮರ್ಯಾದೆಯು, ಅದರಂತೆಯೇ ಮೊದಲು ನೀವು ಮೊದಲು ಸ್ಥಿತಿಗುಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದು, ಈಗ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಬಾಧಿತರಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ನಿರುಪಾಧಿಕಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದುಃಖಪಡುತ್ತಿರುವಿರಾ! ಎಂದು ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಕೃತವ್ಯಾವೃತ್ತಯಃ ಕಿಂ ? (ಕಾ. ಕ್ರಿ) ಕೇ ? ಯೂಯಂ, ಕೈಃ ? ಪರೈಃ ? (ಕ. ಪ್ರ) ಕೈರಿವ ? ಅಪವಾದೈರಿವ, ಕೇ ? ಉತ್ಸರ್ಗಾಃ, ಕಥಾಭೂತೈಃ ಪರೈಃ ? ಬಲವತ್ತರೈಃ, ಕಥಾಭೂತಾಃ ಯೂಯಂ ? ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ, ಕದಾ ? ಪ್ರಥಮಂ.

ವಿಗ್ರಹಃ—(೧) ಲಬ್ಧ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಯೈಸ್ತೇ - ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ [ತೃ. ಬ. ವ್ರೀ.] (೨) ಕೃತಾ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಃ ಯೈಸ್ತೇ - ಕೃತವ್ಯಾವೃತ್ತಯಃ [ತೃ. ಬ. ವ್ರೀ.]

ವಿಶೇಷಃ—(೫) ಬಲಂ ಯೇಷಾಂ ಸಂತೀತಿ-ಬಲಮತಃ (ತ ವೈ.) ಮತುಸೌ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು ಬಲವತಾ ಶ್ರೀಷ್ಠಾಃ-ಬಲವತ್ತರಾಃ [ತ. ವೈ.] ಶ್ರೀಷ್ಠಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತರಸೌ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ [೬] ಅಪೋದ್ಯಂತೇ ವಿಭಿರಿತ್ಯಪವಾದಾಃ [ಕೃ. ವೈ] 'ವದಾ' ಧಾತುವಿಗೆ, 'ಅಪ' ಎಂಬುವರ್ಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಫ' ಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅಪವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರವೆನ್ನಿಸುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದು. ಪ್ರಬಲನ ದುರ್ಬಲಕ್ಕಿಂತ ಬಾಧಕ, ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಕೇಚಪಡಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—'ಮಾಹಿಂಸ್ಯಾತ್' ಅಂದರೆ ಜೀವಹಿಂಸೆ ಮಾಡಿಕೊಡದು, ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವು. ಇದಕ್ಕೆ, 'ಗಾಮಾಲಾಭೇತ, ಅದರೆ-ನೇದೋಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೋವನ್ನು ಹಿಂಸೆ ಪಡಿಸಬಹುದು. ಲಾಂಕಿಕ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡದು, ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿ, 'ಮಾಹಿಂಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ

ರುವುದು, ಈ ಅಪವಾದದಿಂದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನೇ ಮಾಡಿಕೊಂಡೆಂದು ಸರಸ್ವತೃ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ್ದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾದ ಗೋವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದುದರಿಂದ, ಆಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಂಕೋಚವಾಯ್ತು, ವಿಷಯ ಸಂಕೋಚ ಏನ ಬಾಧೆ, ಎಂದ: ನ್ಯಾಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಪವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾದಾಗತಾಯ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕದ್ದು. ಈಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪೂಜ್ಯಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈಗ ಪ್ರಬಲರಾದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಾಧಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಉಪಮೇಯವಾಕ್ಯವೂ, ಸಾಮಾನ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿಷೇಧಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವದು. ಎಂಬ ಉಪಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎರಡುವಾಕ್ಯಗಳೂ ಶ್ಲೇಷಘಟಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶ್ಲೇಷೋಪಮಾಲಂಕಾರವು ||೨೩||

ಶ್ಲೋ|| ತದ್ಬ್ರೂತ ವತ್ಸಾಃ ಕಿ ಮಿತಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯಧ್ವಂ ಸಮಾಗತಾಃ|

ಮಯಿ ಸೃಷ್ಟಿರ್ಹಿಲೋಕಾನಾಂ ರಕ್ಷಾ ಯುಷ್ಮಾ ಸ್ವವಸ್ಥಿತಾ ||

ಪದ—(೧) ತತ್ (೨) ಬ್ರೂತ (೩) ವತ್ಸಾಃ (೪) ಕಿಂ (೫) ಇತಃ (೬) ಪ್ರಾರ್ಥಯಧ್ವಂ (೭) ಸಮಾಗತಾಃ (೮) ಮಯಿ (೯) ಸೃಷ್ಟಿಃ (೧೦) ಹಿ (೧೧) ಲೋಕಾನಾಂ (೧೨) ರಕ್ಷಾ (೧೩) ಯುಷ್ಮಾಸು (೧೪) ಅವಸ್ಥಿತಾ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೫, ೧೦) ಅವ್ಯ (೨, ೬) ಕ್ರಿ (೩) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೪) ಮ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೫) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೮) ದ, ಪು, ಸ, ಏ [೯] ಇ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ (೧೧) ಅ, ಪು, ಪ, ಬ (೧೨, ೧೪) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ (೧೩) ದ, ಪು, ಸ, ಬ.

ಅನ್ವಯ--ತತ್ ವತ್ಸಾಃ (ಯೂಯಂ) ಸಮಾಗತಾಃ, ಇತಃ ಕಿಂ ? ಪ್ರಾರ್ಥಯಧ್ವಂ. ಮಯಿಲೋಕಾನಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಃ, ರಕ್ಷಾ ಯುಷ್ಮಾಸು ಅವಸ್ಥಿತಾಃ| ಬ್ರೂತ.

ಅರ್ಥ—ತತ್-ಆದಕಾರಣ, ವತ್ಸಾಃ-ಎಲೈ ಮಕ್ಕಳಿರಾ ! (ಯೂಯಂ-ನೀವು,) ಸಮಾಗತಾಃ-ಬಟ್ಟಾಗಿ ಬಂದಿರುವಿರಿ, ಇತಃ-ಈ ನನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಕಿಂ-ಏನು?(ಆಗಬೇಕು) ಪ್ರಾರ್ಥಯಧ್ವಂ-ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿ,ಮಯಿ-

ನನ್ನಲ್ಲಿ, ಲೋಕಾನಾಂ-ಲೋಕಗಳ, ಸೃಷ್ಟಿಃ-ಉತ್ಪತ್ತಿಯು (ಮಾತ್ರವೇ ಆಗುವುದು) ರಕ್ಷಾ-ಪಾಲನೆಯು, ಯುಷ್ಮಾಸು-ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ, ಆವಸ್ಥಿತಾಹಿ-ಸೇರಿದೆಯಲ್ಲವೇ ! ಬ್ರೂತ-ಹೇಳಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ ! ನೀವು ಶತ್ರುಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ದುರವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಬಟ್ಟಾಗಿ ಬಂದಿರುವಿರೆಯಷ್ಟೆ ? ಈಗ ನನ್ನಿಂದಾಗಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯವೇನು ? ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳಿ. ನಾನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಮಾಡುವೆನು ಪಾಲನೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು ನೀವೇ ಅಲ್ಲವೇ ಹೇಳಿ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಬ್ರೂತ, ಕೇ ? ಯೂಯಂ, (ಕಿಂ ? ವಚಃ, ಕಂ ? ಮಾಂ)(ದ್ವಿ. ಕರ್ತೃ ಪ್ರ) ಅವಸ್ಥಿತಾಹಿ, ಕಾ ? ರಕ್ಷಾ, ಕೇಷು ? ಯುಷ್ಮಾಸು, ಆವಸ್ಥಿತಾ, ಕಾ ? ಸೃಷ್ಟಿಃ, ಕಸ್ಮಿನ್ ? ಮಯಿ, ಕೇಷಾಂ ? ಲೋಕಾನಾಂ, ಪ್ರಾರ್ಥಯತ, ಕೇ ? ಯೂಯಂ, ಕಂ ಮಾಂ (ಸ. ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಾಃ ಯೂಯಂ ? ಸಮಾಗತಾಃ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ? ವತ್ಸಾಃ, ಕುತಃ ? ತತ್,

ವಿಗ್ರಹ— ಸಂಭೂಯ ಆಗತಾಃ-ಸಮಾಗತಾಃ (ಪ್ರಾದಿ ಸ) (೩)

ಧಾತುರೂಪ—(೬)

ಪ್ರಾರ್ಥಯತಾಂ, ಪ್ರಾರ್ಥಯೇತಾಂ, ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತಾಂ
ಪ್ರಾರ್ಥಯಸ್ವ, ಪ್ರಾರ್ಥಯೇಥಾಂ, ಪ್ರಾರ್ಥಯಧ್ವಂ
ಪ್ರಾರ್ಥಯೈ, ಪ್ರಾರ್ಥಯಾವಹಿ, ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮಹಿ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಅರ್ಥ - ಉಪಯುಕ್ತಾಯಾಂ) ಯಾಚಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚುರಾದಿ, ಹತ್ತನೆ ಯಗಣದ ಅರ್ಥ, ಎಂಬ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುವು ಉಪ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಲೋಟ್ ಲಕಾರದ ಆಜ್ಞಾರ್ಥದ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ—(೨) ಬ್ರವೀತು)

ಬ್ರೂತಾತ್)	ಬ್ರೂತಾಂ,	ಬ್ರುವಂತು
ಬ್ರೂಹಿ(ತಾತ್)	ಬ್ರೂತಂ,	ಬ್ರೂತ
ಬ್ರವಾಣಿ	ಬ್ರವಾವ,	ಬ್ರವಾಮ

ಧಾತ್ವರ್ಥ— (ಬ್ರೂಯ್-ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂವಾಚೆ) ಮಾತಾಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, ಆದಾದಿ, ಎರಡನೆಯ ಗಣದ, ಉಭಯಪದಿ, ಬ್ರೂಯ್, ಎಂಬ ಧಾತುವು, ಲೋಟ, ಲಕಾರದ ವಿಧ್ಯರ್ಥದ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಮಧ್ಯ ಮುಪ್ಪುರುವ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಬ್ರೂಯ್, ಧಾತುವು ದ್ವಿಕರ್ಮಕವು, (೩) ವತ್ಸ= ಶಿಶು, ಪುತ್ರ, ಕರು, ಸಂಸತ್ತರ, ಎದೆ, (ನಾನಾ) (೫) ಪಂಚಮಿವಿಭ ಕ್ಷರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಪಿಲ್, ಪ್ರಶ್ನೆಯವು ಒಂತು (೬) ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಪಾ) (೧೦) ಭೂತಾನಾಂ (ಪಾ) (೧೩) ಜಗತ್ಪಾಲನಾಧಿಕಾರವು ನಿಮ್ಮ ನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ನನ್ನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬೇ ಕಾದುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವವು || ೨೪ ||

ಶ್ಲೋ|| ತತೋ ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೃತ ಕಮಲಾಕರಶೋಭಿನಾ ||

ಗುರುಂ ನೇತ್ರ ಸಹಸ್ರೇಣ ನೋದಯಾಮಾಸ ವಾಸವಃ || ೨೫ ||

ಪದ—(೧) ತತಃ (೨) ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೃತ ಕಮಲಾಕರಶೋ ಭಿನಾ (೩) ಗುರುಂ (೪) ನೇತ್ರಸಹಸ್ರೇಣ (೫) ನೋದಯಾಮಾಸ (೬) ವಾಸವಃ

ಶಬ್ದ—(೧) ಅವ್ಯ (೨) ನ. ನ. ತ್ಯ, ಏ (೩) ಉ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ. (೪) ಅ, ನ, ತ್ಯ, ಏ (೫) ಕ್ರಿ (೬) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ತತಃ ವಾಸವಃ ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೃತ ಕಮಲಾಕರ ಶೋಭಿನಾ ನೇತ್ರ ಸಹಸ್ರೇಣ ಗುರುಂ ನೋದಯಾಮಾಸ.

ಆರ್ಥ—ತತಃ-ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ವಾಸವಃ-ಇಂದ್ರನು, ಮಂದ-ನಿಧಾನ ವಾದ, ಅನಿಲ-ಗಾಳಿಯಿಂದ, ಉದ್ಧೃತ - ಅಲಾಗಾತಿಳಿಪ್ಪಟ್ಟ, ಕಮಲಾ ಕರ-ಸರೋವರದ, ಶೋಭಿನಾ-ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ನೇತ್ರಸಹಸ್ರೇಣ-ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೂ, ಗುರುಂ-ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು, ನೋದ ಯಾಮಾಸ-ಪ್ರೇರಿಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಬಹು ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಂದಮಾರುತನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಚಲಿಸು ತ್ತಿರುವ ಕಮಲಗಳಿಂದೊಪ್ಪುತ್ತಿರುವ ಸರೋವರದಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿ

ರುವ, ತನ್ನ ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಕಾರ್ಯಜ್ಞನಾಗಿಯೂ, ವಾಗ್ಮಿಯಾಗಿಯೂ, ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗುರುವನ್ನು ಕುರಿತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಸನ್ನೆಮಾಡಿ ಪೋರಿಸಿದನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ನೋದಯಾಮಾಸ, ಕಃ? ವಾಸವಃ, ಕಂ? ಗುರುಂ, (ಸ. ಪ್ರ) ಕೇನ? ನೇತ್ರಸಹಸ್ರೇಣ, ಕಥಂಭೂತೇನ ನೇತ್ರಸಹಸ್ರೇಣ? ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೂತ ಕಮಲಾಕರಶೋಭಿನಾ, ಕದಾ? ತತಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೧) ಮಂದಶ್ವಾಸಾ ಅನಿಲಶ್ವ-ಮಂದಾನಿಲಃ (ವಿ. ಪೂ, ಕ.) ಕಮಲಾನಾಂ ಆಕರಃ-ಕಮಲಾಕರಃ (ಷ, ತ) ಮಂದಾನಿಲೇನ ಉದ್ಧೂತಃ-ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೂತಃ (ತೃ, ತ) ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೂತಶ್ಚಾ ಸಾ ಕಮಲಾಕರಶ್ವ-ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೂತ ಕಮಲಾಕರಃ (ವಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ) ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೂತಕಮಲಾಕರಸ್ಯ ಶೋಭೇವಶೋಭಾಯಸ್ಯ ತತ್-ಮಂದಾನಿಲೋದ್ಧೂತಕಮಲಾಕರಶೋಭಿ (ಉ, ನ. ಪ, ಬ, ವ್ರೀ) + ತೇನ, (೪) ನೇತ್ರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರಂ-ನೇತ್ರಸಹಸ್ರಂ (ಷ, ತ,) + ತೇನ.

ಧಾತುರೂಪೆ—(೫)

ನೋದಯಾಮಾಸ, ನೋದಯಾಮಾಸತುಃ, ನೋದಯಾಮಾಸುಃ
ನೋದಯಾಮಾಸಿಥ, ನೋದಯಾಮಾಸಥಃ, ನೋದಯಾಮಾಸ,
ನೋದಯಾಮಾಸ, ನೋದಯಾಮಾಸಿವ, ನೋದಯಾಮಾಸಿಮ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಉದ-ಪ್ರೇರಣೇ) ಪ್ರೇರಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, 'ತುಮಾದಿ' ಆರನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ ಉದ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಟ್, (ಅಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಸನಾದ್ಯಂತವಾದ 'ನೋದಯ, ಎಂದಾಗಿ, ಪರಸ್ಕೃಪದದ ಣಿಟ್, ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಆಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅಸ್ಮಿ, ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವೂ ಉಂಟಾಗಿ, ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೧) ಸಪ್ತಮೃಧದಲ್ಲಿ 'ತಸಿಲ್', ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

(೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪದಾಂತಕ್ಕೆ, ಣಿನಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ, (ತ, ವೃ)

(೪) ಶತ, ಸಹಸ್ರ, ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಚನಗಳು ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನು

ಹೇಳಿದರೂ ಏಕ ವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಯಿದೆ, (೫) ಧಾತ್ವಾದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶವು ಬಾತು. ಚೋದಯಾ ಮಾಸ, ಪ್ರೇರಯಾಮಾಸ (ಪಾ) ದೇವತೆಗಳು ಅನಿಮಿಷರಾದರೂ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಕ್ಷಿಸ್ಪುರಣವು ವಿರೋಧವಲ್ಲ. ಈಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಸಹಸ್ರವು ಕಮಲಾಕರವಹಾಗೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿತ್ತು, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ಇವ, ಎಂಬ ವಾಚಕ ಕಬ್ಬದಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ವಾಚಕಲುಪ್ತೋಪಮೆಯು. || ೨೯ ||

ಶ್ಲೋ|| ಸ ದ್ವಿನೇತ್ರಂ ಹರೇಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಸಹಸ್ರನಯನಾಧಿಕಂ |

ವಾಚಸ್ಪತಿರುವಾಚೇದಂ ಪ್ರಾಂಜಲಿ ಜಲಜಾಸನಂ || ೩೦ ||

ಪದ—(೧) ಸಃ (೨) ದ್ವಿನೇತ್ರಂ (೩) ಹರೇಃ (೪) ಚಕ್ಷುಃ (೫) ಸಹಸ್ರನಯನಾಧಿಕಂ (೬) ವಾಚಸ್ಪತಿಃ (೭) ಉವಾಚ (೮) ಇದಂ (೯) ಪ್ರಾಂಜಲಿಃ (೧೦) ಜಲಜಾಸನಂ.

ಕಬ್ಬ—(೧) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ, [೨, ೫] ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೩) ಇ, ಪು, ಪ, ಏ (೪) ಸ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೬, ೯) ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೭) ಕ್ರಿ, (೮) ಮ, ನ, ದ್ವಿ, ಏ (೧೦) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ,

ಅನ್ವಯ—ಹರೇಃ ಸಹಸ್ರ ನಯನಾಧಿಕಂ ದ್ವಿನೇತ್ರಂ ಚಕ್ಷುಃ ಸಃವಾಚಸ್ಪತಿಃ, ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ತೃ ಜಲಜಾಸನಂ ಇದಂ ಉವಾಚ

ಅರ್ಥ—ಹರೇಃ-ಇಂದ್ರನ, ಸಹಸ್ರ-ಸಾವಿರ, ನಯನ-ಕಣ್ಣುಗಳ ಗಿಂತಲೂ, ಅಧಿಕಂ-ಹೆಚ್ಚಾದ (ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ), ದ್ವಿ-ಎರಡು, ನೇತ್ರಂ ಕಣ್ಣುಳ್ಳ, ಚಕ್ಷುಃ-ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಭೂತನಾದ, ಸಃ-ಆ, ವಾಚಸ್ಪತಿಃ-ಗುರುವು, ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ತೃ-ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾಗಿ, ಜಲಜಾಸನಂ - ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು, ಇದಂ-ಈ ವಚನವನ್ನು ಉವಾಚ-ಹೇಳಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಗೋಚರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿವುದಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತನ್ನ ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ, ಅಗೋಚರ ವಸ್ತು ಗ್ರಹಣಸಮರ್ಥವಾದ ಎರಡುಕಣ್ಣುಗಳೆ ಲೇರೊಂದು ನೇತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಭೂತನಾದ ಆಗುವುದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಬದ್ಧಾಂಜಲಿಪುಟ ನಾಗಿ ಇಂತೆಂದನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಉವಾಚ, ಕಃ ? ವಾಚಸ್ಪತಿಃ, ಕಂ? ಜಲಜಾಸನಂ
ಕಂ? ಇದಂ (ದ್ವಿ, ಕರ್ಮ, ಕರ್ತೃ) ಕಥಂಭೂತಸ್ತೃ? ಪ್ರಾಂಜಲಿ
ಸ್ತೃ, ಕಥಂಭೂತಃ ವಾಚಸ್ಪತಿಃ ? ಸಃ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಃ ವಾಚ
ಸ್ಪತಿಃ ? ಚಕ್ಷುಃ, ಕಥಂಭೂತಂ ಚಕ್ಷುಃ ? ದ್ವಿನೇತ್ರಂ, ಪುನಃ
ಕಥಂಭೂತಂ ಚಕ್ಷುಃ? ಸಹಸ್ರನಯನಾಧಿಕಂ ಕಸ್ಯ? ಹರೇಃ

ವಿಗ್ರಹ—ದ್ವೈ ನೇತ್ರೇ ಯಸ್ಯತತ್-ದ್ವಿನೇತ್ರಂ (ಷ, ಬ, ಪ್ರೀ)
(೫) ಸಹಸ್ರಂಚ ತತ್-ನಯನಾನಿಚ, ಸಹಸ್ರನಯನಾನಿ (ದ್ವಿಗು) ಸಹ
ಸ್ರನಯನೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಂ. ಸಹಸ್ರನಯನಾಧಿಕಂ (ಪಂ, ತ) (೬) ವಾ
ಚಪತಿಃ-ವಾಚಸ್ಪತಿಃ (ಅಲುಕ್) (೯) ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಅಂಜಲಿಃ ಯಸ್ಯ
ಸಃ - ಪ್ರಾಂಜಲಿಃ (ಪ್ರಾ, ಬ, ಪ್ರೀ) (೧೦) ಜಲಜಾ ಆಸನಂಯಸ್ಯ
ಸಃ-ಜಲಜಾಸನಃ (ಷ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತಂ.

ಧಾತುರೂಪ—(೭) ಉವಾಚ, ಉಚತುಃ, ಉಚುಃ
ಉವಚಿಥ, ಉಚಥುಃ, ಉಚ,
ಉವಕ್ಥ, ಉವಾಚ, ಉಚಿವ, ಉಚಿಮು,
ಉವಚ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ವಚಪರಿಭಾಷಣೇ) ಮಾತನಾಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥ
ವುಳ್ಳ, ಅದಾದಿ, ಎರಡನೆಯ ಗೂಡ ಉಭಯಪದಿ, ವಚ, ಎಂಬ ಧಾತು
ವು ಪರಸ್ಮೈವದದ, ಲಟ್, ಲಕಾರದ ಭೂತರೂಪದ ಪ್ರಥಮಪುರು
ಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೫)ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಏಕವಚನ
ವು (೬) ಕಸ್ಯಾದಿಗೂಡಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಲುಕ್ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ, ವಿಸ
ರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೂಬಂತು, (೧೦) ಕಮಲವೇ ಪೀಠವಾಗಿವುಳ್ಳವನು (ಅವ)
ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗುರುವನ್ನು ನೇತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದುದ
ರಿಂದ (ಬದಲಾಯಿಸುವುದು) ಪ್ರಕೃತಕಾರ್ಯವಾದ ಅಗೋಚರವಸ್ತು
ವನ್ನು ನೋಡುವಿಕೆಯು ಸಿದ್ಧಿ ಸಿದ್ಧದರಿಂದ ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರವು||೩||
ಶ್ಲೋ|| ಏವಂ ಯದಾತ್ಥ ಭಗವನ್ನಾವೃಷ್ಟಂ ನಃ ಪರೈಃ ಪದಂ |

ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವಿನಿಯುಕ್ತಾತ್ಮಾ ಕಥಂ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ ಪ್ರಭೋ ||೪||
 ಪದ—(೧) ಏವಂ (೨) ಯತ್ (೩) ಆತ್ಮ (೪) ಭಗವತ್ (೫) ಆಮೃತ್ಯಂ (೬) ನಃ (೭) ಪರೈಃ (೮) ಪದಂ (೯) ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ (೧೦) ವಿನಿಯುಕ್ತಾತ್ಮಾ (೧೧) ಕಥಂ (೧೨) ನ (೧೩) ಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ (೧೪) ಪ್ರಭೋ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೨, ೯, ೧೧, ೧೨) ಅವ್ಯ (೩, ೧೩) ಕ್ರಿ (೪) ತ, ಪು, ಸಂ, ಏ (೫, ೮) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೬) ದ, ಪು, ಪ, ಒ (೭) ಅ, ಪು, ತ್ಯ, ಬ [೧೦] ನ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ [೧೪] ಉ, ಪು, ಸಂ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಭಗವತ್ ಏವಂ ಯದಾತ್ಮ, (ತತ್) ನಃ ಪದಂ ಪರೈಃ ಆಮೃತ್ಯಂ, ಪ್ರಭೋ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವಿನಿಯುಕ್ತಾತ್ಮಾ ಕಥಂ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ.

ಅರ್ಥ—ಭಗವತ್-ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಏವಂ-ಹೀಗೆ, ಯತ್-ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಆತ್ಮ - ಹೇಳುತ್ತೀಯೋ ! ತತ್ - ಆಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ನಃ-ನಮ್ಮ, ಪದಂ-ಸ್ಥಾನವು, [ಸ್ವರ್ಗವು] ಪರೈಃ-ಶತ್ರುಗಳಿಂದ, ಆಮೃತ್ಯಂ - ಆಕ್ರಾಂತವಾಯಿತು ಪ್ರಭೋ-ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ - ಸ್ವಲ್ಪಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿನಿಯುಕ್ತ - ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಆತ್ಮಾ-ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ (ನೀನು) ಕಥಂ-ಹೇಗೆ, ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ-ತಿಳಿಯದಿರುವಿ ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ಭಗವಂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ! ಶತ್ರುಗಳು ಬಲಿ ಪೂರಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ತಳ್ಳಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರೇ? ಎಂದು ನೀನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಯಂತೆಯೇ, ನಮ್ಮ ಪದವು (ಅಧಿಕಾರವು) ಪರಾಧೀನವಾಯಿತೆಂದು ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ನೀನು ಕಾಣದಿರುವ ವಿಷಯವೂ ಉಂಟೇ? ನಾವು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದೇನು ?

ಅಕಾಂಕ್ಷೆ—ಕಥಂ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ, ಕಃ? (ತ್ವಂ) ಕಿಂ? (ಇದಂ) (ಸ. ಪ್ರ). ಕಥಂ ಭೂತಸ್ಯ? ವಿನಿಯುಕ್ತಾತ್ಮಾ, ಕಥಂ? ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ; ಕಥಂ ಭೂತ? ಪ್ರಭೋ ! ಆಮೃತ್ಯಂ, ಕಿಂ? ಪದಂ, ಕೇವಲಂ. ನಃ, ಕೈಃ? ಪರೈಃ, ಯತ್ ತತ್ ಆತ್ಮ, ಕಃ? (ತ್ವಂ) ಕಿಂ? (ಇದಂ) (ಸ. ಪ್ರ) ಕಥಂ? ಏವಂ, ಕಥಂ ಭೂತ? ಹೇ ಭಗವತ್.

ವಿಗ್ರಹ—(೯) ಏಕಂ ಏಕಂಪ್ರತಿ-ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ(ಅನ್ಯ ಭಾ)(೧೦)
ವಿನಿಯುಕ್ತಃ ಆತ್ಮಾ ಯಸ್ಯಸಃ-ವಿನಿಯುಕ್ತಾತ್ಮಾ (ಷ, ಬ, ವೀ)

ಧಾತುರೂಪ—(೪) ಆಹ, ಆಹತುಃ, ಆಹುಃ
ಆತ್ಮ ಆಹತುಃ ಬ್ರೂಥ
ಬ್ರೂಮಿ ಬ್ರೂವಃ, ಬ್ರೂಮುಃ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಬ್ರೂಙ್-ಞ್-ಯಾಂ-ವಾಚಿ) ಮಾತನಾಡುವಿಕೆ
ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, ಅದಾದಿ, ಎರಡನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ ಬ್ರೂಙ್
ಎಂಬಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಕೃಪದದ ಲಟ, ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ
ದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಮೊದಲ ಐದು ರೂಪಗಳಿಗೆ ಆಹ, ಎಂಬಾದೇಶವು
ಬಂದು, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ

ವಿಶೇಷ—(೨) ಯಥಾ [ಪಂ] (೪) ವರ್ತಮಾನಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಮಾ
ಪದಲ್ಲಿದೆ.ವುದರಿಂದ ಭೂತರೂಪಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವು ಬರು. (೫)
ಆ + ಮೃಜ್ + ತ = ಆಮೃಷ್ಯ, ಮೃಜೋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ, ಎಂ
ಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಧಾತುಂತ
ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶವೂ ಪ್ರತ್ಯಯದತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಟಕಾ
ರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ (೨) ಪರ-ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಅನ್ಯ, ಚತು, ಪರಮಾತ್ಮ, ದೂ
ರಗತನು, ಜೈಷ್ಠ್ಯನು, (೯) ವೀಪ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ. (೧೪) ವರ್ತಮಾನ
ಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ತ್ವ, ಜ್ಞಾ, ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪರಸ್ಕೃ
ಪದ ಬಂದಿದೆ || ೪೧ ||

ಶ್ಲೋ|| ಭವಲ್ಲಬ್ಧ ವರೋದೀರ್ಣ ಸ್ತಾರಕಾಖ್ಯೇ ಮಹಾಸುರಃ |

ಉಪಸ್ಥವಾಯ ಲೋಕಾನಾಂ ಧಾಮಕೇತು ರಿವೋತ್ಥಿತಃ||೪೨

ಪದ—(೧) ಭವಲ್ಲಬ್ಧವರೋದೀರ್ಣಃ (೨) ತಾರಕಾಖ್ಯಃ (೪)
ಮಹಾಸುರಃ (೪) ಉಪಸ್ಥವಾಯ (೫) ಲೋಕಾನಾಂ [೬] ಧಾಮಕೇ
ತುಃ (೭) ಇವ [೮] ಉತ್ಥಿತಃ

ಶಬ್ದ —[೧, ೨, ೪, ೮] ಆ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ, (೪) ಅ, ಪು, ಚ,
ಏ, (೫) ಅ, ಪು, ಸ, ಬ, (೬) ಉ, ಪು, ಪ್ರ ಏ, (೭) ಅವ್ಯ

ಭವಲ್ಲಬ್ಧ ವರೋದೀರ್ಣಃ ತಾರಕಾಖ್ಯೇ ಮಹಾಸುರಃ ಲೋಕಾ

ನಾಂ ಉಪಪ್ಲವಾಯ ಧೂಮಕೇತುರಿವ ಉತ್ತಿತಿಃ

ಅರ್ಥ—ಭವತ್-ನಿನ್ನಿಂದ, ಲಬ್ಧ-ಹೊಂದಿದ, ವರ-ವರದಿಂದ, ಉದೀರ್ಣಃ-ಉದ್ಧತನಾದ, ತಾರಕ-ತಾರಕನೆಂಬ, ಆಖ್ಯಃ-ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಮಹಾದೋಷವನಾದ, ಅಸುರಃ-ರಾಕ್ಷಸನು, ಲೋಕಾನಾಂ-ಲೋಕಗಳ, ಉಪಪ್ಲವಾಯ - ಉಪದ್ರವಾರ್ಥವಾಗಿ, ಧೂಮಕೇತುರಿವ - ಧೂಮಕೇತುವೆಂಬ [ದುರ್ನಿಮಿತ್ತ] ಉತ್ಪಾದದಹಾಗೆ ಉತ್ತಿತಿಃ-ಹುಟ್ಟಿದನು

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ? ನಿನ್ನ ವರಬಲದಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತನಾಗಿ ಬಹುದುಷ್ಟವಾದ ತಾರಕನೆಂಬ ಮಹಾರಾಕ್ಷಸನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾತಸೂಚಕವಾದ ಧೂಮಕೇತುವಿನಂತೆ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಉತ್ತಿತಿಃ, ಕಃ ? ಮಹಾಸುರಃ, ಕಃ ? ಧೂಮಕೇತುರಿವ, ಕಸ್ಮೈ ? ಉಪಪ್ಲವಾಯ, ಕೇಷಾಂ ? ಲೋಕಾನಾಂ, ಕಥಂ ಭೂತಃ ಮಹಾಸುರಃ ? ತಾರಕಾಖ್ಯಃ, ಪುನಃ ಕಥಂ ಭೂತೋ ಮಹಾಸುರಃ ? ಭವಲ್ಲಬ್ಧ ವರೋದೀರ್ಣಃ

ವಿಗ್ರಹ—(೧) ಭವತಃ-ಲಬ್ಧಃ-ಭವಲ್ಲಬ್ಧಃ [ಪಂತ] ಭವಲ್ಲಬ್ಧಶ್ಚ ಸಾವರಶ್ಚ-ಭವಲ್ಲಬ್ಧವರಃ [ವಿ. ಪೂರ್ವ, ಕ] ಭವಲ್ಲಬ್ಧವರೇಣ ಉದೀರ್ಣಃ-ಭವಲ್ಲಬ್ಧವರೋದೀರ್ಣಃ [ತೃತ] (೨) ತಾರಕ ಇತಿ ಆಖ್ಯಾಯಸ್ಯುಸಃ ತಾರಕಾಖ್ಯಃ (ಷ. ಬ. ೪೨) (೩) ಮಹಾಂಶ್ಚ ಸಾವಸುರಶ್ಚ-ಮಹಾಸುರಃ [ವಿ. ಪೂರ್ವ, ಕ]

ವಿಶೇಷ—[೧] ಭವತ್ + ಲಬ್ಧ = ಭವಲ್ಲಬ್ಧ, ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರಾದೇಶ; ಪರಸರ್ವಣಸಂಧಿ [೩] ಅಸುರ-ದೇವತೆಯಲ್ಲದವನು, ಅನ್ಯತಪಾನಮಾಡದವನು, ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರಕ, (ಅವ, ಅರ್ಥ) (೪) ತಾದರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ (೫) ಧೂಮಕೇತುವು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ ರಾಶ್ಯಾನಿಷ್ಠವೆಂದು ಪ್ರತಿೀತಿಯುಂಟು, ಆಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕುಭಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದೆಂದು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವು (೪) ಉತ್ + ಸ್ಥಿತಿಃ ಉತ್ತಿತಿಃ, ಇಲ್ಲಿ ಪರಪದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶವು ಬಂತು. ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಸಂಧಿ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ತಾರಕಾಸುರನು ಜಗತ್ಕುಟಕನಾಗಿ ಧೂಮ ಕೇತುವಿನ ಹಾಗೆ ಹೆಚ್ಚಿದನು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ||೩೩||

ಶ್ಲೋ|| ಪುರೇ ತಾವಂತ ಮೋವಾಸ್ಯ ತನೋತಿ ರವಿ ರಾತಮಂ |

• ದೀರ್ಘಕಾಕಮಲೋನ್ಮೇಷೋ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರೇಣ ಸಾಧ್ಯತೇ ||

ಪದ—(೧) ಪುರೇ (೨) ತಾವಂತಂ (೩) ಏವ (೪) ಅಸ್ಯ (೫) ತನೋತಿ (೬) ರವಿಃ (೭) ಆತಮಂ (೮) ದೀರ್ಘಕಾಕಮಲೋನ್ಮೇಷಃ (೯) ಯಾವನ್ಮಾತ್ರೇಣ (೧೦) ಸಾಧ್ಯತೇ.

ಕಬ್ಬ—(೧) ಅ, ನ, ಸ, ಏ (೨, ೩, ೪, ೫, ೬) ಅಸ್ಯ, (೭) ಮ, ಪು, ಷ, ಏ (೮) ಕ್ರಿಯೆ. (೯) ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೧೦) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೧೧) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೧೨) ಅ, ನ, ತ್ಯ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ರವಿಃ, ಏ ಫಕಾಕಮಲೋನ್ಮೇಷಃ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರೇಣ ಸಾಧ್ಯತೇ, ತಾವಂತಂ ಆತಮೋವ ಅಸ್ಯಪುರೇ ತನೋತಿ.

ಅರ್ಥ—ರವಿಃ-ಸೂರ್ಯನು, ದೀರ್ಘಕಾ-ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾದ ಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ, ಕಮಲ-ತಾವರೆಗಳ, ಉನ್ಮೇಷಃ-ಬಿಂಬೋಣವು, ಯಾವನ್ಮಾತ್ರೇಣ-ಎಂತಹ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಸಾಧ್ಯತೇ-ಸಾಧಿಸಬಹುದಾದುದೋ, ತಾವಂತಂ-ಅಂತಹ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ, ಆತಮೋವ - ಬಿಂಬನ್ನೇ, ಅಸ್ಯ-ಈ ತಾರಕನ, ಪುರೇ-ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ, ತನೋತಿ-ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ|| ಸೂರ್ಯನು ಈ ತಾರಕಾಸುರನ ಪುರದಲ್ಲಿ, ಜಲಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಕೊಳಗಳಲ್ಲಿನ ತಾವರೆಗಳು ಆರಬ್ಬುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಉಪ್ಪು ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವನಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಾಪಕರವಾದ ಬಿಂಬನ್ನು ಬಿಡುವಂತೆ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುವನು ತಾರಕನ ಭಯವು ಆಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಬಡಳವಾಗಿದೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ತನೋತಿ, ಕಃ ? ರವಿಃ, ಕಮೋವ, ಆತಮೋವ (ಸ, ಪ್ರ) ಕುತ್ರ ? ಪುರೇ, ಕಸ್ಯ ? ಅಸ್ಯ, ಕಥಂಭೂತಂ ಆತಮಂ ? ತಾವಂತಂ, ಸಾಧ್ಯತೇ, ಕೇನ ? ಯಾವನ್ಮಾತ್ರೇಣ ಕಃ ? ದೀರ್ಘಕಾಕಮಲೋನ್ಮೇಷಃ (ಕ, ಪ್ರ)

ವಿಗ್ರಹ....[v] ದೀರ್ಘಕಾಸು, ಕಮಲಾನಿ, ದೀರ್ಘಕಾಕಮಲಾ
ನಿ [ಸ, ತ] ದೀರ್ಘಕಾಕಮಲಾನಾಂ ಉನ್ನೇಷಃ, ದೀರ್ಘಕಾಕಮಲೋ
ನ್ನೇಷಃ (ಷ. ತ) (ಫ) ಯಾವತ್, ಏವ-ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಂ [ತ, ವೃ] ಅ
ಥವಾ ಯಾವತೀ, ಮಾತ್ರಾ, ಯಸ್ಯತತ್- ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಂ (ಷ, ಬ,
ವ್ರೀ) + ತೇನ.

ಧಾತುರೂಪ — (೫) ತನೋತಿ, ತನುತಃ, ತನ್ವಂತಿ
ತನೋಷಿ, ತನುಥಃ, ತನುಥ
ತನೋಮಿ, ತನುವಃ(ನ್ವಃ) ತನ್ಮಃ (ನುಮಃ)

ಧಾತ್ವರ್ಥ — (ತನು-ವಿಸ್ತಾರೇ) ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥ
ವೃತ್ತ್, ತನಾದಿ, vನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ, ತನು, ಎಂಬ ಧಾತುವು
ಪರಸ್ಕೈಪದದ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ
ವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ — (೧೦) ಸಾಧ್ಯತೇ, ಸಾಧ್ಯೇತೇ, ಸಾಧ್ಯಂತೇ
ಸಾಧ್ಯಸೇ, ಸಾಧ್ಯೇಥೇ, ಸಾಧ್ಯಧ್ಯೇ
ಸಾಧ್ಯೇ, ಸಾಧ್ಯಾವಹೇ, ಸಾಧ್ಯಾಮಹೇ

ಧಾತ್ವರ್ಥ — (ಸಾಧ-ಸಂಸಿದ್ಧಿ) ಸಿದ್ಧಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥವೃತ್ತ್
'ಸಾಧಿ' ಐವನೆಯ ಗಣದ 'ಸಾಧ' ಎಂಬ ಪರಸ್ಕೈಪದಿ ಧಾತುವಿಗೆ
ಕರ್ಮಾರ್ಥದ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ
ವಚನರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ — (೧) ಗುಗ್ಗುಲದಗಿಡ, ಮನೆ, ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು, ದೇಹ,
ಪಟ್ಟಣ, (ನಾನಾ) (ಫ) ಮಾತ್ರ- ಅಲ್ಪ, ಪೂರ್ಣ, ಭಾಗ, ಅವಧಾರಣ
ಗಳೆಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವರಿಸುತ್ತದೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಮಂ
ದೋಷ್ಣ ಸಂಬಂಧವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಯದಿಂದ ಮಂದೋಷ್ಣತ್ವವುಂ
ಟಾಗಿತ್ತೆಂಬ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಸಂಬಂಧೇ, ಸಂಬಂಧ
ರೂಪವಾದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತೃಲಂಕಾರವು ||೩೪||

ಶ್ಲೋ|| ಸರ್ವಾಭಿ ಸ್ವರ್ದದಾ ಚಂದ್ರ ಸ್ತಂ ಕಲಾಭಿ ನಿಫೇವತೇ |

ನಾದತ್ತೇ ಕೇವಲಾಂ ಲೇಖಾಂ ಹರಚೂಡಾಮಣೀಕೃತಾಂ||೩೪||

ಪದ—(೧) ಸರ್ವಾಭಿಃ (೨) ಸರ್ವದಾ (೩) ಚಂದ್ರಃ (೪) ತಂ (೫) ಕಲಾಭಿಃ (೬) ನಿಷೇವತೇ (೭) ನ (೮) ಆದತ್ತೇ (೯) ಕೇವಲಾಂ (೧೦) ಲೇಖಾಂ (೧೧) ಹರಚೂಡಾಮಣೀಕೃತಾಂ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೫) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ತೃ, ಬ (೨, ೭) ಅಪ್ಪ (೩) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೪) ದ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೬, ೮) ಕ್ರಿ, (೯, ೧೦, ೧೧) ಆ, ಸ್ತ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಚಂದ್ರಃ ಸರ್ವಾಭಿಃ ಕಲಾಭಿಃ ತಂ ಸರ್ವದಾನಿಷೇವತೇ, ಕೇವಲಾಂ ಹರಚೂಡಾಮಣೀಕೃತಾಂ ಲೇಖಾಂ ನ ಆದತ್ತೇ.

ಅರ್ಥ—ಚಂದ್ರಃ-ಚಂದ್ರನು, ಸರ್ವಾಭಿಃ-ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಕಲಾಭಿಃ-ಕಲೆಗಳಿಂದಲೂ, ತಂ-ಆತಾರಕನನ್ನು, ಸರ್ವದಾ - ಯಾವಾಗಲೂ, ನಿಷೇವತೇ- ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ, ಕೇವಲಾಂ - ಮುಖ್ಯವಾದ, (ಬಂದಾದ) ಹರ-ಈಶ್ವರನ, ಚೂಡಾಮಣೀಕೃತಾಂ-ಶಿರೋರತ್ನವಾದ, ಲೇಖಾಂ-ರೇಖೆಯನ್ನು, ನಾದತ್ತೇ-ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ|| ಚಂದ್ರನು ಈಶ್ವರನ ಶಿರೋಭೂಷಣವಾದ ರೇಖೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಧರಿಸದೆ ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಗಳೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ತನಗಿರುವ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಲೆಗಳಿಂದಲೂ (೧೬) ಯಾವಾಗಲೂ ಆತಾರಕನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ನಾದತ್ತೇ, ಕಃ ? ಚಂದ್ರಃ, ಕಾಂ ? ರೇಖಾಂ (ಸ ಪ್ರ.) ಕಥಾಭೂತಾಂರೇಖಾಂ ? ಹರಚೂಡಾಮಣೀಕೃತಾಂ, ಪುನಃಕಥಾಭೂತಾಂರೇಖಾಂ ? ಕೇವಲಾಂ. ನಿಷೇವತೇ, ಕಂ ? ಚಂದ್ರಃ, ಕಂ ? ತಂ (ಸ. ಪ್ರ.) ಕದಾ ? ಸರ್ವದಾ, ಕಾಭಿಃ ? ಕಲಾಭಿಃ, ಕಥಾಭೂತಾಭಿಃಕಲಾಭಿಃ ? ಸರ್ವಾಭಿಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೧೧) ಚೂಡಾಯಾಃಮಣಿಃ, ಚೂಡಾಮಣಿಃ (ಷ. ತ) ಅಚೂಡಾಮಣಿಃಚೂಡಾಮಣಿಃಸುಪದ್ಯಮಾನಾಕೃತಾ-ಚೂಡಾಮಣೀಕೃತಾ (ಕೃ. ವೃ) + ತಾಂ.

ಧಾತುರೂಪ—(೬) ನಿಷೇವತೇ, ನಿಷೇವೇತೇ, ನಿಷೇವಂತೇ
 ನಿಷೇವಸೇ, ನಿಷೇವೇಫೇ, ನಿಷೇವಧ್ವೇ
 ನಿಷೇವೇ ನಿಷೇವಾವಹೇ, ನಿಷೇವಾವಹೇ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಪೇವೃ-ಸೇವನೇ) ಸೇವಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, 'ಭಾವ್ಯದಿ' ಬಂದನೆಯ ಗಣದ ಆತ್ಮನೇಪದ (ಪೇವೃ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ, 'ಲಟ' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ—(೭) ಆದತ್ತೇ, ಆದದಾತೇ, ಆದದತೇ
 ಆದತ್ತೇ, ಆದದಾಫೇ, ಆದದ್ವೇ,
 ಆದದೇ, ಆದದ್ವಹೇ, ಆದದ್ವಹೇ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಡಾದಾಹ್-ದಾನೇ) ಕೊಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಜಾಹೋತ್ಯಾದಿ' ಮೂರನೆಯಗಣದ ಉಭಯಪದಿ 'ಡಾದಾಹ್' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಹ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ 'ಸ್ವೀಕರಿಸುವಿಕೆ' ಎಂಬ ಧಾತ್ವರ್ಥವಾಗಿದೆ, ಆತ್ಮನೇಪದ 'ಲಟ' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ---(೪) ಆಹ್ಲಾದಕಾರ್ಥವಾದ 'ಚದಿ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ' ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ 'ಯಮ' ಎಂಬಾಗಮವು ಬಂದಿದೆ (ಕೃ, ವೃ) ಆಹ್ಲಾದಕರನೆಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವು (೫) ಕಲಾ- ಅಂಕ, ಚಿತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸ, ಛಾ ಕಾವ್ಯಗಳು (ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ), ಚಂದ್ರನ ಹದಿನಾರನೆಯ ಸಾಗ, (೧-೧೬) ಇವು (ನಾನಾ) (೬) ಧಾತ್ವಾದಿಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರವೂ, ಪುನಃ, ಆ ಸಕಾರವು 'ನಿ' ಎಂಬುಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ [೧೦] ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು, ಬುದು, ಎಲ್ಲ, ಮುಖ್ಯ [ನಾನಾ] ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸರ್ವದಾ ಸಂಪೂರ್ಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಉಂಟಾದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಖ್ಯ ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಿರುವುದು ||೪||

ಶ್ಲೋ|| ವ್ಯಾನ್ಮತುಗತಿ ರುದ್ಯಾನೇ ಕುಸುಮಸ್ತೇಯಸಾಧ್ವಸಾತ್ |

ನ ವಾತಿ ವಾಯು ಸ್ತತ್ಪಾರ್ಶ್ವೇ ತಾಲವ್ಯಂತಾನಿಲಾಧಿಕಂ ||೫||

ಪದ---(೧)ವ್ಯಾವೃತ್ತಗತಿಃ (೨) ಉದ್ಯಾನೇ (೩) ಕುಸುಮಸ್ತೀ
ಯಸಾಧ್ಯಸಾತ್ (೪) ನ (೫) ವಾತಿ (೬) ವಾಯುಃ (೭) ತತ್ಪ್ರಶ್ನೇ
(೮) ತಾಲವೃಂತಾನಿಲಾಧಿಕಂ.

ಕಬ್ಬ---(೧) ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೨, ೩) ಅ, ನ, ಸ, ಏ (೪)
ಈ, ನ, ಪಂ, ಏ (೫, ೮) ಅಪ್ಯ. (೬) ಕ್ರಿ. (೭) ಉ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ

ಅನ್ವಯ---ವಾಯುಃ ಕುಸುಮಸ್ತೀಯಸಾಧ್ಯಸಾತ್ ಉದ್ಯಾನೇ
ವ್ಯಾವೃತ್ತಗತಿಸ್ತೇ, ತತ್ಪ್ರಶ್ನೇ ತಾಲವೃಂತಾನಿಲಾಧಿಕಂನವಾತಿ.

ಅರ್ಥ---ವಾಯುಃ-ವಾಯುವು, ಕುಸುಮ- ಹೂಗಳ, ಸ್ತೀಯ-
ಅಪಹಾರದಿಂದೂಟಾದ, ಸಾಧ್ಯಸಾತ್-ಭಸದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಉದ್ಯಾ
ನೇ-ಉಸಿವನದಲ್ಲಿ, ವ್ಯಾವೃತ್ತ-ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗತಿಸ್ತೇ-ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನಾ
ಗಿ, ತತ್-ಆ ಉದ್ಯಾನದ, ಪ್ರಶ್ನೇ-ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ತಾಲವೃಂತ - ಬೀ
ಸಣಿಗೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ, ಅನಿಲ-ವಾಯುವಿಗಿಂತ, ಅಧಿಕಂ-ಹೆಚ್ಚಾಗಿ,
ನವಾತಿ-ಬೀಸುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ|| ವಾಯುವು ಆ ಕಾರಕನ ಶೃಂಗಾರವನದಲ್ಲಿ ತಾನು ಸಂ
ಚರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ವನವೃಕ್ಷಲತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುಷ್ಪಗಳು ಉದುರಿಹೋಗುವು
ದರಿಂದ ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಹೂವಿನ ಕಳ್ಳತನವು ಒದುವದೆಂದೂ ಅಥವಾ ಹೂ
ಗಳನ್ನುದುರಿಸಿದುದು ಅಪಹಾರವಾದುದರಿಂದ ಮೈಯಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾ
ತ್ರನಾಗಿ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಹೆದರಿ ಅವ
ನ ಪುಷ್ಪವಾಟಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾತುಕವಾಗಿ ಸುಳಿಸದೆ ಆ ತೋಟದ ವೃಕ್ಷ
ಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಸಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಸುವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಜಲಿಸುವ ಮಂದವೇಗ
ವುಳ್ಳ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಮನಾದ ವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಬೀಸುವನಲ್ಲದೆ ಬಿರು
ಸಾಗಿ ಬೀಸದಿರುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ನವಾತಿ, ಕಃ ? ವಾಯುಃ (೨, ಪ್ರ) ಕಥಂ ? ತಾ
ಲವೃಂತಾನಿಲಾಧಿಕಂ, ಕುತ್ರ ? ತತ್ಪ್ರಶ್ನೇ, ಕಥಾಭೂತಸ್ಯ ? ವ್ಯಾ
ವೃತ್ತಗತಿಸ್ತೇ, ಕುತ್ರ ? ಉದ್ಯಾನೇ, ಕಸ್ಮಿತ್ - ಕುಸುಮಸ್ತೀಯ
ಸಾಧ್ಯಸಾತ್.

ವಿಗ್ರಹ---(೧) ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ, ಗತಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ - ವ್ಯಾವೃತ್ತಗತಿಃ

(ಷ, ಒ, ವ್ರೀ) (೪) ಕುಸುಮಾನಾಂ ಸ್ತೇಯಂ - ಕುಸುಮಸ್ತೇಯಂ.
 (ಷ, ತ) ಕುಸುಮಸ್ತೇಯಾತ್ ಸಾಧ್ಯಸಂ-ಕುಸುಮಸ್ತೇಯಸಾಧ್ಯಸಂ
 (ಪಂ. ತ) + ತಸ್ಮತ್ [೨] ತಸ್ಯಸಾರ್ಥಂ-ತತ್ಪ್ರಾರ್ಥಂ [ಷ, ತ್ರ +
 ತಸ್ಮತ್ (೪) ತಾಲಸ್ಯೇನವೃಂತಂಯಸ್ಯತತ್-ತಾಲವೃಂತಂ (ಷ, ಒ,
 ವ್ರೀ) ತಾಲವೃಂತಸ್ಯ ಅನಿಲಃ- ತಾಲವೃಂತಾನಿಲಃ [ಷ, ತ್ರ] ತಾಲವೃಂ
 ತಾನಿಲಾತ್ ಅಧಿಕಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ತೃಣಿತದ್ಯಥಾಭವತಿತಥಾ-ತಾಲವೃಂತಾನಿ
 ಲಾಧಿಕಂ [ಅವ್ಯ. ಭಾ]

ಧಾತುರೂಪ--(೫) ವಾತಿ, ವಾತಃ ವಾಂತಿ
 ವಾಽ, ವಾಥಃ, ವಾಥ
 ವಾಮಿ, ವಾವಃ, ವಾಮುಃ

ಧಾತ್ಯರ್ಥ--(ವಾ-ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ) ಚಲಿಸುವಿಕೆ, ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಆದಾದಿ' ಎರಡನೆಯಗಣದ ಪರಸ್ಮೈವದಿ 'ವಾ' ಎಂಬಧಾತುವು ಲಟ್ ಲಕಾರದ ಎರಡನೆಯಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವ ಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ--(೨) ಸ್ತೇನಸ್ಯಭಾವಃ ಸ್ತೇಯಂ [ತ. ವೃ] ಸ್ತೇನ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ 'ಲಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿದೆ (೩) ಆಕಾರಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಯುಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ (ಕೃ, ವೃ) ||೪||

ಶ್ಲೋ|| ಪರಾಪ್ರಯಸೇವಾ ಮುಕ್ತೃಜ್ಯ ಪುಷ್ಪಸಂಭಾರತತ್ಪರಾಃ |

ಉದ್ಯಾನಪಾಲಸಾಮಾನ್ಯ ಮೃತವ ಸ್ತುತುಮಾಸತೇ ||೪||

ಪದ--(೧) ಪರಾಪ್ರಯಸೇವಾಂ (೨) ಉತ್ಸೃಜ್ಯ (೪) ಪುಷ್ಪ ಸಂಭಾರತತ್ಪರಾಃ (೪) ಉದ್ಯಾನಪಾಲಸಾಮಾನ್ಯಂ (೫) ಮೃತವಃ (೬) ತಂ (೭) ಉಪಾಸತೇ

ಶಬ್ದ--(೧) ಆ, ಪ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (, ೪) ಅವ್ಯ, (೪) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೫) ಉ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೬) ದ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ [೭] ಕ್ರಿ.

ಅನ್ವಯ--ಮೃತವಃ ಪರಾಪ್ರಯಸೇವಾಂ ಉತ್ಸೃಜ್ಯ, ಪುಷ್ಪಸಂಭಾರತತ್ಪರಾಃ, ಉದ್ಯಾನಪಾಲಸಾಮಾನ್ಯಂ ತಂ ಉಪಾಸತೇ.

ಅರ್ಥ—ಋತವಃ - ವಸುತಾದಿ ಆರೆ. ಋತುಗಳು, ಪರಿಯಾ-ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿದ, (ಸರದಿ) ಸೇವಾಂ - ಸೇವೆಯನ್ನು, ಉತ್ಪ್ರಜ್ಯ-ಬಿಟ್ಟು, ಪುಷ್ಪ-ಹೂಗಳನ್ನು, ಸಂಭಾರ-ಕೂಡಿಡುವುದರಲ್ಲಿ, ತತ್ಪರಾಃ-ಆಸಕ್ತಗಳಾಗಿ, ಉದ್ಯಾನ-ತೋಟವನ್ನು, ಪಾಲ-ಕಾಯುವವರೊಡನೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಂ-ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, ತಂ-ಆ ತಾರಕನನ್ನು, ಉಪಾಸತೇ-ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತಲಿವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ|| ಋತುಗಳು ತಾವು ಬರುವಕಾಲವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಗಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಜಾತಿಯ ಹೂಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಎಲ್ಲಜಾತಿಯ ಪುಷ್ಪಗಳೂ ಎಲ್ಲಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ತಮ್ಮನೊಲೆ ತನ್ನಬರುವುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ, ಹೂಗಳನ್ನೆದ್ದದ್ದು ಸುವುದೇ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸವಾಗಿವಲ್ಲ ಉದ್ಯಾನಪಾಲಕರಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ, ತಾನೂ ಸರಿಸದಾ ಸಕಲ ಪುಷ್ಪಸುಗ್ರಹದಿಂದ ಆ ತಾರಕನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಿರುವುವು. ಶೀತೋಷ್ಣಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಂದ ಹೂಗಳು ಬಿಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲದಂತಿರುವುದು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಉಪಾಸತೇ, ಕೇ ? ಋತವಃ, ಕಂ ? (ಸ. ಪು) ಕಥಾ ? ಉದ್ಯಾನಪಾಲಸಾಮಾನ್ಯಂ, ಕಥಾಭೂತಾಸ್ಸಂತಃ ? ಪುಷ್ಪಸಂಭಾರತತ್ಪರಾಃ, ಕಿಂಕೃತ್ವಾ ? ಉತ್ಪ್ರಜ್ಯ, ಕಾಂ ? ಪರಿಯಾಸೇವಾಂ.

ವಿಗ್ರಹ—(೧) ಪರಿಯಾಸೇವಾ - ಪರಿಯಾಸೇವಾ (ತೃ. ತ) + ತಾಂ. [೪] ಪುಷ್ಪಸಾಂಸಂಭಾರಃ - ಪುಷ್ಪಸಂಭಾರಃ (ಷ. ತ). ತಸ್ಮಿನ್ ಪರಾಃ-ತತ್ಪರಾಃ [ಸ. ತ] ಪುಷ್ಪಸಂಭಾರೇತತ್ಪರಾಃ-ಪುಷ್ಪಸಂಭಾರತತ್ಪರಾಃ [ಸ. ತ] (೪) ಉದ್ಯಾನಸ್ಯಪಾಲಾಃ-ಉದ್ಯಾನಪಾಲಾಃ(ಷ.ತ) ಉದ್ಯಾನಪಾಲೈಃ ಸಾಮಾನ್ಯಯಥಾಭವತಿತಥಾ - ಉದ್ಯಾನಪಾಲಸಾಮಾನ್ಯಂ (ಅವ್ಯ. ಭಾ).

ಧಾತುರೂಪ.... (೨) ಉಪಾಸ್ಯೇ, ಉಪಾಸಾತೇ, ಉಪಾಸತೇ.
ಉಪಾಸ್ಯೇ, ಉಪಾಸಾಥೇ, ಉಪಾಧ್ಯೇ.
ಉಪಾಸೇ, ಉಪಾಸ್ಯಹೇ, ಉಪಾಸ್ಮಹೇ:

ಧಾತ್ವರ್ಥ—[ಆ-ಉಪವೇಶನೇ] ಕೂತುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಆದಾದಿ' ಎರಡನೆಯಗೂವ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ 'ಆಸ' ಎಂಬ ಧಾತು ವಿಗೆ 'ಉಪ' ಎಂಬುಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ 'ಸೇವಿಸುವಿಕೆ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ 'ಲಟ' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ---(೨) ಲೈಬಾತಾವ್ಯಯವು (೩) ತತ್ಪರ, ಪ್ರಸಿತ, ಅಸಕ್ತ, ಇವು ಏಕಾರ್ಥಗಳು (೪) ಸಮಾನಸ್ಯಭಾವಃ - ಸಾಮಾನ್ಯ (ತವ್ಯ) ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು ಈ ಶ್ಲೋದಲ್ಲಿ ಪದ್ಯಗಳು ಉದ್ಯುನಪಾಲಕರೊಡನೆ ತಾರಕನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಸಹೋಕ್ತ್ಯುಲಂಕಾರವು ||೩೬||

ಶ್ಲೋ|| ತಸ್ಮೋಪಾಯನಯೋಗ್ಯಾನಿ ರತ್ನಾನಿ ಸರಿತಾಂ ಪತಿಃ |

ಕಥಮಪ್ಯಂಭಸಾಮಂತರಾಸಿಪ್ಸತ್ತೇಃ ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ ||೩೭||

ಪದ---(೧) ತಸ್ಯ (೨) ಉಪಾಯನಯೋಗ್ಯಾನಿ (೩) ರತ್ನಾನಿ (೪) ಸರಿತಾಂ (೫) ಪತಿಃ (೬) ಕಥಂ (೭) ಅಪಿ (೮) ಅಂಭಸಾಂ (೯) ಅಂತಃ (೧೦) ಅಸಿಪ್ಸತ್ತೇಃ (೧೧) ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ

ಶಬ್ದ---(೧) ದ, ಪ್ರ, ಪ, ಏ (೨,೩) ಅ, ನ, ದ್ವಿ, ಬ (೪) ಇ, ಪ್ರ, ಪ್ರ, ಏ (೬, ೭, ೮) ಅವ್ಯ (೯) ಸ, ನ, ಪ, ಬ (೧೦) ಇ, ಸ್ವೀ, ಮಾ, ಏ (೧೧) ಕ್ರಿ.

ಅರ್ಥಯ---ಸರಿತಾಂ ಪತಿಃ ತಸ್ಯ ಉಪಾಯನಯೋಗ್ಯಾನಿ ರತ್ನಾನಿ ಅಂಭಸಾಂ ಅಂತಃ ಕಥಮಪಿ ಅಸಿಪ್ಸತ್ತೇಃ ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ.

ಅರ್ಥ---ಸರಿತಾಂ - ನದಿಗಳ, ಪತಿಃ-ಬಡೆಯನಾದ ಸಮುದ್ರನು, ತಸ್ಯ-ಈ ತಾರಕನ, ಉಪಾಯನ-ಕಾಣಿಕೆಗೆ, ಯೋಗ್ಯಾನಿ-ಅರ್ಹಗಳಾದ, ರತ್ನಾನಿ-ರತ್ನಗಳನ್ನು, ಅಂಭಸಾಂ - ನೀರಿನ, ಅಂತಃ-ಬಳಗೆ, ಕಥಮಪಿ-ಹೇಗೂ, (ಮಹಾಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಅಸಿಪ್ಸತ್ತೇಃ- ಸಿದ್ಧವಾಗುವವರೆಗೂ, ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ-ಕಾಯುತ್ತಾನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ - ಸಮುದ್ರರಾಜನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ನವರತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ತಾರಕನಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ (ನಜರು) ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ

ರತ್ನಗಳನ್ನುಮಾತ್ರ ಅವು ಪುಸಾಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವವರೆಗೂ ಮಹಾಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಬಹು ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಕಾದುಕೊಂಡಿರುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ:—ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ, ಕಃ ? ಪತಿಃ, ಕಾನಿ ? ರತ್ನಾನಿ, (ಸಃ ಪ್ರ) ಕಸ್ಯಾಃ? ಆನಿಷ್ಪತ್ತೇಃ, ಕಥಂ? ಕಥಮಪಿ, ಕಾತ್ರ ? ಅಂತಃ, ಕೇಷಾಂ? ಅಂಭಸಾಂ, ಕಥಂಭೂತಾನಿ ರತ್ನಾನಿ ? ಉಪಾಯನಯೋ ಗ್ಯಾನಿ, ಕಸ್ಯ? ತಸ್ಯ, ಕಾಸಾಂ? ಸರಿತಾಂ,

ವಿಗ್ರಹ:—(೨) ಉಪಾಯನಾನಾಯೋರ್ಗ್ಯಾಃ-ಉಪಾಯನಯೋ ಗ್ಯಾನಿ (ಷ, ತ) + ತಾನಿ, (೧೦)ನಿಷ್ಪತ್ತಿಮುಖ್ಯವ್ಯಪ್ತ-ಆನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ (ಪ್ರ, ಸ) + ತಸ್ಯಾಃ.

ಧಾತುರೂಪ:—(೧೦) ಪ್ರತೀಕ್ಷತೇ, ಪ್ರತೀಕ್ಷಂತೇ, ಪ್ರತೀಕ್ಷಂತೆ ಪ್ರತೀಕ್ಷಸೇ, ಪ್ರತಿಕ್ಷೇಥೇ, ಪ್ರತೀಕ್ಷಧ್ವೇ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಃ, ಪ್ರತೀಕ್ಷಾವಹೇ, ಪ್ರತೀಕ್ಷಾಮಹೇ

ಧಾತೃರ್ಥ—(ಈಕ್ಷ ವರ್ತನೇ) ನೋಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, ಭ್ಯಾದಿ, ಬಂದನೆಯಗಣದ ಆತ್ಮನೇಪರಿ 'ಈಕ್ಷ, ಎಂಬಧಾತುವಿಗೆ' ಪ್ರತಿ ಎಂಬುಪಸರಗವುಸೇರಿ, ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ 'ಲಟ್, ಲ ಕಾರದ ವರ್ಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಉಪಾಯನ, ಪ್ರದೇಶನ, ಪ್ರಾಭೃತ, ಇವು ಏಕಾರ್ಥಕಗಳು (೧) 'ಆನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಅಯಿಾಭಾವವೂ ಆಗುವುದುಂಟು, ನಿರ್ + ಪದ್ + ತಿ, ನಿಷ್ಪದ್, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಭಾವಾರ್ಥದಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವುಬಂದಿದೆ, ಆಚ್ ಎಂಬುವುದು (೩) ಮರ್ಯಾದಾರ್ಥಕವಾದ ಅವ್ಯಯವು ||೩೩||

ಶ್ಲೋ|| ಜ್ವಲಂತುಣಿಶಿಖಾ ಶ್ವೇತಂ ವಾಸುಕಿಪ್ರಮುಖಾ ನಿಶಿ |

ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪತಾ ಮೇತ್ಯ ಭುಜಂಗಾಃ ಪರೈಪಾಸತೇ ||೩||

ಪದ—(೧) ಜ್ವಲಂತುಣಿಶಿಖಾಃ (೨) ಚ (೪) ವನಂ (೩) ವಾಸುಕಿ ಪ್ರಮುಖಾಃ (೫) ನಿಶಿ, (೬) ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪತಾಂ (೭) ವೈ(೮) ಭುಜಂ ಗಾಃ (೯) ಪರೈಪಾಸತೇ.

ಕಬ್ಬ—(೧, ೪, ೮) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೨, ೩) ಅನ್ಯ, (೪) ದ, ಪು
ದ್ವಿ, ಏ (೫) ಕ, ಸ್ಪ್ರಿ, ಸ, ಏ (೬) ಆ, ಸ್ಪ್ರಿ, ದ್ವಿ, ಏ (೮) ಕ್ರಿ.

ಅನ್ವಯ—ಚ, ಜ್ವಲಂತಃಣಿಶಿಖಾಃ ವಾಸುಕಿಪ್ರಮುಖಾಃ ಭುಜಂ
ಗಾಃ ನಿಶಿ ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪತಾಂ ಏತ್ಯ ಏನಂ ಪರ್ಮಪಾಸತೇ.

ಅರ್ಥ--ಚ-ಮತ್ತು, ಜ್ವಲಂತ- ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ಮಣಿ-ಶಿ
ರೋಮಣಿಗಳ, ಶಿಖಾಃ-ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ, ವಾಸುಕಿ-ವಾಸುಕಿಯೇ, ಪ್ರಮು
ಖಾಃ-ಮೊದಲಾದ, ಭುಜಂಗಾಃ-ಸರೃಗಳು, ನಿಶಿ-ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ. ಸ್ಥಿರ-ನಾ
ಶವಿಲ್ಲದ, ಪ್ರದೀಪತಾಂ-ದೊಡ್ಡದೀಪದ ರೀತಿಯನ್ನು, ಏತ್ಯ-ಹೊಂದಿ,
ಏನಂ-ಈ ತಾರಕನನ್ನು, ಪರ್ಮಪಾಸತೇ-ಸೇವಿಸುತ್ತಿರುವುವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ--ವಾಸುಕಿ ಮೊದಲಾದ ಸರೃಶ್ರೇಷ್ಠಗಳು ತಮ್ಮ ತಲೆ
ಯಲ್ಲಿ ಧಳಧಳಿಸುತ್ತಿರುವನತ್ನಗಳ ಕಾಂತಿಗಳಿಂದ ಎಂದಿಗೂ ಗಾಳಿಯಿಂ
ದ, ಅಥವಾ ತೈಲಾಭಾವದಿಂದ ಆರದ ದೀಪಗಳಂತಿದ್ದು, ಅವನನ್ನು ಸರೃ
ದಾಸೇವಿಸುತ್ತಿರುವುವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ--ಪರ್ಮಪಾಸತೇ, ಕೆ? ಭುಜಂಗಾಃ, ಕಂ ? ಏನಂ (ಸ
ಪ್ರ) ಕಿಂಕ್ಯತ್ವಾ? ಏತ್ಯ, ಕಾಂ? ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪತಾಂ, ಕದಾ? ನಿಶಿ, ಕಥಂ
ಭೂತಾಃ ಭುಜಂಗಾಃ? ವಾಸುಕಿಪ್ರಮುಖಾಃ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತಾಃ ಭ
ಜಂಗಾಃ? ಜ್ವಲಂತಃಣಿಶಿಖಾಃ, ಕಿಂ? ಚ:

ವಿಗ್ರಹ:--(೧) ಜ್ವಲಂತಃ ಮಣಯಃ-ಜ್ವಲಂತಃಮಣಯಃ (ವಿ, ಪೂ
ರೈ, ಕ) ಜ್ವಲಂತಃಣೀನಾಂ ಶಿಖಾಯೇಷಾಂತೇ-ಜ್ವಲಂತಃಣಿಶಿಖಾಃ (ಪ
ಬ, ವ್ರೀ) (೪) ವಾಸುಕಿಃ-ಪ್ರಮುಖಯೇಷಾಂತೇ ವಾಸುಕಿಪ್ರಮು
ಖಾಃ (ಪ, ಬ, ವ್ರೀ) (೬) ಸ್ಥಿರಶ್ಚಾಸಪ್ರದೀಪಶ್ಚ - ಸ್ಥಿರಪ್ರ
ದೀಪಃ (ವಿ. ಪೂರೈ, ಕ) ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪಸ್ಯಭಾವಃ-ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪತಾ (ತ,
ವೈ) + ತಾಂ,

ಧಾತುರೂಪ--(೮) ಪರ್ಮಪಾಸ್ಮೇ, ಪರ್ಮಪಾಸಾತೇ, ಪರ್ಮಪಾಸತೇ
ಪರ್ಮಪಾಸ್ಮೇ, ಪರ್ಮಪಾಸಾಥೇ, ಪರ್ಮಪಾಥ್ಯೇ
ಪರ್ಮಪಾಸೇ, ಪರ್ಮಪಾಸ್ಮಜೇ, ಪರ್ಮಪಾಸ್ಮಜೇ
ಧಾತೃರ್ಥ--(ಆಸ-ಉಪವೇಶನೇ)ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥ

ವೃಷ್ಟಿ ಅದಾದಿ, ಎರಡನೆಯ ಗಣದ ಆಸ, ಎಂಬಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿ, ಉಪಮಂ ಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳುಸೇರಿ, ಸೇವಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿ, ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲಟ್ ಲಕಾರದ, ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನರೂಪವಾಗಿದೆ.

• ವಿಶೇಷ!--(೭) ಇಣ್, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಪ ರವಾಗಿ (ಇ + ಯ) ಪಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುವ ಲ್ಯಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವುಪ ರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ, ಧಾತುಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನಡುವೆ ತುಕ್, (ತಃ) ಎಂಬಾಗಮವೂ ಬಂದಿದೆ, (೮) ಸರ್ಪ, ಸಿದ್ಧರು, ವಿಟ, ಇವು ನಾನಾರ್ಥಗಳು. ಭುಜಂಗಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಧ್ವನಿತೋರವುದು, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರಪ್ರದೀಪವೆಂಬ ಉಪಮಾನವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ಜ್ವಲಂತಗಿರಿ ಪಿ, ಎಂಬ ಉಪಮೇಯವಸ್ತುವನ್ನು (ಪರಿಣಾಮವಾದುವುದರಿಂದ) ಬ ದಲಾಯಿಸೋಣದರಿಂದ ಉಪಮಾನವಸ್ತುವಿನಿಂದಾಗ ಬೇಕಾದ ಬೆಳಗು ವಿಕೆ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರವು ||೪೮||

ಶ್ಲೋ || ತತ್ಕೃತಾನುಗ್ರಹಾಪೇಕ್ಷೇ ತಂ ಮುಹು ರ್ದಿತಹಾರಿತ್ಯಃ |

. ಅನುಕೂಲಯತಿಂದ್ರೋ ಪಿ ಕಲ್ಪದ್ರುಮವಿಭೂಷಣೈಃ || (೪೯)

ಪದ;--(೧) ತತ್ಕೃತಾನುಗ್ರಹಾಪೇಕ್ಷೇ (೨) ತಂ (೩) ಮುಹುಃ (೪) ದೂತಹಾರಿತ್ಯಃ (೫) ಅನುಕೂಲಯತಿ (೬) ಇಂದ್ರಃ (೭) ಅಪಿ (೮) ಕಲ್ಪದ್ರುಮವಿಭೂಷಣೈಃ

ಶಬ್ದ--(೧) ನ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೨) ದ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೩, ೭) ಅನ್ಯ (೪, ೮) ಅ, ನ, ತ್ಯ, ಬ (೫) ಕ್ರಿ. (೬) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ.

ಅನ್ವಯ --- ಇಂದ್ರೋಪಿ ತತ್ಕೃತಾನುಗ್ರಹಾಪೇಕ್ಷೇ ಸ್ತು ತಂ ಮುಹುಃ ದೂತಹಾರಿತ್ಯಃ ಕಲ್ಪದ್ರುಮವಿಭೂಷಣೈಃ ಅನುಕೂಲಯತಿ

ಅರ್ಥ--ಇಂದ್ರೋಪಿ-ಇಂದ್ರನೂ ಕೂಡ, ತತ್ - ಆ ತಾರಕನಿಂ ದ, ಕೃತ-ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನುಗ್ರಹ-ಪ್ರಸಾದವನ್ನು, ಅಪೇಕ್ಷೇ-ಅಪೇಕ್ಷೆ ಸುವವನಾಗಿ, ತಂ-ಅವನನ್ನು, ಮುಹುಃ-ಆಗಾಗ್ಗೆ, ದೂತ-ಸೇವಕರಿಂದ,

ಹಾರಿತ್ಯೇ-ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಲ್ಪದ್ರುಮ-ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳ, ವಿಭೂಷಣೈಃ-
ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ, (ಹೂಗಳಿಂದ) ಅನುಕೂಲಯತಿ - ತನಗೆ ಅನುಕೂ
ಲನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನು

ತಾತ್ಪರ್ಯ--ಇಂದ್ರನು ಆ ತಾರಕನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಹೇಗಾದ
ರೂ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದು ನೆನೆದು ತನ್ನ ಸೇವಕರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅಡಿ
ಗಡಿಗೆ ತನ್ನ ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳ ಆಮೋಘವಾದ ಪುಷ್ಪ
ಗಳ ಸರವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಬಲಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ--ಅನುಕೂಲಯತಿ, ಕಃ ? ಇಂದ್ರಃ, ಕಂ ? ತಂ (ಸ,
ಪ್ರ) ಕೈಃ ? ಕಲ್ಪದ್ರುಮವಿಭೂಷಣೈಃ, ಕಥಂಭೂತೈಃ ಕಲ್ಪದ್ರುಮವಿ
ಭೂಷಣೈಃ ? ದೂತಹಾರಿತ್ಯೇ, ಕದಾ ? ಮುಹುಃ, ಕಥಂಭೂತಸ್ತೇ ?
ತತ್ಕೃತಾನುಗ್ರಹಾವೇಕ್ಷೀಸೇ

ವಿಗ್ರಹ--(೧) ತೇನಕೃತಃ-ತತ್ಕೃತಃ (ತೃ, ತ) ತತ್ಕೃತಶ್ಚಾಸೌ
ಅನುಗ್ರಹಶ್ಚ ತತ್ಕೃತಾನುಗ್ರಹಃ (ವಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ) ಅವೇಕ್ಷಾ ಅಸ್ಯಾ
ಸ್ತೀತಿ ಅವೇಕ್ಷೀ (ಕ, ವೃ) ತತ್ಕೃತಾನುಗ್ರಹೇ ಅವೇಕ್ಷೀ-ತತ್ಕೃತಾನು
ಗ್ರಹಾವೇಕ್ಷೀ (ಸ, ತ) [೪] ದೂತೈಃಹಾರಿತಾನಿ-ದೂತಹಾರಿತಾನಿ (ತೃ,
ತ) + ತೈಃ (೪) ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದ್ರುಮಾಃ - ಕಲ್ಪದ್ರುಮಾಃ (ಸಂ, ಪೂ
ರ್ವ, ಕ) ಕಲ್ಪದ್ರುಮಾಣಾಂ ವಿಭೂಷಣಾನಿ-ಕಲ್ಪದ್ರುಮವಿಭೂಷಣಾನಿ
(ಪ, ತ) + ತೈಃ.

ಧಾರಾರೋಪ[೫] ಅನುಕೂಲಯತಿ, ಅನುಕೂಲಯತಃ ಅನುಕೂಲಯಂತಿ

ಅನುಕೂಲಯಸಿ, ಅನುಕೂಲಯಥಃ ಅನುಕೂಲಯಥ,

ಅನುಕೂಲಯಾಮಿ ಅನುಕೂಲಯಾವ ಅನುಕೂಲಯಾಮಃ

ಧಾತ್ವರ್ಥ--ಪ್ರತಿಪದಿಕವಾದ ಅನುಕೂಲ, ಎಂಬ ಕಲ್ಪದಮೇ
ಲೆ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಎಂಬ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಸನಾದ್ಯಂತ
ವಾದ ಅನುಕೂಲಯ, ಎಂಬಧಾತುವಾಗಿ ಪರಸ್ಕೃಪದದ ಲಟ್ ಲಕಾರ
ದ ವರ್ಮನಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ

ವಿಶೇಷ--[೧] ನಿವಿಪ್ರತ್ಯಯಾತವು [೨] ತಂ, ಮುಹುಃ, ಎಂಬ

ದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರತ್ಯಹಂ' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವು [೮] ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಲಾಕಾರವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಹೊಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು||

ಶ್ಲೋ|| ಇತ್ಥ ಮಾರಾಧ್ಯಮಾನೋಪಿ ಕ್ಲಿಶ್ನಾತಿ ಭುವನತ್ರಯಂ |

ಶಾವ್ಯೇ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಪಕಾರೇಣ ನೋಪಕಾರೇಣ ದುರ್ಜನಃ ||೪೦||

• ಪದ:—(೧) ಇತ್ಥಂ (೨) ಆರಾಧ್ಯಮಾನಃ (೩) ಅಪಿ (೪) ಕ್ಲಿಶ್ನಾತಿ (೫) ಭುವನತ್ರಯಂ (೬) ಶಾವ್ಯೇತ್ (೭) ಪ್ರತ್ಯಪಕಾರೇಣ (೮) ನ (೯) ಉಪಕಾರೇಣ (೧೦) ದುರ್ಜನಃ.

ಶಬ್ದ—(೧, ೩, ೮) ಅವ್ಯ (೨, ೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೪, ೬) ಕ್ರಿ (೫) ಅ, ನ, ದ್ವಿ, ಏ (೭, ೯) ಅ, ಪು, ತ್ಯ ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಇತ್ಥಂ (೨೩), ಆರಾಧ್ಯಮಾನೋಪಿ, ಭುವನತ್ರಯಂ ಕ್ಲಿಶ್ನಾತಿ, ದುರ್ಜನಃ ಪ್ರತ್ಯಪಕಾರೇಣ ಶಾವ್ಯೇತ್, ಉಪಕಾರೇಣ ನ-

ಅರ್ಥ—ಇತಂ-ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸಃ-ಆ ತಾರಕನು, ಆರಾಧ್ಯಮಾನೋಪಿ, -ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವನಾದರೂ, ಭುವನತ್ರಯಂ-ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನೂ, ಕ್ಲಿಶ್ನಾತಿ-ದುಃಖಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ದುರ್ಜನಃ-ದುಷ್ಕನು, ಪ್ರತ್ಯಪಕಾರೇಣ-ತನ್ನ ಅಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕಾರಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಶಾವ್ಯೇತ್-ಶಾಂತನಾಗುವನು, ಉಪಕಾರೇಣ-ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ನ-ಶಾಂತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಹೀಗೆ ಆ ತಾರಕನನ್ನು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ, ಭುಜಗರೂ, ಇಂದ್ರನೇವೊದಲಾದವರೂ ಸೇವಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದರೂ ಅವನು ಸಮಾಧಾನ ಬೆತ್ತನಾಗದೆ ಲೋಕವನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತಿರುವನು, ಅದುವ್ಯಾಯವೇಸರಿ, ದುಷ್ಕನ ಅಪಕಾರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವನನ್ನು ದಂಡಿಸಿದರೆ ಅವನು ಶಾಂತನಾಗುವನಲ್ಲದೆ ಅವನಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಾ ಬಂದರೆ ಶಾಂತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೂ ಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ನ, ಕೇನ? ಉಪಕಾರೇಣ, ಶಾವ್ಯೇತ್, ಕಃ? ದುರ್ಜನಃ (ಅ, ಪ್ರ) ಕೇನ? ಪ್ರತ್ಯಪಕಾರೇಣ, ಕ್ಲಿಶ್ನಾತಿ, ಕಃ?(ಸಃ), ಕಿಂ? ಭುವನತ್ರಯಂ (ನ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತೋಪಿ? ಆರಾಧ್ಯಮಾನೋಪಿ, ಕಥಂ? ಇತ್ಥಂ.

ವಿಗ್ರಹ—(೫) ಭುವನಾನಾಂತ್ರಯಂ-ಭುವನತ್ರಯಂ(ಪ್ರ,ತ)ತತ್
ಧಾತುರೂಪ---(೪) ಕ್ಲಿಶ್ವಾತಿ, ಕ್ಲಿಶ್ವೀತಃ, ಕ್ಲಿಶ್ವಂತಿ

ಕ್ಲಿಶ್ವಾಸಿ, ಕ್ಲಿಶ್ವೀಥಃ, ಕ್ಲಿಶ್ವೀಥ

ಕ್ಲಿಶ್ವಾಮಿ, ಕ್ಲಿಶ್ವೀಮಃ, ಕ್ಲಿಶ್ವೀಮಃ

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಕ್ಲಿಶ್ವಾ-ವಿಬಾಧನೇ) ಬಾಧೆಪಡಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥ
ವುಳ್ಳ ಕ್ರಾೃದಿ, ಬಂಭತ್ತನೆಯ ಗಣದ ಕ್ಲಿಶ್ವಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಲಟ್
ಲಕಾರದ ವರಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ---ಶಾನ್ಯೋತ್, ಶಾನ್ಯೋತಾಂ, ಶಾನ್ಯೋಯಾಃ,

ಶಾನ್ಯೋಃ, ಶಾನ್ಯೋತಂ, ಶಾನ್ಯೋತ,

ಶಾನ್ಯೋಯಂ, ಶಾನ್ಯೋವ, ಶಾನ್ಯೋಮ.

ಧಾತ್ವರ್ಥ--- [ಶಮು-ಶುಪಶಮೇ] ಶಾಂತಿಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥ
ವುಳ್ಳ ದಿವಾದಿ ೪ನೆಯಗಣದ ಪರಸ್ಕೈಪದಿ,ಶಮು, ಎಂಬ ಧಾತುವು ವಿಧ್ಯ
ರ್ಥದ ಲಜ್, ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ--- (೧) ಇದಮ್, ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥ
ಮು, ಪುತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ, (೨) ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಶಾನಚ್', ಪುತ್ಯಯ
ವೂ, ಮುಮ್, ಎಂಬಾಗಮವೂ ಬಂದಿದೆ, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಾರ
ಕನು ತನಗೆ ಎಷ್ಟು ಉಪಕಾರಮಾಡಿದರೂ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅಪಕಾರವನ್ನೇ
ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು, ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು, ದುಜ-ನರು ಉಪಕಾ
ರಕ್ಕೆ ಶಾಂತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಸ್ವ ಕೋಪಿಸಿ ಕೊಂಡು ಅಪಕಾರವನ್ನು
ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡತೊಡಗುವರು, ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮರ್ಥನೆ
ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯನವಿಶೇಷಸಮರ್ಥನರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಂ
ತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರವು. ||೪||

ಶ್ಲೋ|| ತೇನಾ ಮರವಧೂಹಸ್ತೈಃ ಸದಯಾಲೂನಪಲ್ಲವಾಃ |

ಅಭಿಜ್ಞಾಃ ಚೈದಪಾತಾನಾಂ ಕ್ರಿಯಂತೇ ನಂದನದ್ರವ್ಯಾಃ ||೪||

ಪದ---(೧) ತೇನ, (೨) ಅಮರವಧೂಹಸ್ತೈಃ (೩) ಸದಯಾಲೂ
ನಪಲ್ಲವಾಃ (೪) ಅಭಿಜ್ಞಾಃ (೫) ಭೇದಪಾತಾನಾಂ (೬) ಕ್ರಿಯಂತೇ
(೭) ನಂದನದ್ರವ್ಯಾಃ.

ಶಬ್ದ:---(೧) ದ, ಪು, ತೈ, ಏ (೨) ಅ, ಪು, ತೈ, ಬ (೪ ೪,೭),
ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ, (೫) ಅ, ಪು, ಪ, ಬ, (೬) ಕ್ರಿ.

ಅನ್ಯಾಯ:—ತೇನ, ಅಮರವಧೂಹಸ್ತೈಃ ಸದಯಾಲೂನಪಲ್ಲವಾಃ
ನಂದನದ್ರುಮಾಃ, ಛೇದಪಾತಾನಾಂ ಅಭಿಜ್ಞಾಃ ಕ್ರಿಯಂತೇ.

• ಅರ್ಥ:—ತೇನ-ಆ ತಾರಕನಿಂದ, ಅಮರ-ದೇವತೆಗಳ, ವಧೂ-
ಸ್ತ್ರೀಯರ, ಹಸ್ತೈಃ-ಹಸ್ತಗಳಿಂದ, ಸದಯ-ದಯೆಯೊಡನೆ, ಅಲೂನ-
ಕೊಯ್ಯಲ್ಪಡದಿರುವ, ಪಲ್ಲವಾಃ-ಚಿಗುರುಗಳೆ, ನಂದನ-ಇಂದ್ರನಲು
ದ್ರಾಸದಲ್ಲಿನ, ದ್ರುಮಾಃ-ವೃಕ್ಷಗಳು, ಛೇದ - ಕತ್ತರಿಸುವಿಕೆಯೇನು,
ಪಾತಾನಾಂ-ಬೀಳುವಿಕೆಯೇನು ಅವುಗಳನ್ನು, ಅಭಿಜ್ಞಾಃ-ತಿಳಿದವುಗಳು,
ಕ್ರಿಯಂತೇ-ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಸಹ ದಯಾವೂರೈಕೆವಾಗಿ ತಮ್ಮ
ಸುಕುಮಾರಹಸ್ತದಿಂದಲೂ ಚಿವುಟದಿರುವ ಚಿಗುರುಗಳೆಲ್ಲ ಇಂದ್ರನು
ದ್ರಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಿರುವ ಕಲ್ಪಾದಿ ವೃಕ್ಷಗಳು ಕೊಯ್ಯುವಿಕೆ, ಮುಂದೆ ಬೀಳುವಿ
ಕೆಂಬ ಭಾವವನ್ನೇ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೂ, ಆ ತಾರಕನಿಂದ ಇನೇರಡನ್ನೂ
ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಮಕೊಂಡವು, ಅಂದರೆ ತಮ್ಮ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೂ ಸಹ ಸುರ
ಸ್ತ್ರೀಯರು ಆವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ನೋಯಿಸದಿದ್ದರೂ ಈದುವೃತ್ತಾರಕನು ತನ
ಗಾಗಿ ಅವುಗಳ ಕುಸುಮ ಕಿಸಲಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದಯಹೃದಯನಾಗಿ
ಕೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಭಾವವು

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಕ್ರಿಯಂತೇ, ಕೇ-?ತೇನ, ಕೇ? ನಂದನದ್ರುಮಾಃ
(ಕ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಾಃ? ಅಭಿಜ್ಞಾಃ, ಕೇಷಾಂ? ಛೇದಪಾತಾನಾಂ, ಕ
ಥಂಭೂತಾಃ ನಂದನದ್ರುಮಾಃ? ಸದಯಾಲೂನಪಲ್ಲವಾಃ, ಕೈಃ? ಅಮರವ
ಧೂಹಸ್ತೈಃ,

ವಿಗ್ರಹ—(೨) ಆಮರಾಣಾಂವಧ್ವಃ-ಅಮರವಧ್ವಃ (ಪ, ತ) ಅಮ
ರವಧೂನಾಂಹಸ್ತಾಃ-ಅಮರವಧೂಹಸ್ತಾಃ(ಪ, ತ) + ತೈಃ, (೪) ದಯ
ಯಾಸಹವರ್ತತ ಇತಿಸದಯಂ (ಸು, ಅ, ಭಾ) ಸದಯಂಅಲೂನಾಃ-
ಸದಯಾಲೂನಾಃ (ವಿ, ಪೂರೈ, ಕ) ಸದಯಾಲೂನಾಃ ಪಲ್ಲವಾಃ ಯೇಷಾಂ
ತೇ-ಸದಯಾಲೂನಪಲ್ಲವಾಃ (ಪ, ಬ, ಪ್ರೀ) (೪) ಅಭಿಜಾನಂತೀತ್ಯಭಿ

ಜ್ಞಾಃ (ಕೃ, ವೃ) (೫) ಛೇದಾಕ್ಷಪಾತಾಕ್ಷ- ಛೇದಪಾತಾಃ (ದ್ವಂದ್ವ) + ತೇಷಾಂ, (೭) ನಂದನೇದ್ರಮಾಃ-ನಂದನದ್ರಮಾಃ (ಸ, ತ).

ಧಾತುರೂಪ—(೬) ಕ್ರಿಯತೇ, ಕ್ರಿಯೇತೇ, ಕ್ರಿಯಂತೇ,
ಕ್ರಿಯಸೇ, ಕ್ರಿಯೇಥೇ, ಕ್ರಿಯಥ್ಯೇ
ಕ್ರಿಯೇ, ಕ್ರಿಯಾವಹೇ, ಕ್ರಿಯಾಮಹೇ

ಧಾತ್ಯರ್ಥ—(ಡುಕ್ಯಾಞ್, ಕದಣೀ) ಮಾತುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತನಾದಿ ಎಂಟನೆಯಗಣದ ಉಭಯಪದಿ ಡುಕ್ಯಾಞ್, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಕರ್ಮಾರ್ಥದ ಲಟ್ ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಪಲ್ಲವ-ಚಿಗುರು, ವಿಟ, (೪) ನಂದನ-ಪುತ್ರ, ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವವನು, ಇಂದ್ರೋದ್ಯಾನ. ನದಿ, ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಸೇರಿ ನಂದನ, ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು (೫) ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠಿ ಬಂದಿದೆ, ||೪೧||

ಶ್ಲೋ || ವೀಜ್ಯತೇ ಸಹಿ ಸಂಸುಪ್ತಃ ಶ್ವಾಸ ಸಾಧಾರಣಾನಿಲ್ಯಃ |

ಚಾಮರೈ ಸುರಬಂದೀನಾಂ ಬಾಪ್ಸಶೀಕರ ವರ್ಷಿಭಿಃ | ೪೨ ||

ಪದ—(೧) ವೀಜ್ಯತೇ (೨ ಸಃ [೪]ಹಿ(೪) ಸಂಸುಪ್ತಃ(೫) ಶ್ವಾಸ ಸಾಧಾರಣಾನಿಲ್ಯಃ [೬] ಚಾಮರೈಃ [೭] ಸುರಬಂದೀನಾಂ (೮) ಬಾಪ್ಸಶೀಕರವರ್ಷಿಭಿಃ

ಶಬ್ದ—[೧] ಕ್ರಿ, (೨) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ [೪] ಅನ್ವಯ, (೪) ಆ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೫, ೬) ಅ, ಪು, ತೈ, ಬ [೭] ಈ ಪ್ರೀ, ಪ, ಬ (೮) ನ, ಪು ತೈ, ಬ

ಅನ್ವಯ—ಹಿ, ಸಃ, ಸಂಸುಪ್ತಸ್ತೇ, ಶ್ವಾಸಸಾಧಾರಣಾನಿಲ್ಯಃ ಬಾಪ್ಸಶೀಕರವರ್ಷಿಭಿಃ ಸುರಬಂದೀನಾಂ ಚಾಮರೈಃ ವೀಜ್ಯತೇ.

ಅರ್ಥ--ಹಿ-ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಸಃ-ಆತನು, ಸಂಸುಪ್ತಸ್ತೇ-ಮಲಗಿದವನಾಗಿ, ಶ್ವಾಸ-ನಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ, ಸಾಧಾರಣ-ಸಮಾನವಾದ, ಅನಿಲ್ಯಃ-ವಾಯುವುಳ್ಳ, ಬಾಪ್ಸ-ಕಣ್ಣೀರಿನ, ಶೀಕರ-ತುಂತುರುಗಳನ್ನು, ವರ್ಷಿಭಿಃ-ಸುರಿಸುತ್ತಿರತಕ್ಕ, ಸುರ-ದೇವತೆಗಳ, ಬಂದೀನಾಂ-ಸರೆ

ಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ತ್ರೀಯರ, ಚಾಮರೈಃ - ಚಾಮರಗಳಿಂದ, ವೀಜ್ಯ
ತೇ - ಬೀಜವುಡುತ್ತಾನೆಯೋ !

ತಾತ್ಪರ್ಯ - ಈತಾರಕನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ದೇವತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಅವನು ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಚಾಮರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು, ಉಪರಗಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ವೇಗವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಘೊಲ್ಲನೆ ಹೊರಡುವ ಗಾಳಿಯನ್ನು, ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣೀರ ಹನಿಗಳೊಡನೆ ಬೀಸುತ್ತಾರೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ - ವೀಜ್ಯತೇ, ಕೈಃ? ಚಾಮರೈಃ, ಕಃ? ಸಃ (ಕಪ್ಪು) ಕಸ್ಯಾಃ? ಸುರಬಂದೀನಾಂ, ಕಥಂಭೂತೈಃ ಚಾಮರೈಃ? ಬಾಷ್ಪಶೀತ ಕರವರ್ಷಿಭಿಃ, ಪುನಃಕಥಂಭೂತೈಃ ಚಾಮರೈಃ? ಶ್ವಾಸ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಲೈಃ, ಕಥಂಭೂತಸ್ತೇ? ಸಂಸುಪ್ತಸ್ತೇ, ಕುಃ? ಹಿ,

ವಿಗ್ರಹ - (೧) ಶ್ವಾಸೇನ ಸಾಧಾರಣಃ - ಶ್ವಾಸ ಸಾಧಾರಣಃ (ತ್ವ, ತ) ಶ್ವಾಸ ಸಾಧಾರಣಃ, ಅನಿಲಃ, ಯೇಷಾಂತೇ - ಶ್ವಾಸಸಾಧಾರಣಾನಿಲಾಃ (ಷ, ಬ, ವೀ) + ತೈಃ, (೨) ಸುರಾಣಾಂ ಬಂಧುಃ - ಸುರ ಬಂಧುಃ (ಷ, ತ) + ತಾಸಾಂ, (೪) ಬಾಷ್ಪಶೀತ ಕರವರ್ಷಿಭಿಃ - ಬಾಷ್ಪಶೀತಕರಾಃ (ಷ, ತ) ಬಾಷ್ಪಶೀತಕರಾಃ - ವರ್ಷಾಂತೀತಿ - ಬಾಷ್ಪಶೀತಕರವರ್ಷಿಣಃ (ತ, ವೃ) + ತೈಃ.

ಧಾತುರೂಪ - (೧) ವೀಜ್ಯತೇ, ವೀಜ್ಯೇತ, ವೀಜ್ಯಂತೇ ಕಿ
ವೀಜ್ಯಸೇ, ವೀಜ್ಯೇಥೇ, ವೀಜ್ಯಧ್ವೇ, ಕಿ
ವೀಜ್ಯೇ, ವೀಜ್ಯಾವಹೇ, ವೀಜ್ಯಾಮಹೇ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ - (ಓವಿಜೇ-ಭಯಚಲನಯೋಃ) ಹೆದರುವಿಕೆ, ಚಲಿಸುವಿಕೆ ಉಪಾರ್ಥವುಳ್ಳ, 'ತದಾದಿ' ಅನೆಯ ಗಣದ 'ಓವಿಜೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಕರ್ಮಾರ್ಥದ 'ಲಟ' ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಕ್ಕೆ ವಚನರೂಪದಲ್ಲಿ

ವಿಶೇಷ - (೩) ಸವ್ಯಕಸುಪ್ತಃ - ಸಂಸುಪ್ತಃ (ಪ್ರ, ಸ) ಸಂ, ಸುಪ್ತಃ ಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಸುಪ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಕ)

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು (೨) ಉಸಿರಗಾಳಗಿಂತ ವೇಗವಾದರೆ ಅಪಚಾರವಾ ದೀತೆಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಬೀಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಭಾವವು. (೪) ನಿದ್ರಿಸುವಾಗಲ್ಲದೆ ಇತರಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಳುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವನ ನಿದ್ರೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಭಾವವು. ||೪೨||

ಶ್ಲೋ|| ಉತ್ಪಾಟ್ಯ ಮೇರುಶೃಂಗಾಣಿ ಹೃಷ್ಣಾಣಿ ಹರಿತಾಂ ಖುರೈಃ|

ಆಕ್ರೀಡಪರ್ದತಾ ಸ್ತೇನ ಕಲ್ಪಿತಾಃ ಸ್ವೇಷು ವೇಶ್ತಸು ||೪೩||

ಪದ---(೧)ಉತ್ಪಾಟ್ಯ (೨) ಮೇರು ಶೃಂಗಾಣಿ (೩) ಹೃಷ್ಣಾಣಿ (೪) ಹರಿತಾಂ (೫) ಖುರೈಃ (೬) ಆಕ್ರೀಡಪರ್ದತಾಃ (೭) ತೇನ (೮) ಕಲ್ಪಿತಾಃ (೯) ಸ್ವೇಷು (೧೦) ವೇಶ್ತಸು.

ಶಬ್ದ---(೧) ಅವ್ಯ. (೨, ೩) ಅ, ನ, ದ್ವಿ, ಬ(೪) ತ, ಪು, ಪ ಬ. (೫) ಅ, ನ, ತ್ರೈ, ಬ (೬, ೮) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ, (೭) ದ, ಪು, ತ್ರೈ, ಏ. (೯) ಅ, ನ, ಸ, ಬ. (೧೦) ನ, ನ, ಸ, ಬ.

ಅನ್ವಯ---ತೇನ, ಹರಿತಾಂಖುರೈಃ ಹೃಷ್ಣಾಣಿ ಮೇರುಶೃಂಗಾಣಿ ಉತ್ಪಾಟ್ಯ ಸ್ವೇಷು ವೇಶ್ತಸು ಆಕ್ರೀಡಪರ್ದತಾಃ ಕಲ್ಪಿತಾಃ.

ಅರ್ಥ---ತೇನ - ಆತಾರಕನಿಂದ, ಹರಿತಾಂ - ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳ, ಖುರೈಃ - ಗೋರುಗಳಿಂದ, ಹೃಷ್ಣಾಣಿ - ಪುಡಿಪುಡಿಯಾಗಿರುವ, ಮೇರು - ಮೇರುಪರ್ವತದ, ಶೃಂಗಾಣಿ - ಶಿಖರಗಳನ್ನು, ಉತ್ಪಾಟ್ಯ-ಕಿತ್ತು, ಸ್ವೇಷು - ತನ್ನವುಗಳಾದ, ವೇಶ್ತಸು - ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ, ಆಕ್ರೀಡ-ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾದ, ಪರ್ವತಾಃ - ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಕಲ್ಪಿತಾಃ - ಏರ್ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಸವೆದು ಪುಡಿಪುಡಿಯಾದ ಮೇರು ಪರ್ವತದ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ, ಆ ತಾರಕನು ತನ್ನ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಾಶೈಲಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಕಲ್ಪಿತಾಃ, ಕೇ? ಆಕ್ರೀಡಪರ್ವತಾಃ, ಕೇನ? ತೇನ. (ಕ, ಪ್ರ) ಕೇಷು? ವೇಶ್ತಸು, ಕಥಂಭೂತೇಷು ವೇಶ್ತಸು? ಸ್ವೇಷು, ಕಿಂಕೃತ್ಯಾ? ಉತ್ಪಾಟ್ಯ, ಕಾನಿ? ಮೇರುಶೃಂಗಾಣಿ. ಕಥಂಭೂತಾನಿ

ಮೇರುಶೃಂಗಾಣಿ? ಹ್ನಾಣ್ಣಾ ನಿ, ಕೈ? ಬುರೈ. ಕೇಷಾಂ. ಹರಿತಾಂ.

ವಿಗ್ರಹ—(೨) ಮೇರೋಃ ಶೃಂಗಾಣಿ-ಮೇರುಶೃಂಗಾಣಿ (ಪ.ತ) + ತಾನಿ, (೩) ಆಕ್ರೀಡಂತೇ ಏಷುಷತಿ - ಆಕ್ರೀಡಾಃ [ಕ್ಯ. ವೃ] ಆಕ್ರೀಡಾಶ್ಚ ತೇ ಪರೈತಾಶ್ಚ-ಆಕ್ರೀಡಪರೈತಾಃ (ನಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ)

• ವಿಶೇಷ---(೧) ಲೃಬಾತಾವ್ಯಯ (೪) ಹ್ನಾದ್, ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹ್ನ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವೂ, ಧಾತುವಿನ ದಕಾರದೊಡನೆ ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅನು ನಾಸಿಕಾದೇಶವೂ, ಈ ನಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕ ಪದದಲ್ಲಿ ಹ್ನಕಾರಕ್ಕೆ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಃ' ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ. (೪) ಹರಿತ್-ಸೂರ್ಯ, ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆ, ದಿಕ್ಕು, ಹಸರುಬಣ್ಣ, (ನಾನಾ) (೫) ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳ ಕಾಲಿಗೆ ತಗಲುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೇರು ಪರ್ವತ ಶಿಖರಗಳು ಅತ್ಯುನ್ನತಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ತೋರುವುದು (೬) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಜರು ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಾಶೈಲಿ (ಕೃತಕಾಚಲ) ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯುಂಟು (೧೦) ಮನೆ ಗಳು ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ತಾರಕ ನಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ಅನೇಕಗಳೆಂದು ಸೂಚಿತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಭಾವವು ||೩೪||

ಶ್ಲೋ|| ಮಂದಾಕಿನ್ಯಾಃ ಪಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ದಿಗ್ವಾರಣಮದಾವಿಲಂ |

ಹೇಮಾಂಭೋರುಹಸಸ್ಯಾನಾಂ ತದ್ವಾಪೋಃ ಧಾಮ ಸಾಂಪ್ರತಂ||

ಪದ—(೧) ಮಂದಾಕಿನ್ಯಾಃ (೨) ಪಯಃ (೩) ಶ್ರೇಷ್ಠಂ (೪) ದಿಗ್ವಾರಣಮದಾವಿಲಂ (೫) ಹೇಮಾಂಭೋರುಹಸಸ್ಯಾನಾಂ (೬) ತದ್ವಾಪೋಃ (೭) ಧಾಮ (೮) ಸಾಂಪ್ರತಂ

ಶಬ್ದ—(೧) ಈ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪ, ಏ, (೨) ಸ, ನ, ಪ್ರ, ಏ, (೩, ೪) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಏ, (೫) ಅ, ನ, ಪ, ಬ, (೬) ಈ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪ್ರ, ಬ (೭) ನ, ನ, ಪ್ರ, ಏ, (೮) ಅವ್ಯ,

ಅನ್ವಯ—ಸಾಂಪ್ರತಂ ಮಂದಾಕಿನ್ಯಾಃ ದಿಗ್ವಾರಣ ಮದಾವಿಲಂ ಪಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ, ಹೇಮಾಂಭೋರುಹಸಸ್ಯಾನಾಂ ತದ್ವಾಪೋಃ ಧಾಮ.

ಅರ್ಥ—ಸಾಂಪ್ರತಂ-ಈಗ, ಮಂದಾಕಿನೀ-ದೇವಗಂಗೆಗೆ, ದಿ
ಕ್-ನಿಂಟುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ, ವಾರಣ-ಆನೆಗಳ, ಮದ-ಮದೋದಕ
ದಿಂದ, ಆವಿಲಂ-ಕಲ್ಮಷಯುಕ್ತವಾದ, ಪಯಾ-ನೀರು, ಶೇಷಂ-ಉಳಿಯ
ಲ್ಪಟ್ಟು, ಹೇಮ-ಚಿನ್ನದ, ಅಂಭೋರುಹ-ಕಮಲವೆಂಬ, ಸಸ್ಯಾನಾಂ-
ಸಸಿಗಳಿಗೆ, (ಲತೆಗಳು) ತತ-ಆ ತಾರಕನ, ವಾಪ್ಯ-ಕೊಳಗಳು, ಧಾ
ಮ-ವಾಸವಾಗುವವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಈಗ ಗಂಗಾನದಿಯಲ್ಲಿ, ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳ ಬಂದ
ನೀರಾಟವಾಡುವಾಗ ಅವುಗಳ ಗಂಡಸ್ಥಳಾದಿಗಳಿಂದ ಸುರಿದು ಮದೋದ
ಕವಿಂಟಾಗಿರುವ ಬಹು ನೀರುಮಾತ್ರವೇ ಉಳಿದಿದೆ, ಅಂದರೆ
ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಕಮಲಗಳನ್ನು ಸಮೂಲವಾಗಿ ಕಿತ್ತು ತನ್ನ ಜಲಕ್ರೀ
ಡಾರ್ಥವಾದ ಕೊಳದಲ್ಲಿ ನಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

(೨) ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಧಾಮ, ಕಃ ? ತದ್ವಾಪ್ಯಃ, ಕೇಷಾಂ ? ಹೇ
ಮಾಂಭೋರುಹ ಸಸ್ಯಾನಾಂ, ಶೇಷಂ. ಕಿಂ ? ಪಯಃ, ಕಫಂಭೂತಂ
ಪಯಾಃ ? ದಿಗ್ವಾರಣಮದಾವಿಲಂ, ಕಸೋ ? ಮಂದಾಕಿನೀ, ಕದಾ ?
ಸಾಂಪ್ರತಂ.

ವಿಗ್ರಹ—(೩) ದಿಶಾಂವಾರಣಾಃ-ದಿಗ್ವಾರಣಾಃ (ಪ್ರ, ತ) ದಿಗ್ವಾ
ರಣಾನಾಮದಾನಿ - ದಿಗ್ವಾರಣಮದಾನಿ [ಪ್ರ, ತ] ದಿಗ್ವಾರಣಮದ್ಯಃ
ಆವಿಲಂ - ದಿಗ್ವಾರಣಮದಾವಿಲಂ (ತೃ, ತ) (೪) ಹೇಮ್ನಃ ಅಂಭೋ
ರುಹಾಣಿ - ಹೇಮಾಂಭೋರುಹಾಣಿ (ಪ್ರ, ತ) ಹೇಮಾಂಭೋರುಹಾ
ಣ್ಯೇವ ಸಸ್ಯಾನಿ - ಹೇಮಾಂಭೋರುಹಸಸ್ಯಾನಿ (ಅವ, ಪ್ರಾರ್ಪ, ಕ) +
ತೇಷಾಂ (೬) ತಸ್ಯ ವಾಪ್ಯ-ತದ್ವಾಪ್ಯಃ (ಪ್ರ, ತ)

ವಿಶೇಷ---(೧) ವಕ್ರವಾಗಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹರಿಯತಕ್ಕದ್ದು - ಮಂದಾ
ಕಿನೀ (ಅವ) (೨) ಶಿಷ್ಯತೇ ಇತಿ-ಶೇಷಂ - ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಣ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. ಅಣ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಅ) ಣ್ ಲೋಪವಾಗುವ
ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದಿಗಣವು ಬಂದಿದೆ (೪) ಅಂಭಸಿ
ರೋಹಂತೀತ್ಯಂಭೋರುಹಾಣಿ-ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. (ಕೃ, ವೃ)|| ೪೪
ಶ್ಲೋ|| ಭುವನಾಲೋಕನಪ್ರೀತಿಃ ಸ್ವರ್ಗಿಭಿ ರ್ನಾನುಭವಯತೇ |

ಖಿಲೀಭೂತೇ ವಿಮಾನಾನಾಂ ತದಾಪಾತಭಯಾತ್ಪಥಿ ||೪೫||

ಪದ---(೧) ಭುವನಾಲೋಕನಪ್ರೀತಿಃ (೨) ಸ್ವರ್ಗಿಭಿಃ (೩) ನ (೪) ಅನುಭೂಯತೇ (೫) ಖಿಲೀಭೂತೇ (೬) ವಿಮಾನಾನಾಂ (೭) ತದಾಪಾತಭಯಾತ್ (೮) ಪಥಿ.

ಶಬ್ದ---(೧) ಇ, ಸ್ತೀ, ಪ್ರ, ಏ (೨) ನ ಪು, ತ್ಯ, ಬ (೩) ಅಯ್ಯ (೪) ಕ್ರಿ (೫) ಅ, ಪು, ಸ, ಏ (೬) ಅ, ನ, ಸ, ಬ (೭) ಅ, ನ, ಪಂ, ಏ (೮) ನ, ಪು, ಸ, ಏ.

ಅನ್ವಯ---ತದಾಪಾತಭಯಾತ್ ವಿಮಾನಾನಾಂ ಪಥಿಖಿಲೀಭೂತೇ ಸತಿ, ಸ್ವರ್ಗಿಭಿಃ ಭುವನಾ ಲೋಕನಪ್ರೀತಿಃ ನಾನುಭಯತೇ

ಅರ್ಥ---ತತ್ - ಆತ್ಮದಕನ, ಆಪಾತ - ಆಗಮನದ, ಭಯಾತ್ - ಭೀತಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ, ವಿಮಾನಾನಾಂ - ಪುಷ್ಪಕಗಳ, ಪಥಿ - ಮಾರ್ಗವು, ಖಿಲೀಭೂತೇ ಸತಿ - ನಾಶವಾಗಿರಲು, ಸ್ವರ್ಗಿಭಿಃ - ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಭುವನ - ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಆಲೋಕನ-ನೋಡುವೆಕೆಂಬುದರಲ್ಲಿ, ಪ್ರೀತಿಃ - ಪ್ರೇಮವು, ನಾನುಭೂಯತೇ - ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ--- ಆಕಾಶ ಯಾನಗಳು ಸುಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವು ಚೆನ್ನಾಗಿರದೆ ಆ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ತಾರಕನು ಬಂದಾನೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಆ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸದೆ, ಮಾರ್ಗವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದುದರಿಂದ, ವಿಮಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ, ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾದ ಸುಖವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಳೆದು ಕೊಂಡರು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ನಾನುಭಯತೇ. ಕೈ ? ಸ್ವರ್ಗಿಭಿಃ, ಕಾ? ಭುವನಾಲೋಕನಪ್ರೀತಿಃ (ಕ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತೇಸತಿ ? ಖಿಲೀಭೂತೇ ಸತಿ, ಕಪ್ಪಿ ? ಪಥಿ, ಕೇಷಾಂ ? ವಿಮಾನಾನಾಂ, ಕಸ್ಮಾತ್ ? ತದಾಪಾತಭಯಾತ್.

ವಿಗ್ರಹ---(೧) ಭುವನಾನಾಂ ಆಲೋಕನ-ಭುವನಾಲೋಕನಂ (ಪ್ರ, ತ) ಭುವನಾಲೋಕನೇಪ್ರೀತಿಃ - ಭುವನಾಲೋಕನಪ್ರೀತಿಃ (ಸ, ತ) (೫) ಅಖಿಲೀಖಿಲಿಃ ಸಂಪದ್ಯಮಾನಃ ಕೃತಃ - ಖಿಲೀಕೃತಃ (ಕೃ,

ವ್ಯು) + ತಸ್ಮಿನ್ (೨) ತಸ್ಯುಪಾತಃ-ತದಾಪಾತಃ (ಷ, ತ) ತದಾಪಾತಾತ್
ಭಯಂ ತದಾಪಾತಭಯಂ (ಪಂ, ತ) + ತಸ್ಮಾತ್,

ಧಾತುರೂಪ—(೪)

ಅನುಭೂಯತೇ, ಅನುಭೂಯೇತೇ. ಅನುಭೂಯಂತೇ,
ಅನುಭೂಯಸೇ, ಅನುಭೂಯೇಥೇ, ಅನುಭೂಯಧ್ವೇ,
ಅನುಭೂಯೇ, ಅನುಭೂಯಾವಹೇ, ಅನುಭೂಯಾಮಹೇ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಭೂ-ಸತ್ತಾಯಾಂ) ಇರುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ,
ಭಾವಾದಿ, ಧನಯ ಗಣವ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಭೂ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಅನು,
ಎಂಬುಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮ
ಪುರುಷೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಸ್ಯುಗೋಯೇಷಾ ಮಸ್ತೀತಿ ಸ್ವರ್ಗೀಣಃ (ತ, ವ್ಯು)
ಣಿನಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ (೨) ೨ ಭೂತ ತದ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚೈ, ಪ್ರತ್ಯ
ಯವು, ಖಿಲ, ಅಪ್ರಹತ, ಇವೆರಡೂ ಏಕಾರ್ಥಕಗಳು ಸಮಮಾಡದ
ಪ್ರದೇಶವೆಂದರ್ಥವು || ೪೫ ||

ಶ್ಲೋ|| ಯಜ್ವಭಿಃ ಸಂಭೃತಂ ಹವ್ಯಂ ವಿತತೇ ಪ್ವಧ್ವರೇಷು ಸಃ |

ಜಾತನೇದೋಮುಖಾತ್ ನ್ಯಾಯಾ ಮಿಷತಾ ಮಾಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ ನಃ || ೪೬ ||

ಪದ—(೧) ಯಜ್ವಭಿಃ (೨) ಸಂಭೃತಂ (೩) ಹವ್ಯಂ (೪) ವಿತತೇ
ಷು (೫) ಅಧ್ವರೇಷು (೬) ಸಃ (೭) ಜಾತನೇದೋ ಮುಖಾತ್ (೮)
ಮಾಯಾ (೯) ಮಿಷತಾಂ (೧೦) ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ (೧೧) ಸಃ

ಶಬ್ದ—(೧) ನ, ಪು, ತ್ಯ, ಬ (೨, ೩) ಅ, ನ, ದ್ವಿ, ಏ (೪, ೫)
ಅ, ಪು, ಸ, ಬ (೬) ದ, ವು, ಪ್ರ, ಏ (೭) ಅ, ನ, ಪಂ, ಏ (೮) ನ,
ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೯) ತ, ಪು, ಪ, ಬ (೧೦) ಕ್ರಿ (೧೧) ದ, ಪು, ಪ, ಬ

ಅನ್ವಯ—ಯಜ್ವಭಿಃ ವಿತತೇಷು ಅಧ್ವರೇಷು ಸಂಭೃತಂ ಹವ್ಯಂ
ಸಃ ಮಾಯಾ ಜಾತನೇದೋಮುಖಾತ್ ನಃ ಮಿಷತಾಂ ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ

ಅರ್ಥ—ಯಜ್ವಭಿಃ - ಯಾಗಮಾಡುವವರಿಂದ, ವಿತತೇಷು - ಏ
ಸ್ತಾರವಾದ, ಅಧ್ವರೇಷು-ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂಭೃತಂ - ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಹ
ವ್ಯಂ-ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು, ಸಃ-ಆ, ಮಾಯಾ-ಮಾಯಾವಿಯಾದ ತಾರಕ

ನು, ಜಾತವೇದಃ - ಅಗ್ನಿಯ, ಮುಖಾತ್-ಮೂಲಕವಾಗಿ, ನಃ-ನಮ್ಮ, ಮಿಷತಾಂ-ಎದುರಿಗೆ, ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ-ಕಿತ್ತು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಯಜಮಾನರು ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಆಪಹರಿಸುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸಿಕ್ಕದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ, ಕಃ ? ವಾಯಿಯಾ, ಕಿಂ ? ಹವ್ಯಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕುತ್ರ ? ಮಿಷತಾಂ, ಕಸ್ಯ ? ನಃ, ಕಸ್ಮಾತ್? ಜಾತವೇದೋಮುಖಾತ್, ಕಥಂಭೂತಃ? ವಾಯಿಯಾ ? ಸಃ, ಕಥಂಭೂತಂ ಹವ್ಯಂ? ಸಂಭೃತಂ, ಕೇಷು? ಅಧ್ವರೇಷು, ಕಥಂಭೂತೇಷು ಅಧ್ವರೇಷು? ವಿತತೇಷು, ಕೈಃ ? ಯಜ್ಞಭಿಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೭) ಜಾತವೇದಾ ಏವ, ಮುಖಂ-ಜಾತವೇದೋಮುಖಂ (ಅವ, ಪೂರ್ವ, ಕ) + ತಸ್ಮಾತ್.

ಧಾತುರೂಪ--(೧೦)

ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ, ಆಚ್ಛಿಂತಃ, ಆಚ್ಛಿಂಧಂತಿ

ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ, ಆಚ್ಛಿಂತಃ, ಆಚ್ಛಿಂಧ

ಆಚ್ಛಿ ನತ್ತಿ, ಆಚ್ಛಿಂಧಃ, ಆಚ್ಛಿಂಧಃ

ಧಾತೃರ್ಥ--(ಛಿದಿರ್ - ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ) ಎರಡುಭಾಗವನ್ನಾಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, ರ.ಧಾದಿ, ಏಳನೆಯ ಗಣದ ಉಪಸರ್ಗವು ಛಿದಿರ್ ಎಂಬುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಕಸು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿ ಪರಸ್ಕೃಪದವ, ಲಟಃ, ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿವೆ.

ವಿಶೇಷ---(೧) ಯಜತತತಿ ಯಜಾ (ಕೃ, ವೃ) ಬ್ವಿನಿಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು (೨) ಛಿ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ, (೩) ಹೂಯತತತಿ ಹವ್ಯಂ (ಕೃ, ವೃ) ಯತ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು (೪) ಜಾತವೇದಾಃ-ವೇದಗಳು ಅಥವಾ ಚಿನ್ನವು ಈತನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿವೆ ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವನೆಂದೂ, ಶುಭಾಶುಭಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೆಂದೂ

ಅವಯವಾರ್ಥವು (೧) ಮಾಯಾಅಭ್ಯಾಸೋತ್ತಮಾಯಾ (ತ, ವೃ) ವ್ರಿಹಿ ಹ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ, ಇನಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ, (೧) ನವ್ಮೈದುರಿಗೆ ಅಂದರೆ ನವ್ಮನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಕರಿಸದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಅನಾದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ಲೋ|| ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠ ರುಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ ಶ್ರವಾ ಸ್ತೇನ ಹಯರತ್ನ ಮಹಾರಿಚ |

ದೇಹಬದ್ಧ ಮಿವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಚಿರಕಾಲಾರ್ಜಿತಂ ಯಶಃ || ೪೩ ||

ಪದ—(೧) ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ (೨) ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ ಶ್ರವಾಃ (೩) ತೇನ, (೪) ಹಯರತ್ನಂ (೫) ಅಹಾರಿ (೬) ಚ (೭) ದೇಹಬದ್ಧಂ (೮) ಇವ (೯) ಇಂದ್ರಸ್ಯ (೧೦) ಚಿರಕಾಲಾರ್ಜಿತಂ (೧೧) ಯಶಃ.

ಶಬ್ದ---(೧, ೬, ೮) ಆವ್ಯ, (೨) ಸ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೩) ದ, ಪು, ತ್ಯ, ಏ (೪, ೭, ೧೦) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಏ (೫) ಕ್ರಿ (೬) ಅ, ಪು, ಸ, ಏ (೧೧) ಸು, ನ, ಪ್ರ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ತೇನ ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ ಶ್ರವಾಃ (ನಾನು) ಹಯರತ್ನಂಚ ದೇಹಬದ್ಧಂ ಚಿರಕಾಲಾರ್ಜಿತಂ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಶಃ ಇವ ಅಹಾರಿ, ಅರ್ಥ---

ತೇನ-ಆ ತಾರಕನ, ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ-ಉನ್ನತವಾದ, ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ ಶ್ರವಾಃ-ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಶ್ರವಸ್ಸೆಂದು, ನಾನು-ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಹಯರತ್ನಂಚ-ಅಶ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೂ, ದೇಹ-ಶರೀರವನ್ನು, ಬದ್ಧಂ-ಹೊಂದಿರುವ, ಚಿರಕಾಲ-ಬಹುಕಾಲದಿಂದ, ಅರ್ಜಿತಂ-ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಇಂದ್ರಸ್ಯ-ಇಂದ್ರನ ಯಶಃ ಇವ-ಕೀರ್ತಿಯೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಅಹಾರಿ-ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಇಂದ್ರನ ಕೀರ್ತಿಯು ಮೂರ್ತಿಭವಿಸಿದೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾಗಿರುವ ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಶ್ರವವೆಂಬ ಅಶ್ವರತ್ನವನ್ನೂ ಈ ತಾರಕನು ಅಪಹರಿಸಿರುವನು. ಅಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಯಶಸ್ಸನ್ನೇ ಅಪಹರಿಸುವುದೆಂತಾಗಿದೆ. ಇದು ಅವನಿಗೆ ಅನಮಾನಕರವಾದದ್ದು ಎಂದು ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಅಹಾರಿ, ಕೇನ ? ತೇನ, ಕಿಂಚ ? ಹಯರತ್ನಂಚ, (ಕ, ಪ್ರ) ಕಿಮಿವ ? ಯಶಃ ಇವ, ಕಸ್ಯ ? ಇಂದ್ರಸ್ಯ, ಕಥಂಭೂತಂ ಯಾತು ? ದೇಹಬದ್ಧಂ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಂ ಯಶಃ ? ಚಿರಕಾಲಾರ್ಜಿತಂ.

ಕಥಂಭೂತಂ ಹಯರತ್ನಂ ? ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠವಾನಾಮು. ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಂ ಹಯರತ್ನಂ ? ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೨) ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠವಸೀಯಸ್ಯಸಃ, ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠವಾಃ (ಪ, ಬ, ವ್ರೀ) (೪) ಹಯೋರತ್ನಮಿವ, ಹಯರತ್ನಂ (ಉ, ಉಕ್) (೨) ಬದ್ಧಃ ದೇಹಃ ಯೇನತತ್-ದೇಹಬದ್ಧಂ (ತೃ, ಬ, ವ್ರೀ) (೧೦) ಚಿರಂ ಕಾಲಃ-ಚಿರಕಾಲಃ (ವಿ, ವೂರ್ವ, ಕ) ಚಿರಕಾಲೇನ ಆರ್ಜಿತಂ - ಚಿರ ಕಾಲಾರ್ಜಿತಂ (ತೃ, ತ)

ಧಾತುರೂಪ—ಅಹಾರಿ, ಅಹಾರಿಷಾತಾಂ, ಅಹಾರಿಷತ, ಅಹಾರಿಷ್ಠಾಃ, ಅಹಾರಿಷಾಧಾಂ, ಅಹಾರಿಘ್ವಂ, ಅಹಾರಿಷಿ, ಅಹಾರಿಷ್ವಹಿ, ಅಹಾರಿಷ್ಕಹಿ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಹೃಜ್ಞ - ಹರಣೇ) ಹೋಗಲಾಡಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬ ಧ್ವಂಸ 'ಭ್ವಾದಿ, ಒಂದನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ, ಹೃಜ್ಞ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಕರ್ಮಾರ್ಥದ, ಲುಜ್ಞ, ಲಕಾರದ ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೪)ರತ್ನ= ಮಣಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠ (ನಾನಾ)(೨)ಆಹಿತಾಗ್ನಿ ದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ, ಬದ್ಧ, ಎಂಬ, ಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ ನಿಷ್ಕಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂತು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಯೂ, ಕುದುರೆಯೂ ಶುಭವರ್ಣಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕೀರ್ತಿಯೆಂದು ಸಂಭಾವನೆ ಮಾಡಿ 'ತಾರಕನು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಆಪಹರಿಸಿದುದು ಇಂದ್ರನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೇ ಅಪಹಾರಮಾಡಿದನೋ ಎಂಬಂತಿತ್ತು' ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವರೂಪ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕೀರ್ತಿರೂಪ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿಸಿದಂತಾಯ್ತು. ಉಕ್ತ ವಸ್ತುತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ.

ಶ್ಲೋ|| ತಸ್ಮಿ ನ್ನುಪಾಯಾಃ ಸರ್ವೇ ನಃ ಕ್ರೂರೇ ಪ್ರತಿಹತಕ್ರಿಯಾಃ|
ವೀರ್ಯವ ನ್ತೈಷಧಾನೀವ ವಿಕಾರೇ ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕೇ ||೪||

ಪದ—(೧) ತಸ್ಮಿನ್ (೨) ಉಪಾಯಾಃ (೪) ಸರೈ (೪) ನಃ
(೫) ಕ್ರೂರೇ (೬) ಪ್ರತಿಹತಕ್ರಿಯಾಃ (೭) ವೀರೈವಂತಿ (೮) ಔಷಧಾ
ನಿ (೯) ಇವ (೧೦) ವಿಕಾರೇ (೧೧) ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕೇ.

ಶಬ್ದ—(೧) ದ, ಪು, ಸ, ಏ (೨, ೬) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೪) ಅ, ಪು, ಪ್ರ,
ಬ (೪) ದ, ಪು, ಓ, ಬ (೫, ೧೦, ೧೧) ಅ, ಪು, ಸ, ಏ (೭) ತ, ನ, ಪ್ರ, ಬ (೮)
ಅ, ನ, ಪ್ರ, ಬ (೯) ಅವ್ಯ.

ಅನ್ವಯ---ತಸ್ಮಿನ್ ಕ್ರೂರೇ, ನಃ ಸರೈ ಉಪಾಯಾಃ, ಸಾನ್ನಿಪಾ
ತಿಕೇ ವಿಕಾರೇ ವೀರೈವಂತಿ ಔಷಧಾನೀವ, ಪ್ರತಿಹತಕ್ರಿಯಾಃ (ಭವಂತಿ)

ಅರ್ಥ---ತಸ್ಮಿನ್-ಆ, ಕ್ರೂರೇ - ಕಠಿನನಾದ ತಾರಕನಲ್ಲಿ, ನಃ-ನ
ಮೈ, ಸರೈ-ಸಮಸ್ತವಾದ, ಉಪಾಯಾಃ - ಉಪಾಯಗಳು, ಸಾನ್ನಿಪಾ
ತಿಕೇ-ಸನ್ನಿಪಾತ ಜ್ವರಸಂಬಂಧವಾದ, ವಿಕಾರೇ-ಚೇಷ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ, ವೀರೈ
ವಂತಿ-ಸಾರವತ್ತಾದ, ಔಷಧಾನೀವ-ಔಷಧಗಳೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಹತ-
ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಕ್ರಿಯಾಃ-ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವುಗಳು, [ಭವಂತಿ-ಆಗುತ್ತವೆ].

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಸನ್ನಿಪಾತ ಜ್ವರದಿಂದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ವಿಕಾರಚೇಷ್ಟೆಗಳ
ನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವವನಿಗೆ, ಎಷ್ಟು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತ್ತು ಬಲವಾದ
ಔಷಧಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೂ ನಾಟದೆಯೂ, ಸನ್ನಿಯನ್ನು ಮುರಿಯಲಾರದೆಯೂ
ಹೋಗಿ, ಔಷಧದ ವ್ಯಾಪಕತಾಶಕ್ತಿಯು ಹೇಗೆಕ್ಕೂ
ವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ, ಆ ಕ್ರೂರನಾದ ತಾರಕನಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸಾಮಾನ್ಯ
ಉಪಾಯಗಳೊಂದೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಗಳಾಗದೆ ವೃಥಾವಾಗುವುವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಭವಂತಿ, ಕೇ ? ಉಪಾಯಾಃ (ಅ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತಾಃ ?
ಪ್ರತಿಹತಕ್ರಿಯಾಃ, ಕಾನೀವ ? ಔಷಧಾನೀವ, ಕಥಂಭೂತಾನಿ ಔಷಧಾನಿ ?
ವೀರೈವಂತಿ, ತಸ್ಮಿನ್ ? ವಿಕಾರೇ, ಕಥಂಭೂತೇ ವಿಕಾರೇ ?
ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕೇ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ಉಪಾಯಾಃ ? ಸರೈ, ಕೇಷಾಂ ?
ನಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ? ಕ್ರೂರೇ, ಕಥಂಭೂತೇ ಕ್ರೂರೇ ತಸ್ಮಿನ್.

ವಿಗ್ರಹ---(೬) ಪ್ರತಿಹತಾಃ ಕ್ರಿಯಾಃ ಯೇಷಾಂತೇ - ಪ್ರತಿಹತ
ಕ್ರಿಯಾಃ (ಸ, ಬ, ಪ್ರೀ)

ವಿಶೇಷ---(೨) ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದ, ದಂಡ ಇವು ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳು. (೫) ಘಾತಕ, ಹಿಂಸ್ರ, ನೃಕಂಸ, ಕ್ರೂರ ; ಇವು ಏಕಾರ್ಥಕಗಳು. (೧೦) ಸನ್ನಿಪಾತೇಜಾತಃ-ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕಃ [ತ,ವೃ] ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ , ರಕ್ತ , ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ರಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾದೇಶವು ಬಂತು. ಕಕಾರವು ಲೋಪವಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದದ ಆದಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬಂದು , ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕ , ವಂದಾಯ್ತು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಉಪಾಯಗಳೆಂಬ ಉಪನೇಯವೂ, ಬೌದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಉಪನೇಯವೂ, ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಕ್ರಿಯಾಃ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವೂ, ಇವು ಮೂರು ವಾಚಕ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ಣೋಪಮಾ ಲಂಕಾರವು ||೩೪||

ಶ್ಲೋ|| ಜಯಾಶಾ ಯತ್ರ ಜಾಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರತಿಘಾತೋತ್ತಿ ತಾರ್ಚಿಷಾ |
ಹರಿಚಕ್ರೇಣ ತೇನಾಸ್ಯ ಕಂಠೇ ನಿಷ್ಕು ಮಿವಾ ಮಿಫತಂ ||೩೪||

ಪದ---(೧) ಜಯಾಶಾ (೨) ಯತ್ರ (೩) ಚ [೪] ಅಸ್ಮಾಕಂ [೫] ಪ್ರತಿಘಾತೋತ್ತಿ ತಾರ್ಚಿಷಾ (೬) ಹರಿಚಕ್ರೇಣ (೭) ತೇನ (೮) ಅಸ್ಯ (೯) ಕಂಠೇ (೧೦) ನಿಷ್ಕು (೧೧) ಇವ (೧೨) ಅಮಿಫತಂ.

ಶಬ್ದ---(೧) ಅ,ಸ್ಮಿ,ಪ್ರ,ವ (೨,೩,೪) ಅನ್ಯ (೫) ದ,ಪ್ರ,ಪ,ಬ (೬) ಪ,ನ,ತ್ಯ,ವ (೭) ಅ,ಪ್ರ,ತ್ಯ,ವ (೮) ದ,ನ,ತ್ಯ,ವ (೯) ದ,ಪ್ರ,ಪ,ವ (೧೦) ಅ,ಪ್ರ,ಪ,ವ (೧೧,೧೨) ಅ,ನ,ಪ್ರ,ವ.

ಅನ್ವಯ —ಯತ್ರ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಜಯಾಶಾ (ಆಸೀತ್) ಪ್ರತಿಘಾತೋತ್ತಿ ತಾರ್ಚಿಷಾ ತೇನ ಹರಿಚಕ್ರೇಣ, ಅಸ್ಯ ಕಂಠೇ ನಿಷ್ಕುಂ ಅಮಿಫತಮಿವ.

ಅರ್ಥ —ಯತ್ರ - ಯಾವ ಸುದರ್ಶನದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಮಾಕಂ - ನಮಗೆ, ಜಯಾಶಾ-ಜಯಪೇಕ್ಷೆಯು (ಆಸೀತ್-ಇದ್ದಿತೋ) ಪ್ರತಿಘಾತ-ಎದುರೇ ಟನಿಂದ, ಉತ್ಥಿತ-ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದ, ಅರ್ಚಿಷಾ-ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ, ತೇನ - ಆ, ಹರಿ-ವಿಷ್ಣು ವಿನ, ಚಕ್ರೇಣ - ಚಕ್ರದಿಂದಲೇ, ಅಸ್ಯ - ಈ ತಾರಕನ,

ಕಂಠೇ-ಕೊರಲಲ್ಲಿ, ನಿಷ್ಕಂ-ಕಂಠಾಭರಣವು, ಅರ್ಪಿತಮಿವ-ಕೊಡಬ್ಬ
ಟ್ಟತೋ ಎಂಬಂತಾಯ್ತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸುದರ್ಶನದಿಂದಲಾದರೂ ನಮಗೆ ಜಯ
ವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸಿದ್ದೆವು. ವಿಷ್ಣುವು ಆ ತಾರಕನ ಕೊ
ರಲನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲೆಂದು, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಆತನ ಚಕ್ರವೂ
ಸಹ, ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ತಾರಕನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಬಾಣಗಳಿಂದ ತಡೆಯನ್ನು
ಹೊಂದಿ ಅವನ ಕೊರಲ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ
ದರೆ ಅವನ ಕೊರಲಲ್ಲಿರುವ ವದಕವೋ ಎನ್ನುವಹಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ
ಸುದರ್ಶನವೂ ಅವನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾರದೆ ಹಿಂದೆಗೆಯಿತೆಂದು ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಅರ್ಪಿತಮಿವ, ಕೇನಚ ? ಹರಿಚಕ್ರೇಣಚ, ಕಿ ?
ನಿಷ್ಕಂ, ಕಸ್ಮಿನ್ ? ಕಂಠೇ, ಕಸ್ಯ ? ಅಸ್ಯ, ಕಥಂಭೂತೇನ ಹರಿಚ
ಕ್ರೇಣ ? ತೇನ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತೇನ ಹರಿಚಕ್ರೇಣ ? ಪ್ರತಿಘಾತೋ
ತ್ಥಿತಾರ್ಚಿಷಾ, (ಆಸೀತ್) ಕಾ ? ಜಯಾಕಾ, ಕೇಷಾ ? ಅಸ್ಮಾಕಂ,
ಕುತ್ರ ? ಯತ್ರ.

ವಿಗ್ರಹ—[೧] ಜಯೇ, ಆಕಾ-ಜಯಾಕಾ(ಸ,ತ)(ಖ) ಪ್ರತಿಘಾತೇ
ನ ಉತ್ಥಿತಾ-ಪ್ರತಿಘಾತೋತ್ಥಿತಾ (ತ್ಯ,ತ) ಪ್ರತಿಘಾತೋತ್ಥಿತಾ ಅರ್ಚಿಃ
ಯಸ್ತ್ರಿಸ್ತುತ-ಪ್ರತಿಘಾತೋತ್ಥಿತಾರ್ಚಿಃ (ಸ,ಬ,ವ್ರೀ) + ತೇನ (ಓ)
ಹರೇಃ ಚಕ್ರಂ-ಹರಿಚಕ್ರಂ [ಷ,ತ] + ತೇನ.

ವಿಶೇಷ—(೧) ಆಕಾ-ಇಚ್ಛೆ, ದಿಕ್ಕು (೨) ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ
'ತ್ರಲ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. (೧೦) ನಿಷ್ಕಂ, ನಿಷ್ಕಂ-೧೦೦ ಸುವ
ರ್ಣ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಚಿನ್ನ, ಕಂಠಾಭರಣ, ಪಲಪ್ರಮಾಣ, ದೀನಾರ (ಚಿ
ನ್ನದ ನಾಣ್ಯವಿಶೇಷ) ಇವು ನಾನಾರ್ಥಗಳು—ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ
ಕಂಠಾಭರಣವೆಂಬಂತೆ ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿಸಿರುವುದ
ರಿಂದ, ಸಿದ್ಧವಸ್ತುತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರವು ||೪೯||

ಶ್ಲೋ|| ತದೀಯಾ ಸ್ತೋಯದೇ ಪ್ವದ್ಯ ಪುಷ್ಕರಾವತ್ತೆ ಕಾದಿಸು |

ಅಭ್ಯಸ್ಯಂತಿ ತಟಾಘಾತಂ ನಿರ್ದಿತ್ಯರಾವತಾ ಗಜಾಃ ||೫೦||

ಪದ—(೧) ತದೀಯಾಃ (೨) ತೋಯದೇಷು (೩) ಅದ್ಯ (೪) ಪುಷ್ಕರಾವರ್ಮಕಾದಿಷು (೫) ಅಭ್ಯಸ್ಯಂತಿ (೬) ತಟಾಘಾತಂ (೭) ನಿರ್ಜಿತ್ಯರಾವತಃ (೮) ಗಜಾಃ.

ಶಬ್ದ—(೧,೨,೪) ಅ,ಪು,ಪ್ರ,ಬ (೨) ಅ, ಪು, ಸ, ಬ (೩) ಅದ್ಯ (೪) ಇ,ಪು,ಸ,ಬ (೫) ಕ್ರಿ (೬) ಅ,ಪು,ದ್ವಿ,ವಿ.

ಅನ್ವಯ—ಅದ್ಯತದೀಯಾಃ ನಿರ್ಜಿತ್ಯರಾವತಾಃ ಗಜಾಃ, ಪುಷ್ಕರಾವರ್ಮಕಾದಿಷು, ತೋಯದೇಷು, ತಟಾಘಾತಂ ಅಭ್ಯಸ್ಯಂತಿ.

ಅರ್ಥ—ಅದ್ಯ-ಈಗ, ತದೀಯಾಃ-ಆ ತಾರಕನ ಸಂಬಂಧಗಳಾದ, ನಿರ್ಜಿತ-ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಐರಾವತಾಃ-ಐರಾವತವುಳ್ಳ, ಗಜಾಃ-ಆನೆಗಳು, ಪುಷ್ಕರ-ಪುಷ್ಕರವೂ, ಅವರ್ಮಕ-ಅವರ್ಮಕವೂ, ಆದಿಷು - ಮೊದಲಾದ, ತೋಯದೇಷು-ಮೋಳಗಳಲ್ಲಿ, ತಟ-ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ, ಆಘಾತಂ - ಕೊಂಬುಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯೋಣವನ್ನು (ವಪ್ರಕ್ರೀಡೆ), ಅಭ್ಯಸ್ಯಂತಿ-ಕಲಿಯುತ್ತವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಆ ತಾರಕನ ಮದದ ಆನೆಗಳು ಐರಾವತವನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ತವ್ವೊಡನೆ ಹೋಲುವ ಆನೆಗಳಲ್ಲದವನ್ನು ಕಂಡು ಪುಷ್ಕರ, ಅವರ್ಮಕ ಮೊದಲಾದ ನವಮೋಳಗಳೊಡನೆ ವಪ್ರಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಈಗ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಅಭ್ಯಸ್ಯಂತಿ, ಕೇ ? ಗಜಾಃ, ಕಂ ? ತಟಾಘಾತಂ (ಸ, ಪ್ರ.) ಕೇಷು ? ತೋಯದೇಷು, ಕಥಂಭೂತೇಷು ತೋಯದೇಷು? ಪುಷ್ಕರಾವರ್ಮಕಾದಿಷು, ಕಥಂಭೂತಾಃ ಗಜಾಃ ? ನಿರ್ಜಿತ್ಯರಾವತಾಃ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಾಃ ಗಜಾಃ ? ತದೀಯಾಃ, ಕದಾ ? ಅದ್ಯ.

ವಿಗ್ರಹ---(೧) ತಸ್ಯುಷಮೇ-ತದೀಯಾಃ (ತ, ವ್ಯ) (೨) ತೋಯಂ, ದದತೀತಿ-ತೋಯದಾಃ (ಉಪ. ಸ) + ತೇಷು (೪) ಪುಷ್ಕರಶ್ಚ ಅವರ್ತಕಶ್ಚ-ಪುಷ್ಕರಾವರ್ಮಕಾ (ದ್ವಂದ್ವ) ಪುಷ್ಕರಾವರ್ಮಕಾ ಅದ್ಯ ಏಷಾಂತೇ-ಪುಷ್ಕರಾವರ್ಮಕಾದ್ಯಃ [ಷ,ಬ ಪ್ರೀ, + ತೇಷು (೬) ತಟೇ ಆಘಾತಃ-ತಟಾಘಾತಃ (ಸ. ತ) + ತಂ (೭) ನಿರ್ದಿತಃ ಐರಾವತಃ ಯೈಸ್ತೇ ನಿರ್ದಿತ್ಯರಾವತಾಃ (ತೈ, ಬ, ವ್ರೀ)

ಧಾತುರೂಪ---(೫) ಅಭ್ಯಸ್ಯತಿ, ಅಭ್ಯಸ್ಯತಃ, ಅಭ್ಯಸ್ಯಂತಿ,
ಅಭ್ಯಸ್ಯಸಿ, ಅಭ್ಯಸ್ಯಥಃ, ಅಭ್ಯಸ್ಯಥ,
ಅಭ್ಯಸ್ಯಾಮಿ, ಅಭ್ಯಸ್ಯಾಃ, ಅಭ್ಯಸ್ಯಾಮಃ.

ಧಾತ್ಯರ್ಥ--- (ಅಸು-ವೋಕ್ಷಣೇ) ಬಿಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
'ದಿವಾದಿ' ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗಣದ 'ಅರು' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಭಿ'
ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಕಲಿಯುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪದಸ್ಮೃತಿ
ಪದಿ ವರ್ಮನಾನಕಾಲದ ಲಟ, ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ
ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ---(೧) , ಛ , ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಈಯ) ಬಂದುಇದೆ. (೨)
ತೋಯ-ನೀರನ್ನು, ದ-ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು (ಅವ) (೬) , ಹನ , ಧಾತುವಿಗೆ
, ಆ , ಎಂಬುವ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾ
ದೇಶವೂ , ಕ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂತು. (೩) ಇದರಿಂದ ತಾರಕನ ಗಜ
ಗಳು ಲೋಕೋತ್ತರವಾಮುವುಗಳೆಂದು ತೋರುವುದು ||೩೧||

ಶ್ಲೋ|| ತದಿಚ್ಛಾ ವೋ ವಿಭೋ ಸ್ತುಪ್ಪಂ ಸೇನಾನ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಶಾಂತಯೇ |

ಕರ್ಮಬಂಧಚ್ಛಿದಂ ಧರ್ಮಂ ಭವಸ್ಯೇವ ಮುಮುಕ್ಷುಃ ||೩೧||

ಪದ---(೧) ತತ್ (೨) ಇಚ್ಛಾಮಃ (೩) ವಿಭೋ (೪) ಸ್ತುಪ್ಪಂ
(೫) ಸೇನಾನ್ಯಂ (೬) ತಸ್ಯ (೭) ಶಾಂತಯೇ (೮) ಕರ್ಮಬಂಧಚ್ಛಿದಂ
(೯) ಧರ್ಮಂ (೧೦) ಭವಸ್ಯ (೧೧) ಇನ (೧೨) ಮುಮುಕ್ಷುಃ.

ಕಬ್ಬ---(೧,೪,೧೧) ಅವ್ಯ (೨) ಕ್ರಿ (೩) ಉ, ಪು, ಸಂ, ಏ (೫)
ಈ,ಪು,ದ್ವಿ,ಏ (೬) ದ,ಪು,ಪ,ಏ (೭) ಇ,ಪ್ರೀ,ಚ,ಏ (೮) ದ,ಪು,ದ್ವಿ,ಏ
(೯) ಅ,ಪು,ದ್ವಿ,ಏ (೧೦) ಅ,ಪು,ಪ,ಏ (೧೨) ಉ,ಪು, ಪ್ರ,ಬ.

ಅನ್ವಯ---ತತ್ ವಿಭೋ (ವಯಂ) ಮುಮುಕ್ಷುಃ ಭವಸ್ಯ
ಕರ್ಮಬಂಧಚ್ಛಿದಂ ಧರ್ಮಮಿವ, ತಸ್ಯ ಶಾಂತಯೇ ಸೇನಾನ್ಯಂ ಸ್ತುಪ್ಪಂ
ಇಚ್ಛಾಮಃ.

ಅರ್ಥ---ತತ್-ತದಕಾರಣ, ವಿಭೋ-ಸ್ವಾಮಿಯೇ ! (ವಯಂ-
ನಾವು), ಮುಮುಕ್ಷುಃ-ವಿರಕ್ತರು, ಭವಸ್ಯ - ಸಂಸಾರದ, ಶಾಂತಯೇ-
ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ, ಕರ್ಮ-ಕರ್ಮವೆಂಬ, ಬಂಧ-ಕಟ್ಟನ್ನು, ಛಿದಂ- ಕತ್ತರಿಸುವ,

ಧರ್ಮಮಿವ-ಧರ್ಮವನ್ನೇನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ತಸ್ಯ - ಆ ತಾರಕನ, ಶಾಂತಯೇ-
ನಾಶಕ್ಕೆ, ಸೇನಾನ್ಯಂ-ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನು, ಸ್ತುಪ್ಪಂ-ಸ್ತುಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೆ,
ಇಚ್ಛಾಮಃ-ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ.

ತಾ||ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ! ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಲವೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರ
ಹೈರು ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಸಂಸಾರ ಬಂಧವನ್ನು
ಬಿಡಿಸುವ ಧರ್ಮವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ನಾವು ಆ ತಾರಕನ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ
ಸಮರ್ಥನಾದ ಸೇನಾಪತಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಇಚ್ಛಾಮಃ, ಕೇ ? (ವಯಂ) ಕಂ ? ಸೇನಾನ್ಯಂ
(ಸ, ಪ್ರ) ಕಿಂಕರ್ತುಂ ? ಸ್ತುಪ್ಪಂ, ಕಸ್ಯ ? ಶಾಂತಯೇ, ಕಸ್ಯ ?
ತಸ್ಯ, ಕಮಿವ ? ಧರ್ಮಮಿವ, ಕಸ್ಯ ? ಶಾಂತಯೇ, ಕಸ್ಯ ? ಭವಸ್ಯ,
ಕಥಂಭೂತಂ ಧರ್ಮಂ ? ಕರ್ಮಬಂಧಚ್ಛಿದಂ, ಕೇ ? ಮುಮುಕ್ಷುಃ, ಕ
ಥಂಭೂತ ? ವಿಭೋ, ಯತ್ ? ತತ್.

ವಿಗ್ರಹ---(೪) ಕರ್ಮವಬಂಧಃ-ಕರ್ಮಬಂಧಃ [ಅವ, ಪೂರ್ವ, ಕ]
ಕರ್ಮಬಂಧಂ ಛಿನತ್ರಿತಿ-ಕರ್ಮಬಂಧಚ್ಛೇತ (ಕೃ, ವೃ) + ತಂ.

ಧಾತುರೂಪ---(೨) ಇಚ್ಛತಿ, ಇಚ್ಛತಃ, ಇಚ್ಛಂತಿ,
ಇಚ್ಛಸಿ, ಇಚ್ಛಥಃ, ಇಚ್ಛಥ,
ಇಚ್ಛಾಮಿ, ಇಚ್ಛಾಮಃ, ಇಚ್ಛಾಮಃ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಇಪ-ಇಚ್ಛಾಯಾ) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥ
ವುಳ್ಳ, ತುಡಾದಿ, ಆರನೆಯ ಗಣದ, ಇಪ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಕೃ
ಪದ, ಲಟ, ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನ
ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ---(೪) : ಸೃಜ್, ಧಾತುವಿಗೆ, ತುಮು, ಎಂಬ ಪ್ರ
ತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರ
ಕ್ಕೆ ಪ್ಪುತ್ವದಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ. (೫) ಸೇನಾನ್ಯಂತಿ-
ಇತಿ ಸೇನಾನೀಃ (ಸೇನೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸತಕ್ಕವನು) (ಕೃ, ವೃ) ಕ್ವಿಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. (೬)
, ಶಮು, ಧಾತುವಿಗೆ, ಕ್ತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. (೪) 'ತಮೇ

ವವಿಧತ್ವಾ ಅತಿವೃತ್ತ್ಯಮೇತಿ ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಸಂಸಾರಬಂಧವು ನಾಶವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಕರ್ಮಬಂಧವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (೯) ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮರಾಜ, ಯಮ, ಪುರ. ಪಾರ್ಥ, ನ್ಯಾಯ, ಧನುಸ್ಸು (ನಾನಾ) (೧೦) ಸಂಸಾರ, ಈಶ್ವರ (ನಾನಾ) (೧೨) ವೋಕ್ತುಂ ಇಚ್ಛಾಮಃ-ಮುಮುಕ್ಷುಃ (ಕೃ, ವೃ) ಸ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ' ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ಕರ್ಮಬಂಧದ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ, ನಾವು ಈ ತಾರಕನ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ತಕ್ಕ ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಉಪಮೇಯ ತೋರಿಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರೋಪಮಾಲಂಕಾರವು ||೫೧||

ಶ್ಲೋ|| ಗೋಪ್ತಾರಂ ಸುರಸೈನ್ಯಾನಾಂ ಯಂ ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ ಗೋತ್ರಭಿತ್ | ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಿ ಶತ್ರುಭ್ಯೋ ಬಂದೀಮಿವ ಜಯಶ್ರಿಯಂ ||೫೨||

ಪದ---(೧) ಗೋಪ್ತಾರಂ (೨) ಸುರಸೈನ್ಯಾನಾಂ (೩) ಯಂ [೪] ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ (೫) ಗೋತ್ರಭಿತ್ (೬) ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಿ (೭) ಶತ್ರುಭ್ಯಃ (೮) ಬಂದೀಂ (೯) ಇವ (೧೦) ಜಯಶ್ರಿಯಂ.

ಕಬ್ಬ---ಋ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೨) ಅ, ನ, ಪ, ಬ (೩) ದ, ಪು, ದ್ವಿ ಏ (೪, ೯) ಅವ್ಯ (೫) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೬) ಕ್ರಿ (೭) ಉ, ಪು, ಪಂ, ಬ (೮, ೧೦) ಈ, ಪ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ.

ಅನ್ವಯ---ಗೋತ್ರಭಿತ್, ಸುರಸೈನ್ಯಾನಾಂಯಂ ಗೋಪ್ತಾರಂ ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ ಬಂದೀಮಿವಶ್ರಿಯಂ ಶತ್ರುಭ್ಯಃ ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಿ.

ಅರ್ಥ---ಗೋತ್ರಭಿತ್-ಇಂದ್ರನು, ಯು-ಯಾರನ್ನು, ಸುರ-ದೇವತೆಗಳ, ಸೈನ್ಯಾನಾಂ-ಸೇನೆಗಳಿಗೆ, ಗೋಪ್ತಾರಂ-ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ, ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ-ಮುಂದುವರಿದು, ಬಂದೀಮಿವ-ಸರೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಳನ್ನೇನಿಸಿದೆಯಲ್ಲಿ, ಜಯ-ಗೆಲುವೆಂಬ, ಶ್ರಿಯಂ-ಸಿರಿಯನ್ನು, ಶತ್ರುಭ್ಯಃ-ಶತ್ರುಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಿ-ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವನೋ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನು ಮುಂದುಮಾಡಿ
ಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ಶತ್ರುಹಸ್ತಗತವಾದ ಗೆಲುವೆಂಬ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು
ಕಾರಾಗಾರದಿಂದ ಬಿಡುಕೊಂಡು ಬಂದಂತೆ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲು
ಸಮರ್ಥನಾಗುವನೋ (ಅಂತಹ ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನನುವು ಕೋರುವೆವು)

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಿ, ಕಃ? ಗೋತ್ರಭಿತ್, ಕಾಂ?
ಶ್ರಿಯಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕೇಭ್ಯಃ? ಶತ್ರುಭ್ಯಃ, ಕಾಮಿವ? ಬಂದೀಮಿವ,
ಕಿಂಕೃತ್ವಾ? ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ, ಕಂ? ಯಂ. ಕಥಂಭೂತಂ? ಗೋಪ್ತಾರಂ,
ಕೇಷಾಂ? ಸುರಸೈನ್ಯಾನಾಂ.

ವಿಗ್ರಹ—(೨) ಸುರಾಣಾಂ ಸೈನ್ಯಾನಿ-ಸುರಸೈನ್ಯಾನಿ (ಷ, ತ) +
ತೇಷಾಂ (೫) ಗೋತ್ರಾಽಭಿನತ್ತೀತಿ-ಗೋತ್ರಭಿತ್ (ಕೃ, ವೃ) (೧೦)
ಜಯಾಂತಿಶ್ರೀಃ-ಜಯಶ್ರೀಃ (ಅವ, ಪೂರ್ವ, ಕ) + ತಾಂ.

ಧಾತುರೂಪ—(೬)

ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಿ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯತಃ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಂತಿ,
ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಸಿ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಥಃ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಥಃ;
ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಾಮಿ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಾಮಃ, ಪ್ರತ್ಯಾನೇಷ್ಯಾಮಃ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಣೀಇಂ-ಪ್ರಪಣೇ) ಬಯ್ಯುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
ಃ ಭವದಿ, ಬಾದನೆಯ ಗೂಡ ಉಭಯಪದಿ, ದ್ವಿಕರ್ಮಕ, ಣೀಇಂ,
ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ, ಪ್ರತಿ, ಆ, ಎಂಬುವವರ್ಗಗಳು ಸೇರಿ, ಪುನಃ ತೆಗೆ
ದುಕೊಂಡು ಬರುವುದು, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪರಸ್ಕೃಪದಿ, ಲೃಟಃ,
ಲಕಾರದ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ ವಚನವಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೧) : ಗುಪೂ, ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮರ್ಥದಲ್ಲಿ, ತೃ, ಪ್ರ
ತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ. ಗೋಪಾಯತೀತಿ-ಗೋಪ್ತಾ (ಕೃ, ವೃ) (೪)
ಅವ್ಯಯನಾದ ಪುರಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಗತಿ, ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ
ಯುಳ್ಳ ಪುರಃ ಶಬ್ದದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಪುರ
ಸ್ಕೃ + ಯ, ಲೃಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಗಾಗಮವೂ ಬಂ
ದು, ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ, ಎಂದಾಯ್ತು. (೫) : ಕ್ಷಿಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ
ವಾದ ಕೃದಂತವು. (೬) ಅಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿ, ಈ ಶ್ಲೋಕ

ದಲ್ಲಿ , ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಸರೆಯಲ್ಲಿದ್ದವಳಂತೆ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆಂಬ , ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಸರೆಯಲ್ಲಿದ್ದವಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ||೫||

ಶ್ಲೋ|| ವಚಸ್ಯವಸಿತೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಸರ್ಜ ಗಿರ ಮಾತ್ಮಭೂಃ |

ಗರ್ಜಿತಾನಂತರಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸೌಭಾಗ್ಯೇನ ಜಿಗಾಯಸಾ||೫||

ಪದ---(೧) ವಚಸಿ (೨) ಅವಸಿತೇ (೩) ತಸ್ಮಿನ್ (೪) ಸಸರ್ಜ (೫) ಗಿರಂ (೬) ಆತ್ಮಭೂಃ (೭) ಗರ್ಜಿತಾನಂತರಾಂ (೮) ವೃಷ್ಟಿಂ (೯) ಸೌಭಾಗ್ಯೇನ (೧೦) ಜಿಗಾಯ (೧೧) ಸಾ.

ಶಬ್ದ---(೧) ಸ,ನ,ಸ,ಏ (೨) ಅ, ನ, ಸ, ಏ (೩) ದ, ನ, ಸ, ಏ (೪, ೧೦) ಕ್ರಿ (೫) ರ, ಪ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (೬) ಉ, ಪ್ರ, ಏ (೭) ಆ, ಪ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (೮) ಇ, ಪ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ (೯) ಆ, ನ, ತ್ಯ, ಏ (೧೦) ದ, ಪ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ

ಅನ್ವಯ---ತಸ್ಮಿನ್ ವಚಸಿ ಅವಸಿತೇ ಆತ್ಮಭೂಃ ಗಿರಂ ಸಸರ್ಜ ಸಾ ಸೌಭಾಗ್ಯೇನ ಗರ್ಜಿತಾನಂತರಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ಜಿಗಾಯ.

ಅರ್ಥ---ತಸ್ಮಿನ್-ಆ, ವಚಸಿ - ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಾತು, ಅವಸಿತೇ ಸತಿ-ಮುಗಿಯುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಆತ್ಮಭೂಃ-ಬ್ರಹ್ಮನು, ಗಿರಂ - ಮಾತನ್ನು, ವಿಸರ್ಜ-ಆಡಿದನು. ಸಾ-ಆ ಮಾತು, ಸೌಭಾಗ್ಯೇನ-ಮನೋಹರತ್ವದಿಂದ, ಗರ್ಜಿತ-ಗುಡುಗಿನ, ಅನಂತರಾಂ - ತರುವಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ, ವೃಷ್ಟಿ-ಮಳೆಯನ್ನು, ಜಿಗಾಯ-ಜಯಿಸಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ದೇವಗುರುವಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಆಡಿದ ಮಾತು ಪೂರೆಯಿಸಿದಕೂಡಲೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಗುಡುಗಿದಮೇಲೆ ಸುಗತಲೇ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಜಿಗಾಯ, ಕಾ ? ಸಾ, ಕಾಂ ? ವೃಷ್ಟಿಂ (ಸ,ಪ್ರ) ಕೇನ ಸೌಭಾಗ್ಯೇನ, ಕಥಂಭೂತಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ? ಗರ್ಜಿತಾನಂತರಾಂ, ಸಸರ್ಜ, ಕಃ ? ಆತ್ಮಭೂಃ, ಕಾಂ ? ಗಿರಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕಥಂಭೂತೇ ಸತಿ, ಅವಸಿತೇ ಸತಿ, ತಸ್ಮಿನ್ ? ವಚಸಿ, ಕಥಂಭೂತೇ ವಚಸಿ ? ತಸ್ಮಿನ್.

ವಿಗ್ರಹ—(೬) ಆತ್ಮನಿ ಭವತೀತಿ-ಆತ್ಮ ಭೂಃ (ಸ,ತ) (೭) ಗರ್ಜಿತಾತ್ ಅನಂತರಾ-ಗರ್ಜಿತಾನಂತರಾ (ವಂ,ತ) + ತಾಂ.

ಧಾತುರೂಪ---(೪) ಸಸರ್ಜ, ಸಸೃಜತುಃ, ಸಸೃಜುಃ,
ಸಸೃಷ್ಟ, ಸಸೃಜಥುಃ, ಸಸೃಜ,
ಸಸರ್ಜ, ಸಸೃಜಿವ, ಸಸೃಜಿಮ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಸೃಜ-ವಿಸರ್ಗೇ) ವಿಸರ್ಜಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
ತುಡಾದಿ, ಆರನೆಯ ಗಣದ ಸೃಜ, ಎಂಬ ಪರಸ್ಕೃಪದಿ ಧಾತುವು
ಲಿಟು, ಲಕಾರದ ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ---(೧೦) ಜಿಗಾಯ, ಜಿಗೃತುಃ, ಜಿಗೃಃ,
ಜಿಗಯಿಥ, } ಜಿಗೃಥುಃ, ಜಿಗೃ,
ಜಿಗೇಥ, }
ಜಿಗಾಯ, } ಜಿಗೃವ, ಜಿಗೃಮ,
ಜಿಗಯ, }

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಜಿ-ಜಯೇ) ಗೆಲ್ಲುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಃ ಭ್ರಾಡಿ ,
ಒಂದನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ ಜಿ, ಎಂಬ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಕೃಪದ
ದದ ಲಿಟು ಲಕಾರದ ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ---(೨) ಮುಗಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಃ ಪೋ, ಎಂಬ
ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ, ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅವ, ಎಂಬ
ಬುಧಪರವೂ ಸೇರಿವೆ. ಧಾತುವಿನ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ
ಃ ಇಟು, ಎಂಬಾಗಮವೂ ಬಂದಿದೆ (೧) ವೃಷ, ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿ
ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವ, ದಿಂದ
ಟಕಾರಾದೇಶವು ಬಂತು. (೨) ಸುಭಗ, ಎಂಬ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಭಾ
ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ ಸುಭಗಸೃಭಾವಃ-ಸಾ
ಭಾಗ್ಯಂ (ತ, ವೃ) ಭಗಶಬ್ದವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಶಬ್ದವಾ
ದ, ಸು, ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿಬಂದಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗುರುವು ನು
ಡಿದ ಮಾತುಗಳು ಮುಗಿದಕೂಡಲೆ ಬಹುಸು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದ
ನೆಂಬ ವಸ್ತುವನ್ನು, ಗುಡುಗು ಪೂರೆಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಮಳೆಯು

ಪ್ರಾರಂಭವಾದಂತೆಯೇ ' ಎನ್ನುವಹಾಗೆ ಉತ್ತೇಜ್ಜೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಸ್ತು ಪ್ರೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರವು ॥೫೪॥

ಶ್ಲೋ॥ ಸಂಪತ್ಸ್ಯತೇವಃ ಕಾವೇ ೪೬೨ ಮಂ ಕಾಲಃ ಕಷ್ಟಿ ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯತಾಂ |
ನತ್ಯಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಿ ಯಾಸ್ಯಾಮಿ ಸರ್ಗವ್ಯಾಪಾರಮಾತ್ಮನಾ ॥೫೪॥
ಪದ—(೧) ಸಂಪತ್ಸ್ಯತೇ (೨) ವಃ (೩) ಕಾಮಃ (೪) ಅಯಂ (೫) ಕಾಲಃ (೬) ಕಷ್ಟಿತ್ (೭) ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯತಾಂ (೮) ನ (೯) ತು (೧೦) ಅಸ್ಯ (೧೧) ಸಿದ್ಧಿ (೧೨) ಯಾಸ್ಯಾಮಿ (೧೩) ಸರ್ಗವ್ಯಾಪಾರಂ (೧೪) ಆತ್ಮನಾ.

ಶಬ್ದ—(೧,೨,೧೨) ಕಿ (೨) ದ,ಪು,ಪ,ಬ (೪,೫) ಅ,ಪು,ಪು, ಏ (೪) ಮ,ಪು,ಪು ಏ (೬,೮,೯) ಅವ್ಯ (೧೦) ದ,ಪು ಪ,ಏ(೧೧) ಇ, ಪ್ರೀ, ಸ,ಏ (೧೩) ಅ,ಪು,ದ್ವಿ,ಏ (೧೪) ನ,ಪು,ತ್ಯ,ಏ.

ಅನ್ವಯ—(ಭವದ್ಭಿಃ) ಅಯಂವಃ ಕಾಮಃ ಸಂಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಕಷ್ಟಿತ್ ಕಾಲಃ ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯತಾಂ, ಅಸ್ಯಸಿದ್ಧಿತು ಆತ್ಮನಾ ಸರ್ಗವ್ಯಾಪಾರಂ ನಯಾಸ್ಯಾಮಿ.

ಅರ್ಥ—(ಭವದ್ಭಿಃ-ನಿಮ್ಮಗಳಿಂದ) ಅಯಂ - ಈ, ವಃ - ನಿಮ್ಮ, ಕಾಮಃ-ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು, ಸಂಪತ್ಸ್ಯತೇ-ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಷ್ಟಿತ್-ಕೆಲವು, ಕಾಲಃ-ಕಾಲವು, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯತಾಂ-ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಲಿ. ಅಸ್ಯ-ಈ ಕಾರ್ಯದ, ಸಿದ್ಧಿತು-ಸಿದ್ಧಿವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾದರೋ, ಆತ್ಮನಾ-ನನ್ನಿಂದ, ಸರ್ಗ-ಸೃಷ್ಟಿಯ, ವ್ಯಾಪಾರಂ-ಕಾರ್ಯವನ್ನು, ನಯಾಸ್ಯಾಮಿ-ನಾನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ ! ನೀವು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಮಾಡುತ್ತಿರಿ, ನಿಮ್ಮ ಕೋರಿಕೆಯು ನೆರವೇರುವುದು. ಈ ಸೇನಾಪತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ನಾನು ನನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ನಯಾಸ್ಯಾಮಿ, ಈ ? (ಅಹಂ) ಕಂ ? ಸರ್ಗವ್ಯಾಪಾರಂ (ಸ,ಪು) ಕೇನ ? ಆತ್ಮನಾ, ಕಸ್ಯಾಂತು ? ಸಿದ್ಧಿತು, ಕಸ್ಯ ? ಅಸ್ಯ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯತಾಂ, ಕೈಃ ? [ಭವದ್ಭಿಃ] ಈ ? ಕಾಲಃ (ಕರ್ಮ,ಪು)

ಕಥಂಭೂತಃ ಕಾಲಃ ? ಕಕ್ಷಿತ್, ಸಂಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಕೈಃ ? [ಭವದ್ಭಿಃ]
ಈ ? ಕಾಮಃ (ಕರ್ಮ, ಪ್ರ) ಕೇಷಾಂ ? ವಃ, ಕಥಂಭೂತಃ ಕಾಮಃ ?
ಅಯಂ.

ವಿಗ್ರಹ--(೧೩) ಸರ್ಗ ಸ್ಯವ್ಯಾಪಾರಃ-ಸರ್ಗ ವ್ಯಾಪಾರಃ(ಪ, ತ) + ತಂ.
ಧಾತುರೂಪ---(೧) ಸಂಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಸಂಪತ್ಸ್ಯೇತೇ ಸಂಪತ್ಸ್ಯಂತೇ,
ಸಂಪತ್ಸ್ಯಸೇ, ಸಂಪತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಸಂಪತ್ಸ್ಯಥೇ,
ಸಂಪತ್ಸ್ಯೇ. ಸಂಪತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಸಂಪತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ.

ಧಾತ್ವರ್ಥ---[ಪದ-ಗತಾ] ಹೊಂದುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ , ದಿ
ವಾದಿ , ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗಣದ , ಪದ , ಎಂಬ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುವಿಕೆ
, ಸಮಾ , ಎಂಬಾ ರಸರಗ್ಗವು ಸೇರಿ , ಕರ್ಮಾರ್ಥದ , ಲೃಟ್ , ಲಕಾರದ
ಭವಿಷ್ಯದ್ರೂಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ ವಚನರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ---[೨]

ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯತಾಂ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯೇತಾಂ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯಂತಾಂ,
ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯಸ್ಯ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯೇಥಾಂ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯಥಾಂ,
ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯೇ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಈಕ್ಷ-ದರ್ಶನೇ) ನೋಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
, ಭಾವದಿ , ೧ನೆಯ ಗಣದ ಆತ್ಮನೇಪದ , ಈಕ್ಷ , ಧಾತುವಿಗೆ , ಪ್ರತಿ ,
ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ , ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವಿಕೆ , ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿ ಕ
ರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಾರ್ಥದ , ಲೋಟ್ , ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ
ಏಕವಚನ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ---(೧೪) ಯಾಸ್ಯತಿ, ಯಾಸ್ಯತಃ, ಯಾಸ್ಯಂತಿ,
ಯಾಸ್ಯಸಿ, ಯಾಸ್ಯಥಃ, ಯಾಸ್ಯಥ,
ಯಾಸ್ಯಾಮಿ, ಯಾಸ್ಯಾವಃ, ಯಾಸ್ಯಾಮಃ

ಧಾತ್ವರ್ಥ---[ಯಾ-ಪ್ರಾಪಣೇ] ಹೋಗುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
, ಆದಾದಿ , ಎರಡನೆಯ ಗಣದ , ಯಾ , ಎಂಬ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುವು
, ಲೃಟ್ , ಲಕಾರದ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಉತ್ತಮಪುರುಷೈಕ ವಚನರೂ
ಪದಲ್ಲಿ.

ವಿಶೇಷ—(೨) ಕಾಮ = ಮನ್ಮಥ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥ, ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. (೫) ಕಾಲ = ಸಮಯ, ಯಮ, ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣ. (೧೧) ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ : ಪಿಥ, ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ, ಕ್ರಿತ್, ಪ್ರಸ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಧಾತುವಿನ ಸ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶವೂ ಜತ್ವವೂ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯಸತ್ತಮಿ ||೫೪||

ಶ್ಲೋ|| ಇತಸ್ಸದೈತ್ಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀ ನೇತ ಏವಾರ್ಹತಿ ಹ್ಯಯಾ |

ವಿಷವೃಕ್ಷೋಪಿ ಸಂವರ್ಧ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಛೇತ್ತುಂ ಸಾಂಪ್ರತಂ ||

ಪದ—(೧) ಇತಃ (೨) ಸಃ (೩) ದೈತ್ಯಃ (೪) ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀಃ (೫) ನ (೬) ಇತಃ (೭) ಏನ (೮) ಅರ್ಹತಿ [೯] ಹ್ಯಯಂ (೧೦) ವಿಷವೃಕ್ಷಃ (೧೧) ಅಪಿ (೧೨) ಸಂವರ್ಧ್ಯ (೧೩) ಸ್ವಯಂ (೧೪) ಛೇತ್ತುಂ (೧೫) ಅಸಾಂಪ್ರತಂ.

ಶಬ್ದ—(೧,೫,೬,೭,೧೦,೧೨,೧೩,೧೪,೧೫) ಅಸ್ಯ (೨) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೩,೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೪) ಈ, ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೮) ಕ್ರಿ (೯) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ಇತಃ ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀಃ ಸಃ ದೈತ್ಯಃ ಇತಃ ಏನ ಹ್ಯಯಂ ನಾರ್ಹತಿ, ವಿಷವೃಕ್ಷೋಪಿ ಸಂವರ್ಧ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಛೇತ್ತುಂ, ಅಸಾಂಪ್ರತಂ.

ಅರ್ಥ—ಇತಃ-ನನ್ನ ದೇಸೆಯಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತ - ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಶ್ರೀಃ ಅಭ್ಯುದಯವುಳ್ಳ, ಸಃ-ಆ, ದೈತ್ಯಃ-ರಾಕ್ಷಸನು, ಇತ ಏನ - ನನ್ನ ದೇಸೆಯಿಂದಲೇ, ಹ್ಯಯಂ-ನಾಶವನ್ನು, ನಾರ್ಹತಿ-ಹೊಂದಲಾಗದು. ವಿಷವೃಕ್ಷೋಪಿ-ವಿಷದ ಮರವಾದರೂ, ಸಂವರ್ಧ್ಯ - ಬೆಳೆಯಿಸಿ, ಸ್ವಯಂ-ತಾನೇ, ಛೇತ್ತುಂ-ಕಡಿದುಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ, ಅಸಾಂಪ್ರತಂ-ತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳರಾ ! ನನ್ನ ವರಬಲದಿಂದಲೇ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಈ ತಾರಕನನ್ನು ನಾನೇ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಧರ್ಮವಲ್ಲ. ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ತಾನು ಬೆಳೆಯಿಸಿದ ವಿಷವೃಕ್ಷವನ್ನಾದರೂ ತಾನೇ ಕಡಿದುಹಾಕುವುದು ತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವಲ್ಲವೇ ?

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಅಸಾಂಪ್ರತ, ಕಿಂಕರ್ದಂ ? ಛೇತ್ತಂ, ಕಃ ? ಸ್ವಯಂ, ಕಿಂಕೃತ್ವಾ ? ಸಂವರ್ಧ್ಯ, ಕೋಪಿ ? ವಿಷವೃಕ್ಷೋಪಿ, ನಾರ್ಹತಿ, ಕಃ ? ದೈತ್ಯಃ, ಕಂ ? ಜ್ವಯಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕುತ ಏವ ? ಇತ ಏವ, ಕಥಂ ಭೂತಃ ದೈತ್ಯಃ ? ಸಃ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಃ ದೈತ್ಯಃ ? ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀಃ, ಕುತಃ ? ಇತಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೪) ಪ್ರಾಪ್ತಾ, ಶ್ರೀಃ ಯೇನಸಃ-ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀಃ (ತೃ, ಬ, ವ್ರೀ) (೧೦) ವಿಷಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಃ-ವಿಷವೃಕ್ಷಃ (ಪ, ತ) (೫) ನ, ಸಾಂಪ್ರತಂ-ಅಸಾಂಪ್ರತಂ (ನೞಾ, ತ)

ಧಾತುರೂಪ—(೪) ಅರ್ಹತಿ, ಅರ್ಹತಃ, ಅರ್ಹಂತಿ,
ಅರ್ಹಸಿ, ಅರ್ಹಥಃ, ಅರ್ಹಥ,
ಅರ್ಹಾಮಿ, ಅರ್ಹಾಮಃ, ಅರ್ಹಾಮಃ.

ಧಾತೃರ್ಥ---(ಅರ್ಹ-ಪೂಜಾಯಾಂ) ಪೂಜಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ, ಅರ್ಹ, ಎಂಬ, ಭವಾದಿ, ಬುದ್ಧಿಯು ಗೂಡ ಪರಸ್ಕೃಪದಿ ಧಾತುವು, ಲಟ್, ಲಕಾರದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ—(೧) ಪಂಚವ್ಯುರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು (೯) ನಾಶ, ಮನ, ರೋಗವಿಶೇಷಃ ಇವು ನಾನಾರ್ಥಗಳು. (೧೨) , ಸಂ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ, ವೃಧ, ಧಾತುವಿಗೆ ' ಲೃಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಸ್ವರವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಾದೇಶವು ಬಂದು ಸಂ + ವೃಧ್ + ಯ = ಸಂವರ್ಧ್ಯ ಎಂದಾಯಿತು. [೧೩] ಛಿದಿರ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ, ತುಮುಕ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಸ್ವರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದಿದೆ. (೧೪) ನಿಪಾತದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಹಿತತ್ವವು ಬಂತು. ಅಭಿಹಿತತ್ವವು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯೆಯು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ' ತನ್ನಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದವನನ್ನು ತಾನೇ ನಾಶಮಾಡಬಾರದು' ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಪ್ತ

ಸ್ತುತ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ' ತಾನು ಬೆಳೆಯಿಸಿದ ವಿಷವೃಕ್ಷವನ್ನಾದರೂ ತಾನು ಕಡಿಯಬಾರದು ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನೂ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುವುದೆಂಬ ಆರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರವು ||೫೫||

ಶ್ಲೋ|| ವೃತಂ ತೇನೇದ ಮೇವ ಪ್ರಾ ಜ್ಞಯಾ ಚಾಸ್ತ್ಮೈ ಪ್ರತಿಶ್ರುತಂ |
ವರೇಣ ಶಮಿತಂ ಲೋಕಾ ನಲಂ ದಗ್ಧಂ ಹಿ ತತ್ತಪಃ ||೫೬||

ಪದ---(೧) ವೃತಂ (೨) ತೇನ (೩) ಇದಂ (೪) ಏವ (೫) ಪ್ರಾಕ್ (೬) ಮಯಾ (೭) ಚ (v) ಅಸ್ತ್ಮೈ (೮) ಪ್ರತಿಶ್ರುತಂ (೧೦) ವರೇಣ (೧೧) ಶಮಿತಂ (೧೨) ಲೋಕಾ [೧೩] ಅಲಂ [೧೪] ದಗ್ಧಂ (೧೫) ಹಿ (೧೬) ತತ್ತಪಃ

ಶಬ್ದ---(೧,೧೧,೮) ಅ,ನ,ಪ್ರ,ಏ (೨) ದ,ಪು,ತ್ಯ,ಏ (೩) ಮ,ನ,ಪ್ರ,ಏ (೪,೫,೭,೧೩,೧೪,೧೫) ಅಪ್ಯ (೬) ದ,ಪು,ತ್ಯ,ಏ (v) ದ,ಪು,ಚ,ಏ [೧೦] ಅ,ಪು,ತ್ಯ,ಏ (೧೨) ಅ,ಪು,ದ್ವಿ,ಃ (೧೬) ಸ,ನ,ಪ್ರ,ಏ.

ಅನ್ವಯ---ಪ್ರಾಕ್, ತೇನ ಇದಮೇವ ವೃತಂ, ಮಯಾಚಾಸ್ತ್ಮೈಪ್ರತಿಶ್ರುತಂ, ಲೋಕಾದಗ್ಧಂಅಲಂ ತತ್ತಪಃ ವರೇಣ ಶಮಿತಂಹಿ.

ಅರ್ಥ---ಪ್ರಾಕ್-ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ತೇನ-ಆ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ, ಇದಮೇವ-ಇದೇ (ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅವಧೃತ್ವವೇ) ವೃತಂ - ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಯಾಚ-ನನ್ನಿಂದಲೂ, ಅಸ್ತ್ಮೈ-ಈ ತಾರಕನಿಗೆ, ಪ್ರತಿಶ್ರುತಂ-ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಲೋಕಾ-ಲೋಕಗಳನ್ನು, ದಗ್ಧಂ-ಸುಡುವುದಕ್ಕೆ, ಅಲಂ-ಸಮರ್ಥವಾದ, ತತ್ತಪಃ-ಅವನ ತಪಸ್ಸು, ವರೇಣ-ವರದ್ರದಾನದಿಂದ, ಶಮಿತಂಹಿ-ಶಾಂತಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತಲ್ಲವೇ !

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಈ ತಾರಕನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಘೋರವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ, ನನ್ನನ್ನುವೆಚ್ಚಿಸಿ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ತನಗೆ ಮರಣವಾಗಕೂಡದೆಂಬ ವರವನ್ನೇ ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಅವನ ತಪಸ್ಸು ಲೋಕತ್ರಯಗಳನ್ನೂ ಸುಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದಾದ್ದರಿಂದ ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಅವನ ಪೂರ್ವನ ಯನ್ಮಂಗೀಕರಿಸಿ ಅವನ ತಪೋಗ್ನಿಯನ್ನು ಶಾಂತಿಗೊಳಿಸಿದೆನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಕಮಿತಂಹಿ, ಕೇನ? ವರೇಣ, ಕಿಂ? ತತ್ತಪಃ, ಕಥಂ ಭೂತಂ ತಪಃ? ಅಲಂ, ಕಿಂಕರ್ತುಂ? ದಗ್ಧಂ, ಕಾ? ಲೋಕಾಪ್ರತಿ ಶ್ರುತಂ, ಕೇನಚ? ಮಾಯಾಚ, ಕಸ್ಮೈ? ಅಸ್ಮೈ, ವೃತಂ, ಕೇನ? ತೇ ನ, ಕಿಮೇವ? ಇದಮೇವ, ಕದಾ? ಪ್ರಾಕ.

• ವಿಗ್ರಹ—(೧೬)ತಸ್ಯತಪಃ-ತತ್ತಪಃ (ಷ,ತ)

ವಿಶೇಷ—(೧) 'ವೃಷಾ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ. (೯)'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪ್ರತಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವೂ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಇದರಯೋಗದಿಂದ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನವು ಬರುವುದು, ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ಅಸ್ಮೈ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನವು ಬಂದಿದೆ (೧೪)ಸಾಕಾಗುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಅಲಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಯೋಗದಿಂದ 'ತುಮು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು ||೫೬||

ಶ್ಲೋ||ಸಂಯುಗೇ ಸಾಂಯುಗೀನಂ ತ ಮುದ್ಯಂತಂ ಪ್ರಸಹೇತ ಕಃ|

ಅಂಶಾದ್ಯತೇ ನಿಷಿಕ್ತಸ್ಯ ನೀಲಲೋಹಿತ ರೇತಸಃ ||೫೭||

ಪದ—(೧) ಸಂಯುಗೇ (೨)ಸಾಂಯುಗೀನಂ (೩)ತಂ (೪) ಉದ್ಯಂತಂ (೫) ಪ್ರಸಹೇತ (೬)ಕಃ (೭)ಅಂಶಾತ್ (೮)ಋತೇ (೯)ನಿಷಿಕ್ತಸ್ಯ (೧೦) ನೀಲಲೋಹಿತರೇತಸಃ.

ಶಬ್ದ—(೧) ಅ,ನ,ಸ,ವ (೨)ಅ,ಪು,ದ್ವಿ,ವ (೩)ದ,ಪು,ದ್ವಿ,ವ. (೪) ತ,ಪು,ದ್ವಿ,ವ (೫)ಕ್ರಿ (೬)ಮ,ಪು,ಪ್ರ,ವ (೭) ಅ,ಪು,ಪಂ,ವ (೮) ಅವ್ಯ (೯)ಅ,ನ,ಪ,ವ (೧೦) ಸ,ನ,ಪ,ವ.

ಅನ್ವಯ—ಸಂಯುಗೇ ಉದ್ಯಂತಂ ಸಾಂಯುಗೀನಂತಂ, ನಿಷಿಕ್ತಸ್ಯ ನೀಲಲೋಹಿತ ರೇತಸಃ, ಅಂಶಾತ್ ಋತೇಕಃ ಪ್ರಸಹೇತ ?

ಅರ್ಥ--ಸಂಯುಗೇ-ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಉದ್ಯಂತಂ-ವಿಜೃಂಭಿಸಿದ, ಸಾಂಯುಗೀನಂ-ಯುದ್ಧವೀರನಾದ, ತಂ-ಆತಾರಕನನ್ನು, ನಿಷಿಕ್ತಸ್ಯ-ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ನೀಲಲೋಹಿತ-ಈಶ್ವರನ, ರೇತಸಃ-ವೀರೃದ, ಅಂಶಾತ್-ಭಾಗದ

ದೇಶಿಯಿಂದ, ಋತೇ-ಹೊರತು, (ಬಿಟ್ಟು) ಕಃ-ಯಾವನು, ಪ್ರಸಹೇತ-
ಸಹಿಸುವನು ? (ತಿರಸ್ಕರಿಸುವನು).

ತಾ|| ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಾಹಾ ಸಮಾರ್ಥನಾಗಿ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಿಂತ
ಆ ತಾರಕನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಬೇಕಾದರೆ, (ನಿಗ್ರಹಿಸಲು) ಪರಮೇಶ್ವರ
ವೀರೈಸಂಭೂತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಾತ್ರೋಬ್ಬನಿಲ್ಲ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಪ್ರಸಹೇತ. ಕಃ ? ಕಃ, ಕಂ? ತಂ (ಸ, ಪ್ರ) ಕ
ಥಂ? ಋತೇ, ಕಸ್ಮಾತ್ ? ಅಂತಾತ್, ಕಸ್ಯ? ನೀಲಲೋಹಿತ ರೇತಸಃ,
ಕಥಂ ಭೂತಸ್ಯ ನೀಲ ಲೋಹಿತ ರೇತಸಃ ? ನಿಷ್ಕೃತ್ಯ, ಕಥಂ ಭೂತಂ
ತಂ ? ಸಾಂಯುಗೀನಂ, ಪುನಃ ಕಥಂ ಭೂತಂತಂ ? ಉದ್ಯಂತಂ, ಕು
ತ್ರ, ಸಂಯುಗೇ,

ವಿಗ್ರಹ—(೧೦) ನೀಲ ಲೋಹಿತಸ್ಯ ರೇತಃ-ನೀಲಲೋಹಿತರೇತಃ.

ಧಾತುರೂಪ—(೫) ಪ್ರಸಹೇತ, ಪ್ರಸಹೇಯಾತಾಂ, ಪ್ರಸಹೇರಣ್,
ಪ್ರಸಹೇಧಾಃ, ಪ್ರಸಹೇಯಾಥಾಂ, ಪ್ರಸಹೇಧ್ಯಂ,
ಪ್ರಸಹೇಯ, ಪ್ರಸಹೇವಹಿ, ಪ್ರಸಹೇಮಹಿ.

ಧಾತೃರ್ಥ—(ಷಹ-ಪುಷ್ಪಣೇ) ಸಹಿಸುವಿಕೆ - ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ,
'ಭೃದಿ' ಬಂದನೆಯ ಗಣದ ಆತ್ಮನೇವದಿ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಾದ 'ಷಹ,
ಎಂಬವದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರ' ಎಂಬಾಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು, ಎಂಬ
ರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ವಿಧೈರ್ಭದ 'ಲಿಜ್' ಲಬಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುನಿ

ವಿಶೇಷ—(೨) ಸಂಯುಗೇ ಸಾಧಾಃ- ಸಾಂಯುಗೀನಃ, (ತ, ವೃ)
ತತ್ರಸಾಧಾಃ, ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಸಂಯುಗಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಜನ, ಮೊದಲಾದ
ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಖಜ್', (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು, ಇಂ
ಕಾರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದದ ಆದಿ
ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬಂದಿದೆ. (೪) ಉತ್ + ಯತ್ + ಶತ್ಯ-ಉದ್ಯತ್, ಉ
ತ್ಸಾರ್ವಕವಾದ ಯತ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲಟ್', ಲಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾ
ನ, ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಶಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ
'ಮುಮ್', ಎಂಬಾಗುವುದು ಬಂದಿದೆ. (೫) ಪ್ರಸಹನವೆಂದರೆ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು.

ಸುವುದೊಂದು ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (೭) ವಿನಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಚುತೇ, ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪಂಚಮಿ ಬಂತು (೯) ನಿ + ಸಿಚ್ + ತ ಪಿಚ್, ಎಂಬ ಸೇಚನಾರ್ಥ ಧಾತುವಿಗೆ; ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ, ಸ, ಕಾರ ವಿರುವುದರಿಂದ ೭ಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯವು ೭ಂ ದಿದೆ. ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ, ಕುತ್ಯವು ಬಂದು ಕಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಕ್ತು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ (ಕೃ, ಪ್ರ) (೧೦) ನೀಲಃ (ಕಂಠೇ) ಲೋಹಿತಃ (ಕೇಶೇಷು) ಯಸ್ಯ ಸಃ-ನೀಲಲೋಹಿತಃ, ಕೋರಲಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಬಣ್ಣವೂ, ಕೂದಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವೂ ಯಾರಿಗುಂಟೋ ಅವನು ಎಂದು (ಸ್ಯಾಮಿ) || ೫೭ ||

ಶ್ಲೋ|| ಸ ಹಿ ದೇವಃ ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ಸ್ತಮಃ ಪಾರೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ |

ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿ ನ ಮಯಾ ನಚ ವಿಷ್ಣುನಾ || ೫೮ ||

೩ ದ—(೧) ಸಃ (೨) ಹಿ (೩) ದೇವಃ (೪) ಪರಂ (೫) ಜ್ಯೋತಿಃ (೬) ತಮಃ ಪಾರೇ (೭) ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ (೮) ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿಃ (೯) ನ (೧೦) ಮಯಾ (೧೧) ನ, (೧೨) ಚ (೧೩) ವಿಷ್ಣುನಾ.

ಶಬ್ದ—(೧) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ವ (೨, ೪, ೧೧, ೧೨) ಅವ್ಯ (೩) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ವ (೪, ೬) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ವ (೫) ಸ, ನ, ಪ್ರ, ವ (೭) ಅ, ನ, ಸ, ವ (೮) ಇ, ಪು, ಪ್ರ, ವ (೧೦) ದ, ಪು, ತ್ಯ, ವ (೧೩) ಉ, ಪು, ತ್ಯ, ವ.

ಅನ್ವಯ—ಸಃ ದೇವಃ ತಮಃ ಪಾರೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ ಪರಂಜ್ಯೋತಿಃ ಹಿ, ಮಯಾ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿಃ, ವಿಷ್ಣುನಾ ಚ ನ,

ಅರ್ಥ—ಸಃ-ಆ, ದೇವಃ-ಈಶ್ವರನು, ತಮಃ - ತನೋಗುಣದ, ಪಾರೇ-ಆಚೆ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ-ಇರುತ್ತಿರುವ, ಪರಂ-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಜ್ಯೋತಿಃ-ಜ್ಯೋತಿಸ್ವಿರೂಪನು, (ಪದಮಾತ್ಮನು) ಹಿ-ಅಲ್ಲವೇ? (ಆದಕಾರಣ) ಮಯಾ-ನನ್ನಿಂದಲೂ, ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ-ನಾಶಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಭಾವ-ಮಹಿಮೆಯ, ಮುದ್ದಿಃ-ವಿಳಗಿಯುಳ್ಳವನು, ನ-ಅಲ್ಲ, ವಿಷ್ಣುನಾ ಚ-ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದಲೂ, ನ - ಅಲ್ಲ.

ತಾ || ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನೋಗುಣಾ ತೀತನಾಗಿಯೂ,

ಕೇವಲ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿಯೂ, ಇರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಾದುದರಿಂದ, ಅವನ ಶಕ್ತಿಪ್ರಭಾವವನ್ನು ನಾನಾಗಲಿ, ವಿಷ್ಣುವಾಗಲಿ ತಗ್ಗಿ ಸಲಾರವು ಅಂದರೆ ನಮಗಿಂತ ಶಕ್ತನಾದ ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವೀರೈದಿಂದುತ್ಪನ್ನನಾದವನಾದರೆ, ತಾರಕನನ್ನು ಜಯಿಸುವನೆಂದು ಭಾವವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ನ, ಕೇನಚ್? ವಿಷ್ಣುವಾಚ, ನ, ಕೇನ? ಮಯಾ, ಕಥಂಭೂತಃ? ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿಃ, ಹಿ, ಕಿಂ? ಜ್ಯೋತಿಃ, ಕಥಂಭೂತಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ? ಪರಂ, ಪುನಃ ಕಥಂ ಭೂತಂ ಜ್ಯೋತಿಃ? ನ್ಯವಸ್ಥಿತಂ, ಕೌತ್ರ? ತಮಃಪಾರೇ, ಕಃ? ದೇವಃ, ಕಥಂಭೂತಃ ದೇವಃ? ಸಃ.

ವಿಗ್ರಹ—(೬) ತಮಃ ಪಾರಂ-ತಮಃಪಾರಂ (ಷ, ತ) + ತಸ್ಮಿನ್ (೮) ಪ್ರಭಾವಸ್ಯ ಋದ್ಧಿಃ-ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿಃ (ಷ, ತ) ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ-ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವರ್ಧಿಃ (ಷ, ಬ, ವ್ರೀ)

ವಿಶೇಷ—(೨) ವಿ + ಅವ + ಸ್ಥಾ + ಇ + ತಂ, ಸ್ಥಾಧಾತುವಿಗೆ, ವಿ, ಅವ, ಎಂಬೆರಡುಪರಗಗಳು ಸೇರಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಇಡಾಗಮವೂ ಬಂತು, (೮) ಋದ್ಧಿಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದರೂ ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಯ್ತು (೧೨)ವೇಷ್ಟಿ, ಇತಿ ವಿಷ್ಣುಃ (ಕೃ, ವೃ) ವ್ಯಾಪಕಾರ್ಥಕವಾದ 'ವಿಷ್ಣು' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಷ್ಟು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ ||೫೮||

ಶ್ಲೋ|| ಉಮಾರೂಪೇಣ ತೇ ಯೂಯಂ ಸಂಯಮ ಸ್ತಿಮಿತಂ ಮನಃ |

ಶಂಭೋರೈತಧ್ವಮಾಕ್ರಷ್ಟ್ಯ ಮಯಸ್ಕಾಂತೇನ ಲೋಹವತ್ ||

ಪದ—(೧) ಉಮಾರೂಪೇಣ (೨)ತೇ (೩) ಯೂಯಂ (೪) ಸಂಯಮಸ್ತಿಮಿತಂ, (೫)ಮನಃ (೬)ಶಂಭೋಃ (೭) ಯತಧ್ವಂ (೮) ಆಕ್ರಷ್ಟ್ಯಂ (೯) ಅಮಸ್ಕಾಂತೇನ (೧೦) ಲೋಹವತ್,

ಶಬ್ದ—(೧) ಅ, ನ, ತೃ, ವಿ (೨)ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೩)ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ (೪) ಅ, ನ, ಪ್ರ, ವಿ (೫) ಸ, ನ, ಪ್ರ, ವಿ (೬)ಉ, ಪು, ಪ್ರ, ವಿ (೭)ಕಿ (೮, ೧೦) ಅವ್ಯ (೯) ಅ, ಪು, ತೃ, ವಿ.

ಅನ್ವಯ—ತೇಯೂಯಂ ಸಮಾಧಿಸ್ತಿಮಿತಂ ಶಂಭೋಃಮನಃ, ಉಮಾರೂಪೇಣ, ಅಮಸ್ಕಾಂತೇನ ಲೋಹವತ್, ಆಕ್ರಷ್ಟ್ಯಂ ಯತಧ್ವಂ.

ಅರ್ಥ--ತೇ-ಅಂತಃ, ಯೂಯಂ-ನೀವು, ಸಮಾಧಿ-ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ತುಮಿತಂ-ನಿಶ್ಚಲವಾದ, ಶಂಭೋಃ-ಈಶ್ವರನ, ಮನಃ-ಮನಸ್ಸನ್ನು, ಉಮಾ-ಪಾರ್ವತಿಯ, ರೂಪೇಣ-ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ, ಅಯಸ್ಕಾಂತೇನ-ಸೂಜಿಕಲ್ಲಿನಿಂದ, ಲೋಹವತ್-ಕಬ್ಬಿಣದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮ್ಯಂ-ಸೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ, ಯತಧ್ವಂ-ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರಿ.

ತಾ|| ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ ! ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾದ ನೀವು ಈಗ ಸಮಾಧಿಸ್ಥರಾಗಿ, ನಿಶ್ಚಲನಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಮನಸ್ಸನ್ನು, ಪಾರ್ವತಿಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಬಲದಿಂದ, ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಶಿಲೆಯು ಲೋಹ (ಕಬ್ಬಿಣ)ವನ್ನು ತನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಹೊರಚ್ಚು ಮಾಡಿ ಬಹಿರ್ಮುಖನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಯತಧ್ವಂ, ಕೇ? ಯೂಯಂ, (ಅ, ಪ್ರ) ಕಿಂಕರ್ತುಂ? ಆಕ್ರಮ್ಯಂ, ಕಥಂ? ಲೋಹವತ್, ಕೇನ-ಅಯಸ್ಕಾಂತೇನ, ಕಿಂ? ಮನಃ ಕೇನ? ಉಮಾರೂಪೇಣ, ಕಸ್ಯ? ಶಂಭೋಃ, ಕಥಂಭೂತಂ ಮನಃ? ಸಮಾಧಿಸ್ತುಮಿತಂ, ಕಥಂಭೂತಾಃ ಯೂಯಂ? ತೇ;

ವಿಗ್ರಹ—(೧) ಉಮಾಯಾಃ ರೂಪಂ-ಉಮಾರೂಪಂ (ಪ್ರ, ತ) + ತೇನ, (೪) ಸಂಯಮೇನಸ್ತುಮಿತಂ-ಸಂಯಮಸ್ತುಮಿತಂ (ತೃ, ತ(೯) ಅಯಸಃ ಕಾಂತಃ-ಅಯಸ್ಕಾಂತಃ (ಪ್ರ, ತ) + ತೇನ,

ಧಾತುರೂಪ—(೨) ಯತತಾಂ, ಯತೇತಾಂ, ಯತಂತಾಂ,
ಯತಸ್ವ, ಯತೇಥಾಂ, ಯತಧ್ವಂ,
ಯತ್ಯೈ, ಯತಾವಹೈ, ಯತಾಮಹೈ,

ಧಾತ್ವರ್ಥ—(ಯತೀ-ಪ್ರಯತ್ನೇ) ಯತ್ನಿಸುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ವಾದಿ, ಬಂದನೆಯ ಗಣದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ್ಮಿಯತ, ಧಾತುವು 'ಆಜ್ಞಾರ್ಥ', ಲೋಟ್ ಲಕಾರದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಶೇಷ--(೧) ರೂಪ-ಸ್ವಭಾವ, ಸೌಂದರ್ಯ, ನಾಣ್ಯ, ಪಶು, ಕಬ್ಬ, ಗ್ರಂಥಾವೃತ್ತಿ, ನಾಟಕಾದಿಗಳು, ಆಕಾರ, ಶ್ಲೋಕ, ಇವು ನಾನಾರ್ಥಗಳು (೧) ಕೃಪ್, ಧಾತುವಿಗೆ ಆ, ಎಂಬುಪಸರ್ಗವೂ, ತುಮಾ,

ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸೇರಿದೆ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ಪುತ್ಯದಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶವು ಬಂತು, (೧೦) ಅಯಸ್ಕಾಂತಂ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಸ್ಕಾದಿ, ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂಚಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣವಸ್ಥೆಗಳೆಯುವ ಹಾಗೆ ಪಾರ್ವತಿಯ ಸಾದರ್ಪದಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಳೆಯಬೇಕು, ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ||೫೯||

ಶ್ಲೋ|| ಉಭೇ ಏವಕ್ಷಮೇ ವೋಧುಮಾಭಯೋ ರ್ವೀಜಮಾಹಿತಂ ।

ಸಾ ವಾ ಶಂಭೋಸ್ತದೀಯಾ ವಾ ಮೂರ್ತಿಜಲಮಯೀಮಮಾ||

ಪದ—(೧)ಉಭೇ (೨)ಏವ (೩)ಕ್ಷಮೇ (೪)ವೋಧುಂ (೫)ಉಭಯೋಃ (೬)ಬೀಜಾ (೭)ಆಹಿತಂ (೮)ಸಾ (೯)ವಾ (೧೦)ಶಂಭೋಃ (೧೧)ತದೀಯಾ (೧೨)ವಾ (೧೩)ಮೂರ್ತಿಃ (೧೪)ಜಲಮಯೀ (೧೫)ಮಮಾ.

ಕಟ್ಟು—(೧,೨) ಆ, ಪ್ರೀ, ಪ್ರ, ದ್ವಿ, (೩, ೪, ೬, ೧೨) ಅನ್ಯ (೫) ಆ, ಪು, ಪ, ದ್ವಿ, (೬) ಅ, ನ, ದ್ವಿ, ಏ (೮) ದ, ಸ್ಪ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ (೧೦) ಉ, ಪು, ಪ, ಏ (೧೨) ಆ, ಸ್ಪ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ (೧೩) ಇ, ಸ್ಪ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ (೧೪) ಈ, ಸ್ಪ್ರೀ, ಪ್ರ, ಏ (೧೫) ದ, ಪು, ಪ, ಏ.

ಅನ್ಯಯ—೨ ಭಯೋಃ ಆಹಿತಂ ಬೀಜಂ ಸಾವಾ ಶಂಭೋಃ ತದೀಯಾ ಜಲಮಯೀ ಮೂರ್ತಿರ್ವಾಮು ಉಭೇ ಏವವೋಧುಂ ಕ್ಷಮೇ

ಅರ್ಥ-ಉಭಯೋಃ-ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ (ಪರಮೇಶ್ವರನ ಮತ್ತು ನನ್ನ) ಆಹಿತಂ-ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬೀಜಂ-ವೀರ್ಯವನ್ನು, ಸಾವಾ-ಆ ಪಾರ್ವತಿಯಾಗಲಿ, ಶಂಭೋಃ-ಈಶ್ವರನ, ತದೀಯಾ - ಆ ಈಶ್ವರನ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಜಲಮಯೀ - ಜಲರೂಪವಾದ, ಮೂರ್ತಿರ್ವಾ - ದೇಹವಾಗಲಿ, ಮಮ-ನನ್ನ, (ಹೀಗೆ) ಉಭೇ-ಈ ಎರಡು ದೇಹಗಳು (ಉಮಾ ಮತ್ತು ಜಲಗಳು) ಏವ-ಮತ್ತವೇ, ವೋಧುಂ-ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಕ್ಷಮೇ-ಶಕ್ತರು.

ತಾ|| ಪರಮೇಶ್ವರನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಅವನ ನಾಮಾರ್ಥ ಶರೀರವಾದ ಪಾರ್ವತಿ, ನನ್ನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಆತನ ಜಲರೂಪವಾದ ದೇಹ, (ಜಲ

ಮೂರ್ತಿ) ಇವರಿಬ್ಬರು ಮಾತ್ರವೇ ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತರಲ್ಲದೆ ಮತ್ತಾರಿಂದಲೂ, ಹೊಂದಲಸಾಧ್ಯವು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ--ಕ್ಷಮೇ-ಕೇ? ಉಭೇವವ, ಕಿಂಕರ್ತುಂ? ಪ್ರೋಥುಂ-ಕಸ್ಯ? ಮಮ, ಕಾವಾ ? ಮೂರ್ತಿರ್ವಾ, ಕಥಂಭೂತಾ ಮೂರ್ತಿಃ? ಜಲಮಯಾ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಾ ಮೂರ್ತಿಃ? ತದೀಯಾ, ಕಸ್ಯ? ಶಂಭೋಃ ಕಾವಾ? ಸಾವಾ, ಕಿಂ? ಬೀಜಂ, ಕಥಂಭೂತಂ ಬೀಜಂ ? ಆಹಿತಂ, ಕಯೋಃ? ಉಭಯೋಃ.

ವಿಗ್ರಹ--(೧೧) ತಸ್ಯ ಇಯಂ-೨ ದೀಯಾ (ತ, ವೃ) (೧೨) ಜಲವಿ ಕಾರಾ ಜಲಮಯೋ (ತ, ವೃ)

ವಿಶೇಷ--(೧) ಉಭೇ + ವವ = ಉಭೇವವ, ದ್ವಿವಚನವು ಏಕಾ ರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವು ಬಾರದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದಿದೆ (೪)ವಹ್ + ತುಂ-ಪ್ರೋಥುಂ, ವಹ್, ಧಾ ತುವಿನ ಆ, ಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರಾದೇಶವೂ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ವಣವೂ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಕಾರವೂ, ಅದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ಪತ್ವವೂ, ಧತ್ವವೂ, ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಂದಿದೆ. (೧, ೫) ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನಗಳು (೨) 'ಧಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ, ಎಂಬುವಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಧಾತುವಿಗೆ, ಹಿ, ಎಂಬಾ ದೇಶವು ಬಂದಿದೆ ಆ + ಹಿ + ತಂ-ಆಹಿತಂ (ಕೃ, ವೃ) (೧೧) ಭ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ (ತ, ವೃ) (೧೪) ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ಮ ಸುಟ್ಪ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂತು. ೭ನೆಯ ಶಬ್ದವು ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ, (೫, ೧೦, ೧೨) ಇವು ವಸ್ತುವ್ಯಂತಗಳಾದುವು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವರ್ಣ್ಯ (ಪ್ರಕೃತ) ವಾದ ಪಾರ್ವತಿಗೂ, ಅವರ್ಣ್ಯ (ಅಪ್ರಕೃತ) ವಾದ ಜಲಮೂರ್ತಿಗೂ, ಬೀಜ ವಹನವೆಂಬ ಬಂದೇ ಧರ್ಮವನ್ನು (ಧರ್ಮೈಕೈ) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ವರ್ಣ್ಯ ವರ್ಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮೈಕೈವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ದೀಪಕವೆಂಬ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಕಾರಣ ದೀಪಕಾ ಲಂಕಾರವು ||೬||

ಶ್ಲೋ|| ತಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಶಿತಿಕಂಠಸ್ಯ ಸೈನಾಪತ್ಯಂ ಮುಪೇತ್ಯವಃ |

ಮೋಕ್ಷೈತೇ ಸುರಬಂದೀನಾಂ ವೇಣೀರ್ದೀರ್ಘ ವಿಭೂತಿಭಿಃ||೬೧

ಪದ--(೧) ತಸ್ಯ (೨)ಆತ್ಮಾ (೩) ಶಿತಿಕಂಠಸ್ಯ (೪)ಸೈನಾಪತ್ಯಂ
(೫) ಉಪೇತ್ಯ (೬)ವಃ (೭)ಮೋಕ್ಷೈತೇ(೮)ಸುರಬಂದೀನಾಂ (೯)ವೇ
ಣೀಃ (೧೦)ವೀರ್ಘ ವಿಭೂತಿಭಿಃ.

ಶಬ್ದ--(೧)ದ,ಪು,ಪ,ವ (೨)ನ,ಪು,ಪ್ರ,ವ (೩)ಅ,ಪು,ಪ,ವ (೪)
ಅ,ನ,ದ್ವಿ,ವ. (೫)ಅವ್ಯ (೬)ದ,ಪು,ಪ,ಬ (೭)ಕ್ರಿ (೮)ಈ,ಸ್ತ್ರೀ,ಪ,ಬ(೯)
ಈ,ಸ್ತ್ರೀ,ದ್ವಿ,ಬ (೧೦)ಇ,ಸ್ತ್ರೀ,ತ್ಯ,ಬ.

ಅನ್ವಯ--ತಸ್ಯ ಶಿತಿಕಂಠಸ್ಯ ಆತ್ಮಾ ವಃ ಸೈನಾಪತ್ಯಂ ಉಪೇತ್ಯ,
ವೀರ್ಯಾ ವಿಭೂತಿಭಿಃ ಸುರಬಂದೀನಾಂ ವೇಣೀಃ ಮೋಕ್ಷೈತೇ.

ಅರ್ಥ--ತಸ್ಯ-ಆ, ಶಿತಿಕಂಠಸ್ಯ-ಪರಮೇಶ್ವರನ, ಆತ್ಮಾ-ಪುತ್ರನು,
ವಃ-ನಿಮ್ಮ, ಸೈನಾಪತ್ಯಂ-ಸೇನಾಪತಿತ್ವವನ್ನು, ಉಪೇತ್ಯ-ಹೊಂದಿ, ವೀ
ರ್ಯ-ಶಾರ್ವದ, ವಿಭೂತಿಭಿಃ-ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ, ಸುರ- ದೇವತೆಗಳ, ಬಂದೀ
ನಾಂ-ಸೆರಬಿದ್ದಿರುವ ಹೆಂಗಸರ, ವೇಣೀಃ-(ಬೆಳೆಯಿಸಿದ) ಜಡೆಗಳನ್ನು,
ಮೋಕ್ಷೈತೇ-ಬಿಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಾ|| ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವೀರ್ಯದಿಂದುತ್ತನ್ನನಾದ ಆತನ ಪುತ್ರನು
ನಿಮಗೆ ಸೇನಾಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು, ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಆತಾ
ರಕನ ಸೂಕ್ತನ್ನು ಮುರಿದು, ಆ ದುಷ್ಟನು ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವುದ
ರಿಂದ ದುಃಖಿತರಾಗಿ ಏಕವೇಣೀ ಧಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿ
ರಾ (ಜಡೆಬೆಳೆಸಿರುವುದು) ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಬಂಧ ಮೋಕ್ಷಣವ
ನ್ನುಮಾಡಿ ಅವರಿಗೆ ಜಟಃಶೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಮೋಕ್ಷೈತೇ, ಕಃ? ಆತ್ಮಾ, ಕಾಃ? ವೇಣೀಃ (ಸ,
ಪು) ಕಾಸಾಂ? ಸುರಬಂದೀನಾಂ, ಕಾಭಿಃ? ವೀರ್ಯವಿಭೂತಿಭಿಃ, ಕಿಂ
ಕೃತ್ವಾ? ಉಪೇತ್ಯ ಕಿಂ! ಸೈನಾಪತ್ಯಂ, ಕೇಷಾಂ? ವಃ, ಕಸ್ಯ ? ಶಿತಿ
ಕಂಠಸ್ಯ, ಕಥಂಭೂತಸ್ಯ ಶಿತಿಕಂಠಸ್ಯ? ತಸ್ಯ.

ವಿಗ್ರಹ--(೩) ಶಿತಿ,ಕಂಠೇ ಯಸ್ಯಸಃ-ಶಿತಿಕಂಠಃ (ಪ,ಬ,ವೀ) +

ತಸ್ಯ, (೮) ಸುರಾಣಾಂ ಬಂಧ್ಯಃ-ಸುರಬಂಧ್ಯಃ (ಪ, ತ) + ತಾಸಾಂ,
(೧೦) ವೀರೈಸ್ಯ ವಿಭೂತಯಃ-ವೀರೈವಿಭೂತಯಃ (ಪ, ತ) + ತಾಭಿಃ
ಧಾತುರೂಪ—ವೋಹ್ಯತೇ, ವೋಹ್ಯೇತೇ ವೋಹ್ಯೋತೇ
ವೋಹ್ಯಸೇ, ವೋಹ್ಯೇಥೆ, ವೋಹ್ಯೇಥ್ವೇ
ವೋಹ್ಯೇ, ವೋಹ್ಯಾವಹೇ, ವೋಹ್ಯಾಮಹೇ

ಧಾತ್ವರ್ಥ—ಮುಚ್ಛ-(ವೋಹ್ಯಣೇ) ಬಿಡುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
ತುಂದಾದಿ, ಆರನೆಯ ಗಣದ ಉಭಯಪದಿ ಮುಚ್ಛ, ಎಂಬ ಧಾತುವು
ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಲೃಟಃ, ಲಕಾರದ, ಭವಿಸ್ಯತ್ಕಾಲದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ, ಏ.

ವಿಶೇಷ---(೨) ಆತ್ಮಾ-ಯತ್ನ, ಧೈರ್ಯ, ಮನಸ್ಸು, ಸ್ವಭಾವ,
ಪರಮಾತ್ಮ, ಜೀವ, ಬುದ್ಧಿ, ಶರೀರ, (ನಾನಾ) ಆತ್ಮಾನೈಪುತ್ರವಾವಾ
ಸಿ, ತಾನೇ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವನು, ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ
ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರನೊದರ್ಥವು (೪) ವ್ಯಥಿಕರಣ ಬ ಪ್ರೀ (ಶುಭ್ರ
ವಾದ ಕೊರಲುಳ್ಳವನು) (೩) ಪತಿಶಬ್ದಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾ
ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಶ್, ಪ್ರಶ್ನೆಯವು ಬಂದಿದೆ (೫, ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗು
ವ ಪ್ರಶ್ನೆಯವಾಗುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾದಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಬಂದಿದೆ (೬, ವೃ)
(೫) ಉ ಪ + ಇ + ತ್ + ಯ, ಉಪ ಎಂಬುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ
ಇಣ್, ಧಾತುವಿಗೆ ಲೃಪಃ, ಪ್ರಶ್ನೆಯವುಸೇರಿ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ
, ತುಕಾರ್ತಗಮವೂ ಬಂತು ||೬೦||

ಶ್ಲೋ|| ಇತಿ ವ್ಯಾಪೃತ್ಯ ವಿಜುಧಾನ್ವಿಶ್ವಯೋನಿ ಪ್ರಿರೋದಧೇ |

ಮನಸ್ಯಾ ಹಿತಕರ್ತವ್ಯಾ ಸ್ತೇಪಿ ದೇವಾ ದಿವಂ ಯಯುಃ ||೬೧||

ಪದ—(೧) ಇತಿ (೨) ವ್ಯಾಪೃತ್ಯ (೪) ವಿಜುಧಾನ್ವ (೪) ವಿಶ್ವ
ಯೋನಿಃ (೫) ತಿರೋದಧೇ (೬) ಮನಸಿ (೭) ಹಿತಕರ್ತವ್ಯಃ (೮) ತೇ
(೯) ಅಪಿ (೧೦) ದೇವಾಃ (೧೧) ದಿವಂ (೧೨) ಯಯುಃ

ಶಬ್ದ—(೧, ೨, ೯) ಆವ್ಯ (೪) ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಬ (೪) ಇ, ಪು,
ಪ್ರ, ಏ (೫, ೧೨) ಕ್ರಿ, (೬) ಸ, ನ, ಸ, ಏ (೭, ೧೦) ಅ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ

(v) ದ, ಪು, ಪ್ರ, ಬ(೧೧) ಓ, ಸ್ತ್ರೀ, ದ್ವಿ, ಏ.

ಅನ್ವಯ—ವಿಶ್ವಯೋನಿಃ ಇತಿ ವಿಬುಧಾಃ ವ್ಯಾಹೃತ್ಯತಿರೋದಧೇ ತೇ ದೇವಾಃ ಮನಸಿ ಆಹಿತಕರ್ತೃವ್ಯಾ ಸ್ಸಂತಃ ದಿವಂ ಯಯುಃ

ಆರ್ಥ-ವಿಶ್ವ-ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಯೋನಿಃ-ಕಾರಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಇತಿ-ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಬುಧಾಃ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ವ್ಯಾಹೃತ್ಯ-ಹೇಳಿ, ತಿರೋದಧೇ-ಅಂತರ್ಧಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ತೇ-ಆ, ದೇವಾಃ-ಅಪಿ-ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ, ಮನಸಿ-ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಆಹಿತ-ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕರ್ತೃ-ವ್ಯಾಸ್ಸಂತಃ-ಕಾರ್ಯಗಾರವವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ದಿವಂ-ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು, ಯಯುಃ-ಹೊಂದಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈರಿತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಾರಕನಿಗ್ರಹೋಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅಂತರ್ಧಾನವನ್ನೈದಿದನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ, ಇದೇ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದರು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಯಯುಃ, ಕೇ? ದೇವಾಃ, ಕಾಂ? ದಿವಂ, (ಸ, ಪ್ರ) ಕಥಂ ಭೂತಾಸ್ಸಂತಃ? ಆಹಿತಕರ್ತೃವ್ಯಾಸ್ಸಂತಃ, ಕುತ್ರ? ಮನಸಿ, ಕಥಂ ಭೂತಾದೇವಾಃ? ತೇ, ತಿರೋದಧೇ, ಕಃ? ವಿಶ್ವಯೋನಿಃ (ಅ, ಪ್ರ) ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ? ವ್ಯಾಹೃತ್ಯ, ಕಾಃ? ವಿಬುಧಾಃ, ಕಥಂ? ಇತಿ,

ವಿಗ್ರಹ—(೪) ವಿಶ್ವಸ್ಯಯೋನಿಃ-ವಿಶ್ವಯೋನಿಃ, (ಷ, ತ) (೭) ಆಹಿತಃ ಕರ್ತೃವ್ಯಾಸ್ತ್ರೀ-ಆಹಿತಕರ್ತೃವ್ಯಾಃ (ತ್ವ, ಬ, ವ್ರೀ)

ಧಾತುರೂಪ—(೫)

ತಿರೋದಧೇ,	ತಿರೋದಧಾತೇ,	ತಿರೋದಧಿರೇ
ತಿರೋದಧಿಷೇ,	ತಿರೋದಧಾಥೇ,	ತಿರೋದಧಿಧೈ (ಧೈ)
ತಿರೋದಧೇ,	ತಿರೋದಧಿವಹೇ,	ತಿರೋದಧಿಮಹೇ,

ಧಾತೃರ್ಥ--(ಡುಧಾಞ್-ಧಾರಣಾಪೋಷಣಯೋಃ) ಧರಿಸುವುದು ರಕ್ಷಿಸುವುದು, ಎಂಬರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ, ಮೂರನೆಯ ಗಣದ ಡುಧಾಞ್, ಎಂಬ ಉಭಯಪದಿಧಾತುವು ತಿರಸ್, ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದ

ದೊಡನೆ ಸೇರಿ (ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವಿಕೆ) ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದದ
, ಲಿಟು, ಲಕಾರದ ಭೂತರೂಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ.

ಧಾತುರೂಪ--(೧೨) ಯಯೌ, ಯಯತುಃ, ಯಯುಃ

ಯಯಿಥ ಯಯಥಾಃ, ಯಯ

ಯಯಾಥ

ಯಯೌ, ಯಯಿವ, ಯಯಿಮ

ಧಾತ್ವರ್ಥ--[ಯಾ-ಪಾ ಪಣೇ] ಹೋಗುವಿಕೆ, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ
ಪದಾದಿ, ಎರಡನೆಯ ಗಾದ, ಪರಸ್ಮೈಕವಚನದ, ಯಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವು
ಲಿಟು, ಲಕಾರದ ಭೂತರೂಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿದೆ

ವಿಶೇಷ--[೨] ವಿ + ಃ + ಹೃ + ತ್ + ಯ = ವ್ಯಾಹೃತ್ಯ, ವಿ,
ಆ, ಎಂಬೆರಡುಪರ್ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೃಣ್, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ
ಲ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಪರವಾದುದರಿಂದ ತುಕ್, ಎಂಬ ಗಮನ ಬಂ
ದಿದೆ. [ಕೃ. ವೃ.] (೩) ಗುಹ್ಯಸ್ಥಾನ, ಕಾರಣ, ತಾಮ್ರಪಾತ್ರೆ, ಪಣ, ಈ
ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಕಬ್ಬವು ವರಿಸುವುದು. (೨) ಆ + ಧಾ + ಇ +
ತ = ಆಹಿತ, ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಕಾಡ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ
ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇಡಾಗವೂ ಬಾತು. ಧಾತುವಿನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾ
ದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ [ಕೃ. ವೃ] ||೬೨||

ಶ್ಲೋಕ|| ತತ್ರ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ ಕಂದರ್ಪ ಮಗನು ತ್ವಾಕಶಾಸನಃ |

ಮನಸಾ ಕಾರ್ಯಸಂಸಿದ್ಧಿ ತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣರಂಹಸಾ ||೬೩||

ಪದ--(೧) ಅತ್ರ (೨) ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ [೪] ಕಂದರ್ಪಂ [೩] ಅಗಮತ್
(೫) ಪಾಕಶಾಸನಃ (೬) ಮನಸಾ [೭] ಕಾರ್ಯಸಂಸಿದ್ಧಿ [೮] ತ್ವರಾ
ದ್ವಿಗುಣರಂಹಸಾ.

ಕಬ್ಬ--(೧, ೨) ಅವ್ಯ (೪)ಅ, ಪು, ದ್ವಿ, ಏ (೩) ಕ್ರಿ (೫) ಅ,
ಪು, ಪ್ರ, ಏ (೬, ೮) ಸ, ನ, ತ್ಯ, ಏ (೭) ಇ, ಸ್ತ, ಸ, ಏ,

ಅವ್ಯಯ--ಪಾಕಶಾಸನಃ ತತ್ರ ಕಂದರ್ಪಂ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ, ಕಾರ್ಯ
ಸಂಸಿದ್ಧಿ ತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣರಂಹಸಾ ಮನಸಾ, ಅಗಮತ್

ಅರ್ಥ---ಪಾಕಶಾಸನ:-ಇಂದ್ರನು, ತತ್ರ-ಆ ಈಶ್ವರನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ತಂವರ್ಪಂ - ಮನ್ಮಥನನ್ನು, ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ-ಕಾರ್ಯಸಾಧಕತ್ವದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಕಾರ್ಯ-ಪ್ರಕೃತಕಾರ್ಯದ, ಸಂಸಿದ್ಧಿ-ಲಾಭವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ತ್ವರಾ-ಚೈತ್ಯಕೃದಿವ, ದ್ವಿಗುಣ-ಎರಡರಷ್ಟಾದ, ರಂಜಸಾ-ವೇಗವುಳ್ಳ, ಮನಸಾ-ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಆಗಮತ-ಸ್ಮರಿಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ---ಇಂದ್ರನು ಈಶ್ವರನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಣೆಮಾಡುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನೇ ಸಮರ್ಥನಾದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ತ್ವರಾದತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಎರಡರಷ್ಟು ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ಮರಣೆಮಾಡಿದನು.

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ---ಅಗಮತ, ಕಃ? ಪಾಕಶಾಸನಃ (ಅ, ಪ್ರ.) ಕೇನ? ಮನಸಾ, ಕಥಂಭೂತೇನ ಮನಸಾ? ದ್ವಿಗುಣರಾಹಸಾ, ಕಸ್ಯಾ? ಕಾರ್ಯಸಂಸಿದ್ಧಿ, ಕಿಂಕೃತ್ವಾ? ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ, ಕಂ? ಪಾಕಶಾಸನಃ, ಕುತ್ರ? ತತ್ರ.

ವಿಗ್ರಹ---(೩) ಕಾರ್ಯಸಂಸಿದ್ಧಿಃ-ಕಾರ್ಯಸಂಸಿದ್ಧಿಃ (ಷ, ತ) + ತಸ್ಯಾ (೪) ತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣಾ-ತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣಾ (ಕೃ, ತ) ತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣರಂಜಃ ಯಸ್ಯತಃ - ತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣರಂಜಃ (ಷ, ಬ, ವ್ರೀ) + ತೇನ,

ಧಾತುರೂಪ-(೪) ಅಗಮತಃ, ಅಗಮತಾಂ, ಅಗಮತಃ,
ಅಗಮಃ ಅಗಮತಂ, ಅಗಮತಃ,
ಅಗಮಾ, ಅಗಮಾಮ, ಅಗಮಾಮಃ,

ಧಾತೃರ್ಥ---[ಗಮ್-ಗತೌ] ಹೋಗುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ಯಾದಿ ಬಂದನೆಯಗಣದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ, ಗಮ್ನಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವು, ಉಜ್ಜ್ವಲ, ಲಕಾರದ ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷೈಕವಚನಲ್ಲಿದೆ,

ವಿಶೇಷ-ಸಪ್ತಮ್ಯಥಾ-ದಲ್ಲಿ, ತ್ರೇಲೋಕ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಯವು ಬಂದಿದೆ, (೨) ನಿರಂಜನವರ್ಗವೂ ವರ್ತಮಾನವೂ, ಚಿತ್ತಾ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವೂ

ತುಗಾಗವುಪೂ, ಬಂದಿದೆ, (ಕೃ, ವ್ಯ) (೫) ಪಾಕಂಶಾಸ್ತ್ರೀತಿ - ಪಾಕ
ಶಾಸನಃ (ಪಾಕಾಸುರನನ್ನು ಸಂಕರಿಸಿದವನು) ಲ್ಯುಟ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂ
ತ ಕೃದಂತವು, (೭) ಕಾರ್ಯಸಂಸಿದ್ಧಿತ್ವರಾದ್ವಿಗುಣರಂಹಸಾ, ಎಂದು ಸ
ಮಸ್ತಪದವಾಗಿಯೂ ಪಾಠಾಂತರವು '೬೪||

ಶ್ಲೋ|| ಅಥ ಸ ಲಲಿತಯೋಷಿದೃಷ್ಟಿಲತಾಚಾರು ಶೃಂಗಂ |

ರತಿವಲಯಪದಾಂಕೇ ಚಾಪಮಾಸಜ್ಯ ಕಂಠೇ||

ಸಹಚರವಃಧುಹಸ್ತನ್ಯಸ್ತ ಚೂತಾಂಕುರಾಸ್ತು |

ಶೃತಮುಖಮುಪತಸ್ಥೇ ಪ್ರಾಂಜಲಿಃ ಪುಷ್ಪಧನ್ವಾ ||೬೪||

ಪದ—(೧) ಅಥ [೨] ಸಃ [೪] ಲಲಿತಯೋಷಿದೃಷ್ಟಿಲತಾಚಾ
ರುಶೃಂಗಂ (೪) ರತಿವಲಯ ಪದಾಂಕೇ (೫) ಚಾರು (೬) ಆಸಜ್ಯ (೭)
ಕಂಠೇ (೮) ಸಹಚರ ಮಧುಹಸ್ತನ್ಯಸ್ತ ಚೂತಾಂಕುರಾಸ್ತುಃ (೯) ಶತಮ
ಖಂ (೧೦) ಉಪತಸ್ಥೇ [೧೧] ಪ್ರಾಂಜಲಿಃ (೧೨) ಪುಷ್ಪಧನ್ವಾ

ಶ್ಲೋ (೧, ೬) ಅಪ್ಯ () ದ, ಧ, ಪ್ರ, ಏ (೨, ೫, ೯)೨, ಪು
ದ್ವಿ, ಏ (೪, ೭) ಅ, ಪು, ಸ, ಏ (೮) ಅ, ಪು ಪ್ರ, ಏ (೧೦)ಕ್ರಿ (೧೧)

ಅನಯ—ಅಥ ಸ ಪುಷ್ಪಧನ್ವಾ ಲಲಿತಯೋಷಿದೃಷ್ಟಿಲತಾಚಾರು
ಶೃಂಗಂ ಚಾಪಂ ರತಿವಲಯ ಪದಾಂಕೇ ಕಂಠೇ ಆಸಜ್ಯ ಸಹಚರ
ಮಧುಹಸ್ತನ್ಯಸ್ತ ಚೂತಾಂಕುರಾಸ್ತುಃ ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ತು ಶತಮ
ಖಂ ಉಪತಸ್ಥೇ

ಅರ್ಥ—ಅಥ-ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸಃ-ಆ, ಪುಷ್ಪಧನ್ವಾ, ಮನ್ಮಥನು,
ಲಲಿತ-ಸುಂದರಿಯಾದ, ಯೋಷಿತ-ಸ್ತ್ರೀಯು, ಭೂಲತಾ-ಬಳ್ಳಿಯಂತಿ
ರುವ ಹುಬ್ಬುಗಳಿಂದ, ಚಾರು-ಮನೋಹರವಾದ, ಶೃಂಗಂ - ಕೋಟೆ,
(ತುದಿ) ಗಳುಳ್ಳ, ಚಾಪಂ-ಧನುಸ್ಸನ್ನು, ರತಿ-ರತೀದೇವಿಯು, ವಲಯ-ಕಡ
ಗಗಳ (ಬಳಿ) ಪದ-ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ, ಅಂಕೇ-ಗುರುತಾಗಿರುವ, ಕಂಠೇ-
ಕೊರಳಿನಲ್ಲಿ ಆಸಜ್ಯ-ಧರಿಸಿ, ಸಹಚರ-ನ್ನೇಹಿತನಾದ, ಮಧು - ಚೈತ್ರ
ನ, ಹಸ್ತ-ಕೈಯಲ್ಲಿ, ನ್ಯಸ್ತ-ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚೂತಾಂಕುರ - ಮಾವಿನಮೊ
ಗ್ಗುಗಳೆಂಬ, ಅಪ್ಯಃ-ಬಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ತು- ಅಂಜಲಿಬದ್ಧ

ನಾಗಿ, ಶತಮುಖಂ-ಇಂದ್ರ ಸ್ವಾ, ಉಪತಸ್ಥೇ-ಸೇವಿಸಿದನು

ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಆನಂತರದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಬಾಣನಾದ ಮನ್ಮಥನು ಸುಗದರಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಳ ಲತೆಯಾಗಿರುವ ಹುಬ್ಬುಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಿರುವ ಕೋಟಿ (ತುಡಿ) ಗಳುಳ್ಳ ತನ್ನ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಪವನ್ನು ರತಿದೇವಿಯ, ಹಸ್ತಕಟಕಪ್ರದೇಶದಿಂದ (ಕಂಠಾಲಿಂಗನನಾಡಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ) ಬತ್ತಿ, ಗುರುತಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಕೊರಳಿನಲ್ಲಿ ಬಿಗಿದುಕಟ್ಟಿ, ತನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ಮಧುವಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಚೂತಾಂಕುರಗಳೆಂಬ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು (ವನದಲ್ಲಿ ಚೂತಾಂಕುರಗಳು ವಸಂತ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬ ಭಾವವು) ತಾನು ಅಂಜಲಿ ಬದ್ಧನಾಗಿ ಇರುವ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದನು

ಆಕಾಂಕ್ಷೆ—ಉಪತಸ್ಥೇ, ಕಃ? ಪುಷ್ಪಧನ್ವಾ, ಕಂ? ಶತಮುಖಂ, ಕಥಂಭೂತಸ್ತೇ? ಪ್ರಾಂಜಲಸ್ತೇ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಸ್ತೇ? ಸಹಚರಮಧುಹಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ಯಚೂತಾಂಕುರಾಸ್ತು ಸ್ತೇ, ಕಿಂಕೃತ್ವಾ ? ಆಸಂಜ್ಞ, ಕುತ್ರ ಕಂಠೇ, ಕಥಂಭೂತೇ ಕಂಠೇ? ರತಿವಲಯಪದಾಂಕೇ, ಕಂ? ಚಾಪಂ, ಕಥಂಭೂತಂ ಚಾಪಂ ? ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತಾ ಚಾರುಶೃಂಗಂ, ಕಥಂಭೂತಃ ಪುಷ್ಪಧನ್ವಾ ? ಕದಾ ? ಅಥ,

ವಿಗ್ರಹ—(೩) ಲಲಿತಾಚಾಪಾ ಯೋಷಿಜ್ಞ - ಲಲಿತಯೋಷಿತಃ (ವಿ. ಪೂರ್ವ, ಕ) ಲಲಿತಯೋಷಿತಃ ಭುವಾ-ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯವಾ, (ಷ, ತ) ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತಾಲತೇ ಇವ-ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತೇ (ಉ, ಉ, ಕ), ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತೇ ಇವ ಚಾರುಣೀ-ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತಾ ಚಾರುಣೀ (ಉ, ಪೂರ್ವ, ಕ) ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತಾ ಚಾರುಣೀ, ಶೃಂಗೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ಲಲಿತಯೋಷಿದ್ಭ್ಯುಲತಾ ಚಾರುಶೃಂಗಃ (ಷ, ಬ, ಪ್ರಿಂ,) + ತಂ (೪) ರತ್ಯಾಃ ವಲಯಾನಿ - ರತಿವಲಯಾನಿ (ಷ, ತ), ರತಿವಲಯಾನಾಂ ಪದಾನಿ - ರತಿವಲಯಪದಾನಿ (ಷ, ತ) ರತಿವಲಯಪದಾನಾಂ ಅಂಕಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ-ರತಿವಲಯಪದಾಂಕಃ (ಷ, ಬ, ಪ್ರಿಂ) + ತಸ್ಮಿನ್ (೮) ಸಹಚರತೀತಿ-ಸಹಚರಃ [ಕೃ, ವೃ] ಸಹಚರಶ್ಚಾಸೌ ಮಧುಶ್ಚ-ಸಹಚರಮಧುಃ (ವಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ), ಸಹಚರ ಮಧೋ ಹಸ್ತಃ-

ಸಹಚರಮಧುಹಸ್ತಃ (ಷ, ತ,) ಸಹಚರಮಧುಹಸ್ತೇಽಸ್ಯ ಸ್ತಂ-ಸಹಚರ
ಮಧುಹಸ್ತೇಽಸ್ಯ ಸ್ತಂ, ಚೂತಸ್ಯ ಅಂಕುರಂ ಚೂತಾಂಕುರಂ (ಪ, ತ,) ಸ
ಹಚರ ಮಧುಹಸ್ತೇಽಸ್ಯ ಸ್ತಂಚತತ್ ಚೂತಾಂಕುರಂಚ-ಸಹಚರಮಧುಹ
ಸ್ತೇಽಸ್ಯ ಚೂತಾಂಕುರಂ (ವಿ, ಪೂರ್ವ, ಕ,) ಸಹಚರಮಧು ಹಸ್ತೇಽಸ್ಯ
ಸ್ತ ಚೂತಾಂಕುರಮೇವ ಅಸ್ತ ೧೦ ಯಸ್ಯಸಃ-ಸಹಚರಮಧುಹಸ್ತೇಽಸ್ಯ
ಸ್ತ ಚೂತಾಂಕುರಾಸ್ತ ೧ (ಷ, ಬ, ಪ್ರೀ) (೯) ಶತಮಖಾಃ ಯಸ್ಯಸಃ
-ಶತಮಖಃ (ಷ, ಬ, ಪ್ರೀ) + ತಂ (೧೨) ಪುಷ್ಪಂಧನಾಃ ಯಸ್ಯಸಃ
ಪುಷ್ಪಂಧನಾಃ (ಷ, ಬ, ಪ್ರೀ,)

ಧಾತುರೂಪ--- (೧೦)

ಉಪತಸ್ಥೀ,	ಉಪತಸ್ಥಾತೇ,	ಉಪತಸ್ಥಿರೇ,
ಉಪತಸ್ಥಿಪೇ,	ಉಪತಸ್ಥಾಧೇ,	ಉಪತಸ್ಥಿಧೇವೀ,
ಉಪತಸ್ಥೀ,	ಉಪತಸ್ಥಿವಹೇ	ಉಪತಸ್ಥಿಮಹೇ

ಧಾತ್ವರ್ಥ---(ಷ್ಠ-ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ) ನಡೆಯದೆ ನಿಲ್ಲುವಿಕೆ, ಎಂಬ
ರ್ಥವುಳ್ಳ ಭಾವಾದಿ, ಬಂದನೆ ರುಗಣದ ಪರಸ್ಕೈರದಿ, ಷ್ಠ, ಎಂಬ ಧಾ
ತುವು ಉಪ ಎಂಬ ಸರ್ಗದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಆತ್ಮನೇವದಿಯಾಗಿ, ಲಿಟ್,
ಲಕಾರದ, ಭೂತರೂಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ

ವಿಶೇಷ---(೬) ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ, ಷಜ,
ಧಾತುವಿಗೆ, ಲೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ, (೯) ನೂರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು
ಮಾಡಿದವನು (ಅವ) (೧೧) ಪ್ರಕೃಷ್ಣಾ ಅಂಜಲಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ ಪುಂಜ
ಲಿಃ (ಪು, ಬ, ಪ್ರೀ,) (೧೨) ಪುಷ್ಪವನ್ನೇ ಧನುಸ್ಸಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು
(ಅವ) ಧನುಃ ಕಬ್ಬವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದರೆ ಸಂ
ಜ್ಞಾಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ, ಅನಬ್, ಆದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ, ಪುಷ್ಪ
ಧನುಃ, ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಉಂಟು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭೂಲತಾ, ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಉಪೋದಿಸಿ
ಮಾಲಂಕಾರವು ಚೂತಾಂಕುರಾಸ್ತಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರವು,
ಇವೆರಡೂ ಬಂದನ್ನೊಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಬರು

ತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ತಿಲಕಾಡುಲನತ್ (ಅಕ್ಕಿ, ಎಳ್ಳು ಬೆರದಂತೆ) ಸಂಸ್ಕೃ
ಷ್ಠಿಯು, ಮತ್ತು ಮನ್ಮಥನೆಂಬ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಇದ್ದಂತೆ
ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತು ಸ್ವಭಾವಾಖ್ಯಾನ ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತೃಲಂ
ಕಾರವು. ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ನ,ನ,ಮ,ಯ,ಯ,ಗಣಗಳೂ, ಒನೆಯಸ್ಥಾನಗ
ಳಲ್ಲಿ ಯತಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಒಕ್ಕನೆಯ ಅತಿಶಕ್ತೀ ಛಂದಸ್ಸಲ್ಲಿ ಹು
ಟ್ಟದ ಮಾಲಿನಿ, ಎಂಬ ವೃತ್ತವು ||೬೪||

ಇಂತು ಶ್ರೀ ಮಾಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸ ಪ್ರಣೀತಮಾದ
ಕುಮಾರಸಂಭವ ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಎರಡನೆಯ
ಸರ್ಗದ ಕನ್ನಡಟೀಕಾತ್ಮರ್ಪಣೆ ವಿವರಣೆ
ಮುಗಿದುದು.

